Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

غازي امان الله خان

د افغانستان د خپلواکۍ ستوری

د مقالو ټولګه

لیکوالان
بیـــلابیل

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب ځانګړنې:

د کتاب نوم :: غازي امان الله خان، د افغانستان د خپلواکۍ ستوری
(د مقالو ټولګه)

لیکوال :: بېلابیل

خپرندوی :: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني

چاپ کال :: ۱۳۸۴ل (۲۰۰۵ع)

چاپ شمېر :: ۱۰۰۰ ټوکه

د خپرونو لړ :: (۷۲)

کمپوز :: ذبیح الله شفق

د چاپ زیار :: سید عبدالله پاچا

چاپ او کمپیوټر ځی

د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه ـ پېښور

Tel:+92-91-2564513/Email:danish2k2000@yahoo.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

ګڼه	سرليک	ليکوال ويناوال	مخکنۍ
۱.	سريزه	خپرندويه ټولنه	۱
۲.	د ټولنې د مشرتابه جرګې په استازيتوب پرانيستونکې وينا	زرين انځور	۳
۳.	اماني دوره ـ د افغاني رنسان دوره ليکوال: احسان الله د افغانستان ژباړن: پروفېسر ډاکټر محمد اکبر وردګ		۱۲
۴.	نقش روحانيت بنيادګرا در ضديت با تجدد ګرايي رژيم امانی	کانديدای اکادميسن سيستانی	۳۲
۵.	اعلحضرت امان الله خان او افغانستان ته د هندي مسلمانانو هجرت	ډاکټر عبدالعلي ارغنداوی	۷۹
۶.	خاطرات آخرين سالهای زنده گی شاه امان الله در اروپا	هنديه د افغانستان	۱۰۴
۷.	اقدامات شاه امان الله در زمينهء اصلاحات اجتماعی و عکس العمل های مردم	داکتر محمد اکرم عثمان	۱۰۹
۸.	امير امان الله خان د پښتنو او پښتون په نظر کې	پروفېسر ډاکټر وقار علي کاکاخېل	۱۲۲
۹.	اماني دوره او په افغانستان کې د ملت جوړونې بهير	محمد انعام واك	۱۶۶
۱۰.	د اعليحضرت امان الله خان د اصلاحاتو د ناکامېدلو علتونه	عبدالباري جهاني	۱۸۲
۱۱.	غازي امان الله خان او مدرنېزم	محمد اکبر کرګر	۱۹۷
۱۲.	په اماني پېر کې د لرغونو څېړنو	پوهنوال رسول باوري	۲۲۹
۱۳.	اماني عصر او لويې جرګې	محمد معصوم هوتك	۲۴۱
۱۴.	فرهنګي شاه امان الله	يوسف هېواد دوست	۲۷۳
۱۵.	غازي امان الله خان ـ هغه څوك چې افغانستان يې خپلواك کړ (په انګليسي ژبه)	پروفيېسر ډاکټر اسلم سيد	۳۰۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

تېر کال (۲۰۰۴ع) د اګست په ۲۱ نېټه د جرمني د کولن په ښار کې د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا د افغانستان د خپلواکۍ د پنځه اتیایمې کالیزې په ویاړ د "غازي امان الله خان ـ د افغانستان د خپلواکۍ ستوری" په نوم یو علمي سیمینار جوړ شوی و. په همدغه ورځ د ننګرهار په تاریخي ښار جلال آباد کې هم د ټولنې او د ننګرهار د ځوانانو په همت یوه درنه غونډه جوړه شوې وه. موږ په همغه سیمینار کې ژمنه کړې وه، چې د مقالو ټولګه به یې په نړۍ راتلونکي کې خپروو.

د خوښۍ ځای دی، چې د یاد شوي سیمینار د مقالو هغه ټولګه د افغانستان د تاریخ د یو بل ویاړ هوتکي پاڅون د پیلامې د دریم سومې کالیزې د جشن په مناسبت

چاپېرۍ او د افغانستان د تاریخ مینه والو ته وړاندې کېږي.

په دغه ټولګه کې د سیمینار دوه مهمې مقالې، چې یوه یې د ښاغلي ډاکټر عبدالصمد حامد او بله یې د ښاغلي پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ له خوا لیکل شوې وه، نه دي شاملې. هغه دواړه مقالې د حجم له کبله دواړه د جلا جلا رسالو په بڼه له همدغې ټولګې سره په یو وخت کې د چاپ پر ګانه سنبالېږي.

مور هیله لرو، چې ددې سیمینار مقالې د غازي امان الله خان د ژوند، شخصیت او دغه راز د امانې دورې د بېلابېلو اړخونو په اړه د یو لړ مهمو موادو په توګه خپل ارزښت ولري. هیله ده دا مقالې ددې دورې د راسپړنې او څېړنې په لړ کې تاسو ته نوې تکې ولري او ددغې دورې د ځینو تیارو اړخونو په څرګندونه او روښانولو کې خپله ونډه ولري. دغه ټولګه به د امانې دورې په بڼه تشریح او هر اړخیز سپړنه کې خپل ارزښت ولري.

په درناوی
د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه
جرمني ـ د کولن ښار
د ۲۰۰۵ کال د اپریل ۲۱مه

د ټولنې د مشرتابه جرګې په استازیتوب

د بناغلي زرین انځور

پرانیستونکې وینا

د لوی او مهربان خدای په نامه

درنو هېوادوالو،

قدرمنو مشرانو،

پتمنو خوښندو او ورونو،

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ځان نېکمرغه ګڼي، چې د افغانستان د سیاسي خپلواکۍ د ببرته ګټلو او د پاچا امان الله خان د واکمنۍ د پنځه اتیایمې کالیزې په ویاړ ددغه علمي سیمینار او درنې غونډې کوربنه ده، چې د غازي امان الله خان د سترو ملي خدمتونو په ویاړ او درنښت جوړه شوې ده.

تر هرڅه دمخه د ټولنې د ټولو غړیو او د مشرتابه

جرګې په استازیتوب تاسو ټولو دوستانو ته د زړه له کومې ښه راغلاست وایم. کور مو ودان چې له لیرې او نږدې ځایونو مو په دغه ملي غونډه کې د ګډون له امله پرځان ستونزې منلې دي. مونږ ځانونه بختور ګڼو، چې په دغه مهم ملي مناسبت ستاسو کوربانه یو.

ټولنه، په ځانګړې توګه د اعلحضرت غازي امان الله خان د کهول چې د ټول افغان اولس د درناوی وړ کهول دی، د دوو راپاتې ننبنو د غازي امان الله خان د زوی ښاغلي شهزاده احسان الله د افغانستان او د غازي امان الله خان د لور محترمې شهزادګۍ هندیه د افغانستان د راتګ له امله او د خپلو هېوادوالو په دغه درنه غونډه کې د دوی د ګډون له کبله ځان نېکمرغه ګڼي او له دوی څخه د راتګ له امله مننه کوي.

همدارنګه له ټولو هغو درنو پوهانو او څېړونکو څخه مننه کوو، چې ددغې غونډې په مناسبت یې مقالې لیکلې او له لیرې او نږدې ځایونو یې دې تاریخي سیمنار ته تشریف راوړی دی.

له هغو ګڼ شمېر نورو دوستانو، لیکوالو، موؤرخینو او څېړونکیو هم مننه کوو، چې زمونږ په سپارښتنه یې دې سیمینار ته مقالې لیکلې، خو د ځانګړو معاذیرو له کبله په دې نه دي توانېدلي، چې دلته ځانونه راورسوي. د

هغوی درنې مقالې به دې سیمینار د مقالو په مجموعه کې په بشپړه توګه چاپ او خپرې شي. له تاسو ټولو دوستانو هم مننه کوو، چې مو ددې ملي ـ افغاني ویاړلي مناسبت د درنښت لپاره په دې غونډه کې ګډون کړی دی.

زمونږ په نظر امانې دوره او خپله پاچا امان الله خان د افغانستان په تاریخ کې او د افغاني ټولنې د ښې پېژندنې په لړ کې ځانګړی ارزښت لري. امان الله خان یو داسې افغان واکمن و، چې نه یوازې د افغانستان د خپلواکۍ د بېرته ګټلو د مبارزو او سربښندنو اتل دی، ددې په څنګ کې د افغانستان په تاریخ کې یوازینی واکمن دی، چې د افغاني ټولنې د اساسي پرمختګ لپاره یې متې راونغاړلې او د نړۍ له نویو پرمختګونو سره یې د همګامه کېدو لپاره یو شمېر بنسټیز کارونه ترسره کړل. د افغانستان د صنعتي کېدلو، مدني کېدلو او په هېواد کې د عصري ښوونې او روزنې د ودې لپاره یې د ستاینې وړ هلې ځلې وکړلې، دغه راز د دیموکراسۍ او اولسواکۍ د پلي کېدو لپاره مقدماتي پروګرامونه جوړ او عملي شول، په تېره بیا د افغاني ښځو د حقوقو د ترلاسه کولو لپاره هڅې پیل شوې. په دغه دوره کې د لومړي ځل لپاره د دیموکراسۍ د اصولو په رڼا کې

لومړنی اساسي قانون او نور ګڼ شمېر قوانین تصویب شول.

مورخ په دې باور یو چې ددې دورې څېړل او په تېره بیا د امانی واکمنۍ د سقوط پر عواملو تمېدل او څېړل یې، مورخ ته دا امکان برابروي چې د نن ورځې ستونزې او د راتلونکو مدني، دیموکراتو او پرمختیایي هلو ځلو لپاره دقیق پروګرامونه او پلانونه ولرلی شو، اوس چې افغانانو یو ځل بیا باید د پرمختګ، اولسواکۍ او قانونیت پر لار ګامونه واخلي، د امانی دورې له دقیقې مطالعې څخه تاریخي درسونه اخیستل کېدای شي.

درنو دوستانو، قدرمنو پوهانو!

مورخ په دې باور یو چې امانی دوره د افغانستان د تاریخ یوه ځلنده دوره وه، خو ددې په څنګ کې دا خبره هم منو، چې هغې دورې ته هم انتقادي کتنه لازمه ده، که په دغه دوره کې ځینې تېروتنې نه وای شوي، زمورخ د ټولنې د یون لارې به داسې نه وای. له همدې کبله د تاریخ درسونو په عنوان دې دورې او نورو تاریخي بهیرونو ته انتقادي کتنه، مورخ ته د خپلې ټولنې د ښې پېژندنې لارښوونه کوي.

مورخ امید لرو، چې په دغه علمي ـ تاریخي سیمینار کې به ددغې دورې او خپله د غازي امان الله خان په

هکله ډېر جالب او نوي بحثونه واورئ. په تېره بیا د مقالو هغه مجموعه به د ټولو افغانانو لپاره ډېره په زړه پوري وي، چې د اماني دورې په اړه په کې د لومړي ځل لپاره په دومره تفصیل سره موضوعات څېړل شوي دي.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې ته د افغانستان د معاصر تاریخ د یو ډېر مهم او په زړه پوري څېرکي په عنوان "اماني دوره" ډېره ارزښتناکه ښکارېدله او له همدې کبله یې پرې د ځانګړي علمي-تاریخي سیمینار د جوړېدو پرېکړه وکړه. مور ببلابېلو موځانو او پوهانو ته په دې اړه د مقالو وړاندیز وکړ او یو کال مخکې مو د داسې یو مهم سیمینار د جوړېدو تدابیر ونیول. یو شمېر خورا مهمې مقالې راورسېدلې، چې په دغه لړ کې به یې ځینې تاسو ته نن واورولې شي.

غواړم تاسو قدرمن دوستان خبر کړم، چې د ګران افغانستان د جلال آباد په تاریخي ښار کې چې په اماني دوره کې لومړنی اساسي قانون په کې تصویب شوی و او هلته غازي امان الله خان او ملکه ثریا څنګ پرځنګ خاورو ته سپارل شوي دي، همدا نن، همدا اوس د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا د غازي امان الله خان پر مقبره یوه پرتمینه غونډه جوړه شوې ده. په دې توګه په جرمني او جلال آباد کې په یو وخت کې د دوو

سترو غونډو جوړول دغه ملي ـ تاريخي ارزښت لا درنوي او ځلوي يې. هلته هم د ټول هېواد له کوټ کوټه څېړونکي او د افغانستان د تاريخ مينه وال راغونډ شوي دي، چې تاسو به يې لږه شېبه وروسته يوه برخه د ټليفون له لارې له جلال آباده په ژوندۍ توګه واورئ، له جرمني څخه زمونږ د سيمينار يوه ژوندۍ برخه به هلته هم په ژوندۍ توګه د ګرځند ټليفون له لارې خپره شي. مونږ به دغه مقالې او ويناوې په يوه مهمه ټولګه کې يوځای خپرې کړو.

ددغه علمي تاريخي سيمينار لپاره مونږ د لسو ټوکو مهمو تاريخي او علمي آثارو د خپراوي تاييا کړې وه، چې ددغو نهو ټوکو په خپراوي بريالي شول او له نېکمرغه په دې بريالي شولو، چې همدې سيمينار ته او همدې تالار ته يې تر تاسو راورسوو. ددغه سيمينار په مناسبت زمونږ خپاره شوي کتابونه دا دي:

۱ـ طالبان او اسلامي بنسټ پالنه: د نومیالي افغان مؤرخ پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ نوی مهم تحليلي او تاريخي اثر.

۲ـ علامه محمود طرزي، شاه امان الله و روحانيت متنفذ: د هېواد نامتو تاريخپوه کانديد اکاډميسين محمد اعظم سيستاني په زړه پورې اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳_ تروریزم او جګړه: د نامتو امریکایي جګړې ضد شخصیت هوارد زین اثر، د ښاغلي محمد اکبر کرګر ژباړه.

۴_د جرمني امپراتورۍ افغاني جګړه:" د روسي مؤرخ تیخونوف اثر، د ښاغلي محمد طاهر کاني ژباړه.

۵_ د پولادي امیر تر سیوري لاندې: د فرانک مارتین مهم اثر، د ښاغلي محمد معصوم هوتک ژباړه.

۶_ په افغانستان کې د مشروطیت غورځنګ: د پوهاند عبدالحی حبیبي اثر، د ښاغلي عبدالقیوم حکیمزي ژباړه.

۷_د افغانستان جګړه او ګورکي ته زما تبعید: د روسي نامتو فزیک پوه د نوبل د سولې جایزې ګټونکي او پر افغانستان د شوروي د یرغل د کلک مخالف اندري ساخاروف د تبعید خاطرات، د زرین انځور ژباړه.

دغه راز مو په همدې مناسبت، دوه علمي_طبي آثار هم د افغانستان د پوهنتونو شاګردانو او د طب مینه والو ته چاپ کړي دي:

۱_ د شکري ناروغتیا: د پوهندوی ډاکټر امان الله حمیدزي اثر.

۲_ د کوچنیانو جراحي: د پوهنمل ډاکټر

له نیکه مرغه ددغه سیمینار او درنې غونډې په

مناسبت زمور د کتابونو د خپراوي د بهير شمېره ۶۶ توکه کتابونو ته ورسېدله. په دې توګه مور په دې توانېدلي يو، چې د خپلو کلتوري هلو ځلو د شپږ کلونو په اوږدو کې هره مياشت خپلو هېوادوالو ته يو نوی مهم اثر چاپ او ډالۍ کړو او له دې کبله د ټولنې ټول غړي ځانونه خوښ او بريمن ګڼي.

بايد څرګنده کړو، چې ددغو کتابونو د خپراوي، د بېلابېلو علمي غونډو، کنفرانسونو، مشاعرو او سيمينارونو په جوړېدو او د هېواد په داخل کې د کلتوري هڅو په ملاتړ کې مور تراوسه پورې له هېڅ کومې کورنۍ يا بهرنۍ موسسې، حکومته يا کومې خيريه ټولنې مرسته نه ده اخيستې، دغه ټولې هڅې يوازې او يوازې د ټولنې د خپلو غړيو په ونډو او د ټولنې د غړيو او مينه والو په مرسته او ملاتړ ترسره شوي دي. مور په دې نظر يو چې که د خپل وران ويجاړ کلتوري بهير رغاونې ته هم خپله افغانان ترهر چا زيات، تاوان او قربانۍ ته چمتو شي، مور د نورو له دروېزې ځانونه ژغورلی او خپل سهم يو څه ادا کولی شو. له همدې املې يو ځل بيا له تاسو ټولو هيله کېږي، چې په دغه ستر ملي ـ کلتوري خدمت کې زمور متې پياوړې کړئ. په ټولنه کې د زيات شمېر غړيو د غړيتوب له لارې مور په خپلو کارونو کې پياوړي

کپدای او ډاډمن کپدای شو.

یو ځل بیا له تاسو ټولو مننه کوم، د افغانستان د خپلواکۍ د بېرته ګټلو د ۸۵ یمې کالیزې په ویاړ به د خپلو خبرو ځولۍ د استاد رشاد په هغه شعر راونغاړم، چې "حریت" سرلیك لري او وایي:

د مجنون ژوندون به څه وي چې لیلا مري
څه په کار دی تش کالبوت چې زړه د چا مري

زړه ډیوه ده دا د ختو په قالب کې
خدا ومه کړه چې به دا ډیوه د چا مري

چې مرغه لاړ شي قفس د ماتېدو دی
که به زړه مري تش ګوګل دې لا پخوا مري

هېڅ ممکن نه دی پایښت د هغه پرې
زړه چې مري کالبوت مجبور دی خامخا مري

"حریت" د هر ملت د بدن زړه دی
که دا نه وي هم ملت مري هم بقا مري.

کور مو ودان

(c) ketabton.com: The Digital Library

احسان الله د افغانستان

(د غازي امان الله خان زوی)

له فرانسوي څخه ژباړه:

پروفیسر ډاکټر محمد اکبر ستایلی وردګ

امانی دوره

د افغانی رنسانس دوره

■■

ګرانو وطنوالو، زما ګران وورونو او خویندو،

لـه تاسـو څخـه مننـه کـوم چـې د افغانسـتان د بشـپړې خپلواکـۍ د لـویې تـاریخي نېټـې د نمـانځلو سـیمینار تـه مـو رابللـی یـم، هغـه خپلـواکي چـې زمـوږ سـتر ټولـواك، شـاه امـان الله، غوښتلې او لاس ته راوړې ده.

پـر شـاه امـان الله خـان او دده د پاچاهـۍ پـه دوره، چـې یـوازې لـس کالـه وه، د هغـو څلوېښتـو کـالونو پـه کچـه چـې وروسـته یـې تېـر شـوي دي، خـورا ډېـر کتابونـه لیکلـي شـوي، ځکه چې دا لسیزه له پرتمونو او هیلو څخه ډکه دوره وه.

افغاني رنسانس:

له انګرېزانو سره د ۱۹۱۹ کال جګړه، د بریتانیا له واکه خلاصون، د خپلواکۍ خوشحالي، له زړو اندونو او نالوستي توب سره مبارزه او په پای کې په ټوله نړۍ کې د افغانستان د ځلا، د افغاني رنسانس دوره ګڼله کېږي.

هغه سیاسي وضعیت ته چې امیر امان الله خان (ده د شاه لقب په ۱۹۲۶ کې واخیست) قدرت ته پکې ورسېد، یو لنډ نظر اچوو:

دا منو چې هغه مهال مو یو خپلواك هېواد، یو امیر، یو ببرغ، پیسې او ملي اردو لرل، باندیني عسکر مو په خاوره کې نه وو او د خپلواك هېواد ټول امتیازونه مو درلودل، خو له دې سره، سره له برتانیا سره د یوه تړون له مخې افغانستان له نورو هېوادونو سره دېپلوماتیکي، کلتوري او د سوداګرۍ اړیکې نه شوای ټینګولی. دې ټولو د هند انګرېز وایسرای تائید ته اړتیا لرله.

کله چې امیر امان الله خان په ۲۷ کلنۍ کې قدرت ته ورسېد، د خپلو عصري مفکورو له مخې یې غوښتل، چې افغانستان له هغه تکنالوجیك زوړوالي څخه راوباسي، چې له پېړیو راهیسې پکې ډوب و او له منځنیو پېړیو څخه یې شلمې پېړۍ ته ورورسوي.

دی غواړي چې د یوه خپلواك هېواد مشر وي او داسې څرګندوي:

"زه غواړم چې په یوه بشپړ خپلواك هېواد کې خپلواك مشر وم".

دی خپله تووره له چړتانه څخه راباسي او بیا داسې پسې وایي:

"زه به خپله دا تووره تر هغه ببرته په چړتانه کې نه ږدم، چې افغانستان یو بشپړ خپلواك هېواد نه وي شوی".

او خپله وینا داسې پای ته رسوي:

"افغانستان د افغانانو لپاره".

ددې کار لپاره ده ته ښایي، چې هغه زنځیر وشلوي چې له لویې برتانیا سره پرې تړلی شوی وو، نو د هند له وایسرای څخه غواړي هغه تړون چې د خپل هېواد لپاره یې سپکاوی ګڼي، لغوه کړي: خو منفي ځواب تر لاسه کوي.

نو د ۱۹۱۹ کال د مې د میاشتې په دوهمه افغانستان له برتانیا سره جنګ پیلوي. افغاني لښکرې په مېړانه جنګېږي، که څه هم د دوی وسلې (یو څو توپونه، په سیمه کې جوړ شوي توپك او څه نور توپك چې واټرلو نومېدل او انګرېزانو مخکښي امیر حبیب الله خان ته ورکړي وو) د ډېرې لږې او زړې وې، د انګرېزانو کوټونه نیسي. په بله خوا کې انګرېزان په ډېره ښه وسله سنبال وو. دوی الوتکې لرلې، چې افغاني لښکرې او همدا رنګه د کابل او جلال آباد ښارونه یې پرې بمبار کړل.

امیر تمه درلودله، چې د هند مسلمان رضاکاران به

عمومي پاڅون وکړي، خو د هند له ګڼ شمېر پښتنو څخه پرته چې د افغاني لښکرو په ننګه، څنګ په څنګ وجنګېدل، نور وګړي ونه خوځېدل، ځکه چې برتانيايي حکومت د هند د مسلمانانو د غورزنګونو افغان پلوي مشران په جبل کې اچولي وو.

له بله لوريه انګرېزانو لږ موده دمخه لومړۍ نړېواله جګړه پای ته رسولې وه، له جګړې څخه ستومانه شوي وو او نه يې غوښتل، چې په يوه بله شخړه کې راګير شي او پردې سربېره يې له افغانانو سره په دوو پخوانيو جنګونو کې کلکې ماتې خوړلې وې.

نو د هېڅ يوه لوري په ګټه نه وه، چې جنګ اوږد شي او د ۱۹۱۹ کال د جون د مياشتې په درېيمه د جګړې پای لاسليك شو.

له اوږدو خبرو اترو څخه وروسته، د ۱۹۱۹ کال د اګست د مياشتې په دوهمه، لومړنۍ موافقه لاسليك شوه، چې بيا وروسته د ۱۹۲۱ کا د نوامبر د مياشتې په دوه ويشتمه د افغانستان او د لويې برتانيې ترمنځ د سولې وروستنی ټرون لاسليك شو.

ددې ټرون له مخې، د خپل هېواد په ټولو کورنيو او بانډنيو چارو کې د افغانانو واکمني د برتانيا د حکومت له خوا منله کېږي.

ټولو وګړو جشن کړی و، ملايانو او د ډبلو، ډبلو ټبرونو

خلکو په خپل امیر شاباسی وایه او امیر دوی ته داسې ویل:

"تاسې زاریږ، تاجک، اوزبک او پښتانه نه یئ، تاسې ټول افغانان یئ. مورږ بېل، بېل ټبرونه خو یو ملت یو". یو وطن.

او بیا وایي:

"نور مورږ د چا تر واک لاندې ملت نه یو مورږ په بشپړه توګه خپلواک یو او د نړۍ د آزادو هېوادونو په ډله کې ولاړ یو. مورږ به ددې لوېې خوشحالۍ په دې شېبه کې هغه څوک نه هېروو چې زمورږ د ارمان د سرته رسېدو په لیاره کې په جګړه کې مړه شوي دي. زمورږ بری د دوی له برکته لاس ته راغلی، نو اوس به دعا ورته کوو."

د امان الله خان لپاره دا یو داسې شخصي بری و، چې لوېې اغېزې یې لرلې. ده یوازې له خو میاشتو پاچاهۍ څخه وروسته، دا جرئت کړی و، چې یو داسې زړور کار وکړي او له څه ناڅه یوې پېړۍ څخه وروسته د خپل هېواد خپلواکي پر انګرېزانو د یرغل له لیارې لاس ته راولي، په داسې حال کې چې په دوو مخکښیو جګړو کې انګرېزانو پر افغانستان یرغل کړی و.

افغانستان له ګوښه والي څخه ووت، د خپلواک سیاست د غوره کولو او له لوېې برتانیا سره یې د مخي (سیال) په څېر د معاملې حق لاس ته راوست.

د همدې حق له مخې یې د ترکانو په ننګه، چې لا تر دې

وختـه لـه لومـړۍ نړيـوالي جګړې څخـه وروسـته د متحـدينو تـر ژغ لاښـدي وو او همدارنګـه د هنـد د خلکـو پـه پلـوی چـې پـه هغـه وخـت کـې د برتانيـا تـر لاس لاښـدي وو، د لـويې برتانيـا پېنځم جارج ته داسې وليکل:

"زه هېڅکلـه لـه هغـه څـه څخـه بېغمـه نـه شـم پـاتې کېـدای چـې پـه اسـلامي نـړۍ کـې تېرېـږي... د برتانيـا حکومـت دې تـر هغـه وختـه پـورې يـوه شـېبه هـم زمـوږ پـه دوسـتۍ نـه بـاوري کېـږي، تـر هغـو چـې مسـلمان وګړي د دوی د تېروتنـو لـه لامبلـه ځورېـږي... زه ټينګ بـاور لـرم، چـې ددې بـدلون نېټـه رانېـژدې ده، دا بـدلون بـه د هندوانو پـه ګټـه هـم منځ تـه راشـي، چـې مـوږ يې کلکه هيله لرو او د دوی کړاوونه مو ځوروي."

د افغانسـتان يـو امير، چـې د ګـوابښني پـه لهجـه يـوه انګرېـز وزيـر تـه وايـي، چـې د تـرکيې او هنـد د خپلواکـۍ درنـاوی وکړي او انګرېـز وزيـر پـه ځـواب کـې ورتـه وايـي، چـې لويـه برتانيـا بـه لـه تـرکيې سره پـه ډېره مهربانـۍ چلند وکړي او هند بـه لـه لسـو کـالونو څخـه دمخـه بشـپړه خپلـواکي ولـري او... د لندن کابينه به د آسيا د اولسونو د ارادې درناوی وکړي.

دا وه زمـوږ د هېـواد نندارە، چـې پـه نولسـمه پېـړۍ کـې لـه تصـوره پورتـه بربېنېـده. هېڅکلـه د افغانسـتان يـو امير د لـويې برتانيـا پاچـا تـه دا ډول نـه و غږېـدلی، د افغانسـتان امیرانو د هند برتانيايي وايسرای ته مراجعه کولی شوای.

پـه ۱۹۲۰ کـال کـې افغانسـتان د منځنـۍ او لوېـديزې

آسیا یوازینی بشپړ خپلواك هېواد و.

ترکیه د لومړي نړیوال جنګ د ګټونکو یعني د متحدینو (انګریزانو او فرانسویانو) ترمنځ د قیمومیت یا د مستعمري په څېر ویشلي شوي وه، ایران لیا په شمال کې روسانو او په جنوب کې انګریزانو نیولی و او هند د برتانیا د امپراتورۍ یوه برخه و. یوازې افغانستان مستقل او خپلواکه و.

له دې نه وروسته امیر خپله ټوله انرژي د هېواد د پرمختګ او سوکالۍ لپاره وظیفې ته وقف کوي. ددې پروګرام څلور موخې لرلې:

۱ـ په لنډ مهال کې : د هېواد خپلواکي،

۲ـ په منځمهال کې: ټولنیز ریفارمونه،

۳ـ بیا په منځمهال کې: د هېواد بیا ودانول او عصري کول او

۴ـ په اوږده مهال کې: له ګاونډیو مسلمانو هېوادونو سره سیمه ییزو اړیکو ته پراختیا ورکول.

۱ـ لومړنۍ موخې ته: د خپلواکۍ د اعلانولو په واسطه لیا دمخه رسېدلی و.

۲ـ دوهمې موخې ته: رسېدل خورا ګران ورته بربنبېدل، ځکه دا د یوې دودیزې، زورپالې، قبیلې یې او ملایانو ته د تابع ټولنې له دودونو سره ډغره وهل وو.

خو له دې سره سره یې له سیاسي او اداري لحاظه یو

داسي رژيم غوره کړ، چې څه ناڅه يو مطلق نظام او يو ممثل سيستم يې سره پخلا کول.

په ۱۹۲۳ کال کې يو اساسي قانون پاس شو او يو داسي حکومت جوړ شو، چې پر مسئوليت او د کار پر وېش ولاړ و او وزيرانو کارونه د امير تر رياست او مشرتابه لاندې، سره وېشلي وو.

د دولت شورا چې مشر يې د وزيرانو په مجلس کې ګډون کاوه، دري څانګې لرلې:

ـ يوې څانګې يې اداري کارونه څارل،

ـ دوهمې يې قضايي چارې او

ـ دريمې يې، چې تر ټولو مهمه وه، هغه ريفارمونه او قوانين چې بايد په پام کې ونيول شي څېړل او د سم تطبيق څارنه يې کوله.

د نورو قوانينو په ډله کې د افغانو ښځو د حقونو څخه د دفاع قانون او د کورنۍ مقررات، چې د واده، کوزدې او ولور په برخه کې يې ترتيبات لرل، پاس شول.

خو د هر نوښت او ريفارم، په تېره بيا د ښځو په برخه کې ملايانو له همکارۍ څخه ډډه کوله او ورته بلوسېدل به، چې بې اعتباره يې کړي.

تلېګراف او تلېفون شيطان اختراع کړی!

کله چې امير امان الله خان د ريل پرزې، پر هاتيانو بار هېواد ته راوړې، چې د کابل ښار له نويې پلازمېنې،

دارالامان سره وتړي، ملايانو به ويل "دا د اوسنيې مار دی، چې په منځ کې يې لمبې بلې دي او له غټې نېغې پوزې څخه يې تور لوګی خېژي، نو دا له شيطانه پرته بل څه نه شي کېدای". د ساده خلکو باور پرې راته، نو ملايانو ځينې قومونه، چې په مذهب او فيودالیزم ټینګ ولاړ وو او د ګاونډي انګرېز له خوا (چې د عصريتوب پلوي ټولواک ته، چې په هره وينا کې د هند خپلواکي غواړي، په ښه سترګه نه کتل، په وسله ښه سنبال کړل شوي وو) پاڅون ته وهڅول.

که غواړې، چې هېواد مخکې لاړ شي بايد دا بلواګانې وځپل شي.

دا خبره شاه ته ډېره ځوروونکې وه، چې خپل اولس يې په اسرو نه پوهېږي!

امير له فساد او رشوت سره هم مبارزه پيل کړه او ويې غوښتل، چې مامورانو د دوی د لياقت او پاکنفسۍ له مخې وټاکل شي، نه د واسطې او شخصي دوستۍ له مخې.

د دولت لوړ مقامونه لويانو او اشرافيانو ته نه ورکول کېږي، که چېرې د هغه مهال رسمي کالنامې وکتلی شي، د بېلو، بېلو طبقو، نژادونو او سيمو وګړي پکې ليدل کېږي، خو امير غواړي چې له هرڅه نه لومړی پوهنې او روزنې ته وده ورکړي او دا خبره به يې تل کوله:

"توپک پرېږدئ او د ليکلو لپاره قلم راواخلئ. په دې پوه شئ چې يو بې تعليمه اولس هېڅکله مخکې نه شي تلای او

نه په ربنتیا خپلواك وي".

په ټول هیواد کې د هلکانو لپاره او په کابل کې د ټولواکمنې ثریا، د هغې د مور او د شاه د خویندو په مرسته د نجونو لپاره ښوونځي پرانیستل شول.

ټولواك به مدام ویل:"زه پاچا یم، خو د پوهنې وزیره زما مېرمن: ستاسې ټولواکمنه ده".

د نجونو د لومړني ښوونځي په مهال ټولواکمنې په رسمي توګه داسې وویل:

"تاسې ښځې، د افغانستان د خلکو نیمګړی جوړوئ، خو تاسې له هېڅ ډول حق څخه برخمنې نه یاست، خو کله چې له بېوزلۍ، ناروغۍ او زده کړو څخه غږېږو تاسې د هیواد ډېرکیان یاست.

لازمه ده، چې تاسې تعلیم وکړئ، زامنو او لونو ته مو تعلیم ورکړئ، چې یوه ورځ د شاه تر ځیر نظر لاندې مو د ګران هیواد په راتلونکې وده کې، برخه واخلئ".

په ۱۹۲۷ کال کې شاه یو فرمان لاسلیك کړ، چې ټولو دولتي مامورانو ته یکې امر شوی و، چې خپلې لونې په دولتي ښوونځیو کې واچوي که نه نو له وظیفې څخه ایستل کېږي. په همدې نېټه اووه سوه نجونې ښوونځي ته تللې او دا شمېر تر ۱۹۲۹ کال پورې ورځ په ورځ مخ په ډېریدو و.

۳_ درېمه موخه: د باندینیانو په مرسته، د هیواد

ودانول، شاه ته تر ټولو اسانه بنکاربدل. په ۱۹۲۱ کې یو هیات اروپا ته واستول شو، چې افغانستان خلکو ته وروپېژني او دېپلوماتکې، کلتوري او تجارتي اړیکې ټینګ کړي.

له تورتمونو څخه د خپل هېواد د راایستلو لپاره یې لرې هېوادونو ته لاس وروغځاوه، ځکه چې ګاونډي هېوادونه هرڅه یوازې له سیاسي نظره کسي.

کابل ته د دېپلوماتیک نمایندګان او همدارنګه انجینران، مهندسان، ډاکټران، د کرنې کارپوهان او د ورېښمو د چینجیو د روزنې متخصصان راغلل او همداشان پانګوال، چې دې ته چمتو وو چې په هېواد کې پانګونه وکړي او هغه مالونه رانیسي، چې د افغانانو له خوا وروپلورل شي. هغه هېوادونه چې په امیر ډېر ګران وو، ترکیه او پارس وو. امیر یو لوی پارك درلود، چې دوه کورونه پکې وو، دواړه یې دې دوو هېوادونو ته وروبښل، چې خپل سفارتونه پکې جوړ کړي. ترکیې د کابل عسکري بنوونځی په غاړه واخیست. له کابله د لوی کاروبار ځاله جوړه شوه.

یوه نوې عصري پلازمېنه (دارالامان) ودانه کړی شوه، چې د اوسپنې د پټلیو په یوه کربنه له زاړه بنار سره وتړله شوه. په هېواد کې د موټر د چلولو وړ لارې جوړې شوې، د ځمکو د خړوبولو پروژې جوړې شوې او د برېښنا د تولید زړې فابریکې نویې کړی شوې. مور نشو کولی، چې په

تفصیل سره ټول هغه کارونه یاد کړو، چې په دې لسیزه کې پای ته ورسېدل. په دې دوره کې صادرات او واردات لس چنده شول.

۴_ خو چې له څلورمې موخې یعنې له سیمه ییزو اړیکو څخه وغږېږو، امیر د هند مسلمانانو او د شوروي اتحاد د مرکزي آسیا د مسلمانانو د حامي په څېر راوړاندې شو.

په ۱۹۲۳کال کې په ترکیه کې د خلافت له پای ته رسېدو څخه وروسته د خلافت وړاندیز ورته وشو. دی چې د یوه مسلمان، سني مذهبه او بشپړ خپلواک هېواد پاچا و او د هند د مسلمانانو له اصرار سره سره، چې دی یې په مذهبي چارو کې هم ریفارمېست انګېره، دا عنوان ونه مانه ځکه چې ده غوښتل د خپل هېواد د ستونزو اوارولو ته اوږه ورکړي.

په ۱۹۲۸ کال کې یې د درېګونو هېوادو (افغانستان، ترکیې او پارس) ترمنځ د یوې اتحادیې د جوړولو پر پلان پیل وکړ او موخه یې دا وه، چې په دې شان د لوېدیز له اغېزو څخه ځان خوندي کړي. دې اتحاد به له افغانسان څخه یو لوی سیمه ییزه ځواک جوړ کړی وای.

دا د یوې اوږدې موخه وه، خو شاه امان الله خان ددې وخت ونه موند، چې دا پروژه عملي شي. د مصر، اروپا او ترکیې د رسمي سفر څخه له راستنېدو وروسته، شاه خورا بې صبره و چې زر افغانستان شلمې پېړۍ ته

ورورسوي.

په پروګرام کې دا لاندې کارونه په نظر کې نیول شوي وو: په کلیو کې د نویو ښوونځیو حتی د نجونو لپاره، د روغتونو او د قابلګۍ ښوونځي جوړول، له حجاب څخه آزادي او د اروپایي هېوادونو او ترکیې غوندې، د ټولو لپاره تر ببرغ لاندې د عسکري مکلفیت د دورې د ټپرولو اجباري کول. دا پروګرام لږ څه د خیال په ټالونو زنګېدل وو، د وګړیو د ذهنیت بدلول لوی جرئت غواړي.

شاه په یوه وینا کې داسې اعلانوي:

"زه له ملت څخه غواړم، چې زما ریفارمونه ومني، ځکه چې دا زمونږ وظیفه ده چې پرته له دې چې خپله پرتمینه ماضي هېره کړو، د خپلو ځانونو په مقابل کې د وظیفې په شان له خپل (اوس) سره ډغره ووهو. دا د هېواد د راپورته کولو ګران کار چې د اولس په ضد نه دی، له خلکو څخه پرته په یوازې ځان سرته نه شي رسول کېدای. مونږ ته ښایي، چې خپله راتلونکې مرحله په مرحله سنبال کړو. د ناکامۍ او د نېست کېدو د مخنیوي لپاره بدلون ته اړ یو".

خو ملایانو او کلیوالو چې ډېر وروسته پاتې او له خپلو زړو دودونو سره یې مینه درلوده او ددې پریکړو په ارزښت یې د پوهېدو وس نه لاره، ددې پروګرامونو بد هرکلی وکړ، خو ټولواک د هېواد د پرمختګ لپاره له خپلې هیلې سره وفادار پاتې شو او هغه سلا یې هېره کړه، چې دده "دوست"

اتاترك، ترکيې ته دده د رسمي سفر په مهال، ورکړې وه:

"تاسې غواړئ چې يوه ښکلې مانۍ جوړه کړئ، ښه بنسټ يې يعنې اردو مه هبروئ. لومړی دا اردو جوړه کړئ، بيا نو کولی شئ، چې بې له وېرې د خپل هبواد په پرمختګ کې وړاندې لاړ شئ."

لږ څه وروسته بلواګاني پيل شوې. دا هغه د ورځې او شپې، د رونا او تورتم ترمنځ ابدي جګړه ده. په دې جګړه کې ملايانو چې نه يې غوښتل، چې خپل د پېړيو، پېړيو برم له لاسه ورکړي او پر خلکو خپله اغېزه کمه کړي، ورانۍ ته لانور هم زور ورکړ. شا په دې جګړه کې تقريباً يوازې دی.

دی، دا ګوريت ليا تراوسه هلته پورته، د هندوکش له څوکو څخه لوړ ناست او هغه هبواد ته کسي، چې ده غوښتل بدلون پکې راولي، خو له هر لوري څخه د خپلو هبوادوالو له خوا او د ګاونډيو هبوادونو له لوري غبشې پرې راورپرې او په زرګونو پرهارونه يې اخيستي. ګوريت پرهارژلی دی، غواړي چې د بيا الوتلو لپاره مهلت وپلټي، خو راپرېوزي او هرڅه پای ته رسېږي.

دی هغو کسانو ته چې ترېنه راچاپېر دي او تراوسه باور پرې لري وايي:"دا دی هغه وروستنی ځل چې د خپل شاه لاس په لاس کې نيسئ او ستاسې سترګې ددې په لور کړې دي. که په دې خبره اعتراف ونه کړو، چې غوني مو نه دي

راډك شوي، درواغ به مو ويلي وي. مورږ نه شو کولای چې ددې اورږدې لسيزې د تاريخ پانې بې له تاثر څخه وتړو. ما غوښتل، چې خپل هېواد ته په سياسي، کلتوري او ټولنيزو ډګرونو کې بدلون راولم. ما غوښتل چې خپل هېواد د خپلې هغې مفکورې له مخې چې ستاسې دا هم ده، بدل کړم. ما غوښتل چې افغانستان د زغم يوه داسې خاوره وي، چې ټول پکې ګډ ژوند وکړای شي، دا زما ارمان و. ما چې غوښتل خپل هېواد عصري کړم، د ملايانو له کبله چې نه پې غوښتل زما په موخو ځان پوه کړي او ننګه مې يې ونه کړه، په خپلو خلکو کې مې ډېر غليمان ځانته پيدا کړل. په دې لسيزه کې، زه خوشحاله او ويارمن وم چې ددې هېواد د سرنوشت په ټاکلو کې برخه واخلم، د ودانولو په برخه کې يې يوه تيږه کېږدم او ستاسې دې کور ودان وي، چې ددې ګران اولس د راتلونکې په برخليك کې راسره شريك واست.

او په پای کې له خپلو خلکو سره د يوه لوی هوښيار په خبره خدای پامانې کوم:

"زه درنه لاړم، نور به مې نوم وانه وري، خو خدای دې تاسې نېکمرغه لري".

او زه، زه د يوه داسې لوی انسان زوی، خپله وينا په دې خبره پای ته رسوم:

زه دې انسانانو ته د ډېرې شاباسی په سترګه ګورم، دا زمورږ د پېړۍ برلاسي دي، پياوړي ټولواکان، چې د نورو

عصرونو له واکمنو څخه لیا ډېر ګټور دي، هغوی چې غواړي چې ناپوهې پرګنې، چې هرڅه ته سرغړاندي دي، د دوی له تل تر تله، آرام خوبه راوباسي او د نوي تمدن د بټۍ انګار ته یې ورواچوي.

د شوروی جمهوریتونو اتحاد او افغانستان:

ډېر ځله اوربدل کېږي، چې شاه امان الله شوروي اتحاد ته ډېر ورنېږدې و. دا دي یو څو واقعیتونه، چې دا تورونه ردوي:

دا ریښتیا ده، چې شوروي اتحاد لومړنی هېواد و، چې د افغانستان بشپړه خپلواکي یې په رسمیت وپېژندله او شاه امان الله غوښتل، چې شوروي اتحاد ته د ورنېږدې کېدو په واسطه د انګرېزانو د اغېزو اندول راټیټ کړي، خو دا به نه هېروو چې له شورویانو سره د لاسلیك شوي تړون له مخې د بخارا او خېوا هېوادونه هم په رسمیت پېژندل شوي وو، نو د پرنسیپ له مخې ددې هېوادونو ضمیمه کولو پخپله دا تړون له اعتباره غورځاوه. افغانستان په دې ضمیمه کولو اعتراض وکړ او د شوروي په مقابل کې یې مقاومت ته د مرستې لپاره یوه پوځي قطعه، وسله او جبه خانه ورولېږل. که ریښتیا وایو دې تړون د افغانستان او شوروي اتحاد په منځ کې ستونزې نه وې کمزورې کړې، ځکه چې شوروي اتحاد مدام افغانستان په دې تورناوه، چې

ددې ضمیمه کړی شوو هېوادو مهاجرو ته مرسته ورکوي او په خپله خاوره کې مخالفو کسانو او د مقاومت مشرانو ته ځای ورکوي. پردې سربېره د ځینو سیمو پر مالکیت هم ستونزې موجودې وې. له بله لوریه روسانو ته د بدګومانۍ په سترګه کتل کېدل، ځکه چې د منځنۍ آسیا مهاجرو مسلمانانو به د کمونستانو له خوا د دوی خاورو او ځارویو د ضبطولو کیسې کولې.

پردې سربېره د افغانستان په برخه کې د انګرېزانو سیاست هېڅکله د اعتبار وړ، ریښتینی، د زړه له کومې او درست نه و. د برتانیا سیاست داسې و چې په یوه لاس به یې ګل درورانده کاوه (هغه له برمه ډك هرکلي ته وګورئ چېرته برتانیا شاهي کورنۍ، حکومت او ټول انګرېز اولس په ۱۹۲۸ کال برتانیا ته د افغان ټولواك د سفر په موقع، کړی و) او په بل لاس کې به یې د ګوابښ لپاره، چاړه درته نیولې وه.

لویې برتانیا دې ځوان امیر ته دا په زړه کې اچولې وه، چې ولې یې د دوی تر حمایې لاندې بتوب په مقابل کې پاځون وکړ او له دوی سره د سیال په څېر کړه وړه کوي، نو سر له پیله یې لوړلي وو، چې زر یا وروسته به دا ټولواك، چې له خپل بري څخه په ځوښ راغلی و، له منځه وړي.

له بله لوریه او دا ډېره مهمه ده چې انګرېزان له دې څخه وېرېدل، چې د امان الله خان له افغانستان څخه په هغو

پښتنـي سـيمو کـې چـې د برتانيـا تـر جـغ لاتـدې وې او پـردې سـربيره د ټـول هنـد ناسيونالپسـتانو تـه د خپلواکـۍ او ناسيونالپسـتي مفکـورو د خپريـدو لپـاره د پنـا اډه جـوړه نـه شـي. ددې احتمـال د مخنيـوي لپـاره دا لازمـه شـوه، چـې لـه امان الله خان څخه ځان خلاص کړل شي.

پـه ۱۹۲۳ کـال کـې، کـه څـه هـم افغـاني ـ انګليسـي تـړون يـې اجـازه ورکولـه، چـې د هنـد لـه ليـارې افغانسـتان تـه وسـله وارده شـي، برتانيـايي مـامورانو يـوه المـاني بېړۍ، چـې د امـان الله خـان اردو تـه يـې وسـله راوړلـه، لـه بمبـيې څخـه ببرتـه جرمني ته وروشړله، څو مياشتې وروسته دا کار بيا وشو.

همـدا شـان، پـه ۱۹۲۸ کـال کـې هغـه شـپېته توپونـه، دوه زره ټوپـک او يـو ميليـون کـارتوس، چـې شـاه يـې د خپـل سـفـ پـه موقـع (بـرمنګهم سـمال آرمـز ګـن کمپنـي) تـه فرمـايش ورکـړی و، د کراچـۍ لـه بنـدر څخـه راپـرې نـه بنـودل. پـه داسـې حـال کـې چـې د کوهـاټ پـه سـيمه کـې پـه لاسـي ډول ډېـره بنـه وسـله جوړېـده او ياغيـانو بـه د انګرېزانـو پـه خوښـه پـه ډېـره اسـانۍ رانيـولی شـوای. د مرکـزي دولـت پـه مقابـل کـې د بلـوا تقريباً پـه ټوله موده کې ياغيانو له دولت څخه عصري وسله لرله.

شـاه ددې لپـاره چـې يـو خپلواکـه سياسـت غـوره کـړي، لـرې هېوادونـو تـه، چـې د افغانسـتان لـه نننـي سياسـت سـره علاقـه نـه لـري، مـخ وروړاوه. نظـامي زده کـوونکي يـې يـو ګـن شـمېر تـرکيې او همدارنګـه پـه فرانسـه کـې د (سـن سـير) او بيـا د

(سومیور) د سپرلۍ ښوونځي، له بلې خوا په ایتالیا کې د (کازبرتا) عسکري اکاډمۍ ته او یا المان ته واستول. افغان حکومت له لوېدیزو هېوادونو څخه انجینران، معماران، ډاکټران او لرغونپوهان استخدام کړل.

یو محصل هم شوروي اتحاد ته ونه لېږل شو، یوازې څو پیلوټان شوروي استادانو وروزل. په دې لسیزه کې په کابل کې یوه فرانسوي_افغاني لېسه او له دې څخه یوه وړه، آلماني او بله انګلیسي لېسې پرانیستلې شوې، خو هېڅکله نه، یوه روسي دا!

دا د نولسو پینځوسمو کالونو برعکس وو چې په سلګونو محصلین او نظامي شاګردان شوروي اتحاد ته ولېږل شول او د کابل پولي تخنیک زده کړې شورویانو رهنمایي کولې، نو څوک روسي پلوه وو: شا امان الله خان او که هغوی، چې له ده څخه وروسته راغلل؟ داسې ښکاري چې حربي پوهنتون هم روسانو رهنمایي کاوه (دا خبره سپیناوي ته اړتیا لري).

له بله لوریه شاه امان الله خان، شوروي اتحاد ته په ۱۹۲۸ کال کې د خپل رسمي سفر په موقع، د باندنیو چارو لپاره د خلکو د کومېسار (چیچېرین) هغه شرطونه په تونديۍ رد کړل، چې د دواړو هېوادونو ترمنځ یې د نظامي ترون لپاره وړاندې کړي وو.

ده نه غوښتل، چې په یوه داسې نظامي پروژې کې رابنکېل شي، چې د وسلو، مهماتو، الوتکو او معلمانو د

بې کچې مرستو شنه او سره باغونه پکې ښودل شوي وي. دی په دې ښه پوهېده، د بخارا پاچا ته دې ډول مرستو څه ورکړل.

کله چې شورویانو وغوښتل، چې یو تجارتي برلاسی پر افغانانو وروتیي او یو د امتیاز خاوند هېواد وګڼل شي، شاه ورسره ونه منله. که څه هم هغه مالونه چې په اروپا کې رانیول شوي وو، د شوروي اتحاد له لیارې څخه د هند د لیارې په کچه هم زر او هم ارزانه رارسېدل.

دی په دې پوهېږي، چې دا یوه لومه ده او نه غواړي چې په هغه لاښجه کې بند شي چې د انګریزانو او روسانو ترمنځ شته ده. دی پر دواړو خواو بدګومانه دی، ځکه چې پوهېږي چې د دوی احتمالي مرسته د افغانستان د پرمختګ لپاره نه، بلکې د منځنۍ آسیا د رازمولو لپاره یوه سیالي ده. دا ډېر وروسته وو، چې افغانستان د شورویانو غېږې ته ځان وروغچاوه.

نو موږ چې د تاریخ ورپسې دوره پېژنو، څرنګه به شاه امان الله خان په شوروي پلوی ګرم کړای شو؟.

(د زوریخ) په یوه کلښیک کې، د ژوند په وروستیو ورځو کې، زموږ تولواک، له افغانستان او ددې هېواد لپاره یې له خپلو ارمانونو څخه پرته له بل څه څخه نه غږېده. دده وروستۍ خبره دا وه. "کابل، کابل".

ګوربت یو ځل بیا راپرېوت، خو نوم یې د تولو افغانانو په خاطر و کې تل تر تله پاتې دی او پاتې به وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کانديدای اکادميسين سيستانی

نقش روحانیت بنیادگرا در ضدیت با تجددگرایی رژیم امانی

روحانیان در کشورهای اسلامی و بخصوص در کشور ما از احترام و اهمیت چشم گیری برخوردار اند. تا آنجا که تاریخ گواهی میدهد، روحانیان متحد ترین صنف یا طبقه را درر جوامع اسلامی تشکیل میدهند و بنا برین در تمام کشورهای اسلامی نقش بسیار موثری در بسیج نیروهای جامعه بسوی نهضت های مذهبی، ملی و ضد استعماری داشته و دارند. دولت های اسلامی نیز پایداری و ثبات نظام های اجتماعی خود را وابسته به تائید روحانیان و چهره های مذهبی پر نفوذ کشور خود میدانند و این سنت را که تاریخ درازی دارد، هنوز هم احترام میکنند. البته در افغانستان دو

عنصر جداگانه ولی مهم به حاکمیت دولتی مشروعیت می بخشد: یکی توافق قبایل و دیگری تائید روحانیت سنی.

از همین جهت است که دولت ها این دو عنصر مهم را از نظر دور نداشته و سعی کرده اند تا آنها را از طریق دادن تیول و معاش مستمری به آنها راضی نگهدارند. معمولاً هنگامی که منافع و امتیازات روحانیان از طرف دولت با خطر مواجه شده، شورش های مردم در برابر قدرت مرکزی از طرف همین قشر روحانی (که نسبت به عوام الناس در توجیه و تفسیر قوانین جاری و مسایل مذهبی آگاه تر اند) صورت گرفته است. مثال های برجستهء این ادعا در تاریخ معاصر ما، اغتشاش خوست در مارچ ۱۹۲۴ بر ضد اصلاحات اجتماعی دولت امانی برهبری ملا عبدالله مشهور به ملای لنگ و سایر ملاهای آن سمت به تحریک و رهنمائی روحانیون پر نفوذ مرکز است. در اغتشاش خوست یکی از مریدان حضرت صاحب شور بازار بنام عبدالغنی قبایل سلیمانخیل را در کنار ملا عبدالله و ملا عبدالرشید سهاکی قرار داد. این دو ملا در دستی قرآن و در دست دیگر قانون جزا را گرفته در میان قبایل که متاسفانه از سواد و دانش بی بهره بودند فریاد میزدند: کدامیک را قبول دارید! قران یا قانون را؟ و طبعاً مردم میگفتند: قرآن را و سپس مردم را بشورش دعوت میکردند.[1] علاوه بر قانون جزا، تاسیس مکتب برای دختران و مکلفیت موسوم به "هشت نفری"

(یعنی از هر هشت نفر مرد یک قریه فقط یک نفر بخدمت عسکری باید اعزام میشد) دلایل دیگری بودند که بر توسعهء اغتشاش می افزود. با ورود یک مدعی سلطنت بنام عبدالکریم پسر امیر محمد یعقوب خان از هند برتانوی به پکتیا، شورش بزودی وسعت گرفت و دامنهء آن به غزنی و وردگ و لوگر کشیده شد. در غزنی و شیخ آباد وردگ ملا عبدالاحد و ملا عبدالسبحان وردکی و ملا عبدالحلیم چهارآسیابی و ملا نور علی کهنه فروش و ملا نعمت الله قادیانی نقش مرکزی و موثر داشتند.[۲] در حالی که شورش دوام داشت، دولت لویه جرگه را تدویر و راه حل معضلهء را جستحو کرد، لویه جرگه با تعدیل برخی مواد برنامهء اصلاحات، هیاتی را به ریاست نورالمشایخ غرض مذاکره نزد شورشیان فرستاد تا تذکر بدهند که تمام مواد قانون با شریعت اسلام تطبیق داده شده و هیچ ماده یی نیست که بااسلام در تضاد باشد، ولی مذاکره با شورشیان نتیجهء مطلوب به بار نیاورد، زیرا نورالمشایخ قسماً اعتراضات ملای لنگ را تائید کرده بشاه بازگو نمود، مگر شاه حاضر نشد تا به خواهش شورشیان نظامنامهء اساسی و قانون جزا را لغو کند.

غبار متذکر میشود: هنگامی که وزیر حربیه محمد ولی خان در گردیز تحت محاصرهء شورشیان قرار داشت، از کابل یک قوت ۷۰۰ نفری بنام "عسکر جان فدا" با دو غند مشر برای نجات وزیر حربیه بسوی گردیز فرستاده شد، مگر این

(c) ketabton.com: The Digital Library

قوت در بیدک لوگر مورد شبیخون شورشیان قرار گرفت و تا فرد آخر از دم تیغ گذشتند. والی علی احمد خان از ننگرهار بکمک وزیر حربیه شتافت و اگر او با شبه نظامیان خوگیانی و مومند از ننگرهار به کمک وزیر حربیه به موقع نمی رسید، بدون شبهه وزیر حربیه با شکست مواجه میشد و پایتخت مورد تهدید جدی شورشیان قرار میگرفت. به هر حال والی احمدخان با ورود به گردیز محاصرهٔ شورشیان را درهم شکست و با تدابیر مقتضی شورشیان را مجبور به عقب نشینی و فرار به کوه های اطراف نمود. سپس والی علی احمد خان و وزیر حربیه برای خاموش کردن شورش تدابیری سنجیدند و تصمیم گرفتند تا خانه و قریهٔ شورشیان به آتش کشیده شود و زنان و اطفال شورشیان اسیر کردند. این تصمیم عملی شد و بزودی خود مردم محل رهبران شورش را دستگیر و به دولت تسلیم کردند. بدینسان شورش سرکوب و رهبران آن دستگیر و به مرکز اسیر آورده شدند. رهبران شورش چون ملا عبدالله و ملا عبدالرشید و سایر ملاهای دخیل د ر شورش با ۲۵ تن دیگر از سران اغتشاش در محکمهٔ نظامی محکوم به اعدام شدند و تعدادی از اسرا در خود کابل یا در منطقهٔ قره باغ شمالی مجبور به اقامت گردیدند.[۳]

اعلیحضرت امان الله خان قبل از تطبیق حکم محکمهٔ نظامی مبتنی بر اعدام رهبران شورش خطاب به آنان

گفت:"شما افغانهای اصیل هستید، مرا ببخشید اگر به خشونت و شدت با شما اتباع افغانستان و فرزندان خود پیش آمد میکنم، مگر شما بعد از این اولاد من نیستید، زیرا که شما علیه من بغاوت کردید، شما بر اعمال مخلصانهء من، انگشت اعتراض گذاشتید: من مکاتب تاسیس کردم، آیا شما فکر میکنید که این مکاتب را برای خود باز کرده ام! انها را برای اطفال شما گشوده ام شما خواستید که مکاتب جدید التاسیس دختران را بسته کنم. اکنون علمای تمام دنیا به من نوشته اند که مکاتب برای دختران یک امر حیاتی و ضروری است. من پروژهء آبیاری را روی دست گرفته ام، این کار را هم برای خود نکرده ام، بلکه برای شما و فرزندان شما کرده ام. شما برمن، حکم قادیانی کردید (مذهب خاصی که مردم حیدرآباد پاکستان از آن پیروی میکنند)، من قادیانی نیستم. شما گفتید که قوانین جدید من، مخالف قرآن کریم است، من از شما خواهش کردم تا نزد من بیایید و در این موضوع با هم بحث و مذاکره کنیم، مگر شما نیامدید، در عوض دنبال شخص ماجراجوی دهشت افگنی چون عبدالکریم (که مدعی بود پسر امیر محمد یعقوب خان است) رفتید و بر علیه من برخاستید و بغی کردید. شما باعث قتل یک تعداد زیاد عسکر (بشمول ۷۰۰ تن عسکر جانفدا) اولاد من شده اید، بنا بر آن نمی توانم شما را عفو کنم، پس شما باید کشته شوید!"[۴]

در جریان محاکمهء همین ملاها و سران شورش بود که

معلوم شد دست نورالمشایخ (فضل عمر مجددی) در شورش خوست دخیل بوده است، شاه امان الله قصد کرد تا او را بزندان بسپرد. اما به احترام برادرش شمس المشایخ (فضل محمد مجددی، شخص ضد استعمار و طرفدار غازی امان الله بود و مورد احترام عمیق او قرار داشت) غازی امان الله خان از حبس او صرف نظر کرد، اما شرط گذاشت که از کشور خارج شود. نورالمشایخ نیز به بهانهء حج از کشور خارج شد و پس از ادای حج در دیرهء اسماعیل خان اقامت گزید و از آنجا برضد اعلیحضرت امان الله خان به تبلیغات خود ادامه داد.[۵] اغتشاش خوست قریب ده ماه بطول انجامید تا خاموش گشت. این اغتشاش کمر دولت را از لحاظ اقتصادی خم کرد و در حدود پنج میلیون پوند خساره بر دولت نوپای افغان تحمیل نمود[۶] همین فشار اقتصادی بود که دولت را مجبور نمود تا تعداد اردوی ملی را به نیم تقلیل دهد و این یکی از اشتباهات بزرگ رژیم، در حالی که میخواست در راه تحقق ریفورمها گام بردارد، محسوب میشود.

بقول لودویک ادمک "خانوادهء حضرت شوربازار در ۱۸۷۰ میلادی از سرهند هندوستان به افغانستان آمده بود. این خانواده پر نفوذ ترین خانوادهء روحانی در افغانستان بود و مریدان بی شماری در هر دو طرف سرحد افغانستان (با هند برتانوی) داشته و بر قبایل حاکمیت و آمریت مطلق داشت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فضل عمر حضرت صاحب شور بازار بنام شیر آقا جان هم مشهور بود و در هند به او لقب نورالمشایخ داده بودند. ادمک علاوه میکند که او در اغتشاش خوست دست داشت و مجبور بود تا به هند فرار کند."[۷] مگر چنانکه از اسناد این خانواده بر می آید، لقب نورالمشایخ از جانب اعلیحضرت امان الله خان بعد از پیروزی در جنگ استقلال به وی داده شده است. این خانواده که در مبارزه بر ضد استعمار انگلیس در نبرد استقلال کشور از خود شهامت و فداکاری نشان داده بودند مورد احترام فراوان شاه امان الله قرار داشتند و از طرف شاه فرمان مورخ ۱۲ سال ۱۲۹۹ ش (۲ اپریل ۱۹۲۰) مبنی بر اعطای القاب شاندار مذهبی و عالی ترین نشانهای دولتی (نشانهای لمر) موازی با پنجهزار و سه صد جریب زمین صالح الزراعت سه فصله آبی را با تاکستان در منطقهء کوهدامن پروان نیز بطور تیول به آنها اهدا نمود به امید اینکه در آینده نیز این خانواده در تطبیق پلانها و برنامه اجتماعی دولت را یاری رسانند. فرمان ذیل بیانگر قدردانی دولت از رهبران حضرات شور بازار است:

فرمان پادشاهی _ ۱۲ حمل ۱۲۹۹ش

فضیلت پناهان، حقایق آگاهان المر عالی نشانان حضرت شمس المشایخ (فضل محمد) و حضرت نورالمشایخ (فضل عمر) حضور ما چون جنابان تانرا از راد مردان بزرگ محاربهء استقلال افغانستان عزیز میداند. این سربازی و جان فشانی که

حضـرات کـرام شـما در راه حصـول اسـتقلال فرمـوده ایـد، حضـور مـا، شـمایان را بـه اعطـای نشـانهای المـر عـالی و القـاب فـوق الـذکر تقـدیر و تمجیـد مینمـائیم. و هـم امـلاک خالصـهء الغـوئی را کـه از خالصـه هـای قـدیم دولـت بـوده و مشـتمل بـر پنجهـزار و سـه صـد جریـب در سـه فصـل میباشـد بـا باغـات انگوری ان که مربـوط حکومـت کوهـدامن اسـت بطـور بخشـش و مکافات منظور فرمـودیم چنانچـه بفرمـان جداگانـه بنـام نظـارت مالیـه امـر فرمـودیم تـا امـلاک خالصـهء الغـوئی و باغـات را بحضرت فضایل مابـان تسـلیم نماینـد. خـدمات قابـل قـدر شـمایان را در حصـول اسـتقلال افغانسـتان حضـور مـا و ملـت نجیـب افغان هیچگـاه فرامـوش ننمـوده از خـدای توانـا سـعادت و بقـای افغانستان را در تحت لـوای اسـلام طـالبیم و بـرای حضـرتین شـما کـه از مجاهـدین بـزرگ انصـاری وطـن مـی باشـید، دوام رهنمائی تان را بـرای ملـت نجیـب افغـان را قـادر توانـا در سـاحه هـای ارتقـای معنـوی و مـادی وطـن عزیـز خواهـان بـوده و خواهان می باشیم. (امضای شاه امان الله (۸)

یگانـه شخصـیت روحـانی ایکـه طرفـدار امـان الله بـاقی مانـده بود، شاه آغا (شمس المشایخ حضـرت شـور بـازار) بـود کـه لنگـی سلطنت را نیز بر سـر امـان الله خـان بسـته بـود و در تمـام مراسـم رسـمی در پهلـوی شـاه قـرار داشـت. یـک روز بعـ ازادی نمـاز جمعه به تاریخ ۱۹ نـومبر ۱۹۲۰ شـاه آغـا اعـلان کـرد کـه امـان الله خان یگانـه شـاه مسـلمان در دنیـای اسـلام اسـت یعنـی شـاه آزاد،

پس باید به نام خلیفهء جهان اسلام شناخته شده و خطبه بنام وی خوانده شود. اما در تاریخ ۲۳ نومبر یعنی چهار روز بعد از آنکه حضرت شور بازار امان الله خان را خلیفهء اسلام خوانده بود، امان الله خان در دربار اعلان کرد که از این موضع صرف نظر کردد، زیرا نمی خواهد که با توطئه های انگلیس روبرو و باعث سقوط دولت افغانستان گردد.(۹)

"اولیورروی" اسلام شناس معروف فرانسه معتقد است که: با اعلام سیاست مدرنیزه کردن جامعه افغانی از جانب شاه امان الله مناسباتش با روحانیت متنفذ برهم میخورد و این در واقع پایان اتحادی است که بنام پان اسلامیسم میان قبایل، جامعهء روحانیت و قدرت حاکم تجدد طلب برقرار بوده است. علت اصلی عدم توافق در بارهء رابطه میان دفاع از اسلام و غرب گرایی است. از نظر علمای بنیادگرا، دفاع از اسلام عبارت از هدایت جامعه به سوی اسلام و شریعت است، مگر از نظر امان الله خان، دفاع از اسلام یک مقولهء سیاسی ضد امپریالیستی است و لازم است با گرایش به سوی غرب جامعه را به سوی تجدد رهنمون شد.(۱۰)

بدینگونه پس از آنکه دولت امانی (مشروطه خواهان) دست به اصلاحات اجتماعی زد و یک سلسله ریفورمها را برای تحرک جامعه به پیش کشید، خانواده مجددی، چون سدی در برابر تحقق برنامه های تجدد طلبانه قرار رفت. نخستین شخص مخالف با اصلاحات اجتماعی شاه از خانواده

مجددی، همانا نور المشایخ بود که در اغتشاش خوست برهبری ملای لنگ دستش دخیل بود. نورالمشایخ مخالف تعلیم پسران و روی لچی زنان بود و میگفت: رفتن پسران به مکتب نتیجه ای جز کافر شدن آنان در بر ندارد. واقعیت این است که وقتی پسران به مکتب بروند و از دانش و آگاهی لازم برخوردار شوند، دیگر زیر تاثیر سخنان ملا و پیر و مرشد قرار نمیگیرند و دکان پیری و مریدی رو به کساد می نهد.

در اغتشاشهای ۱۹۲۸ و ۱۹۲۹ نیز همین قشر روحانی بشمول نورالمشایخ مجددی مقیم دیرهء اسماعیل خان و محمد صادق مجددی و محمد معصوم مجددی و فضل رحیم خواهر زاده محمد صادق مجددی همراه با ملا عبدالرحمن پغمانی قاضی القضات و ملا عبدالقادر و ملا فضل الحق و ملا عبدالحنان (که هر چهار نفر اخیر در محاکم شرعی قاضی بودند) و محمد علم شنواری و محمد افضل شنواری و صاحب زاده عبدالغفور جان و صاحب زاده عبدالله جان (هر دو از خانوادهء مجددی) و آخندزاده ملا حمیدالله تگاو و حضرت عبدالحلیم جان مجددی مرشد حبیب الله کله کانی و حضرت بزرگ جان مجددی وعده یی دیگر از روحانیون در آن دست داشتند.(۱۱)

در نظام روشنفکران چپی (حزب دموکراتیک خلق) نیز اولین فریاد اعتراض (جهاد) بر ضد آن رژیم از طرف روحانیون پر نفوذ (از جانب حضرات مجددی و پیر ۷۵ ساله

تگاو میاگلجان در روز جمعه ۲۶ جنوری ۱۹۷۹) صورت گرفت که به بازداشت و نابودی خانوادهء مجددی و بمباران قلعهء و اقامتگاه میاگل جان و دهکدهء او در تگاو انجامید.(۱۲) اما میاگلجان توسط مریدانش از بمباران تانکها و طیارات دولت نجات یافت و مصئون به پاکستان انتقال داده شد. در جنبش مقاومت برضد تجاوز شوروی (در دهه ۸۰) شخصیتهای روحانی معروف مثل: پیر سید احمد گیلانی رهبر محاذ ملی، مولوی محمد یونس خالص رهبر حزب اسلامی، مولوی محمد نبی محمدی رهبر حرکت انقلاب اسلامی، صبغت الله مجددی رهبر نجات ملی، برهان الدین ربانی سابق استاد فاکولتهء شرعیات کابل رهبر جمعیت اسلامی، عبدالرب رسول سیاف سابق استاد فاکولته شرعیات کابل رهبر اتحاد اسلامی، شیخ محمد آصف قندهاری رهبر حرکت اسلامی، قاضی وقاد رهبر شاخهء حزب اسلامی، قاضی محمد امین وردگ رهبر بخشی از جنبش اسلامی مقاومت و گلدین حکمتیار عضو برجسته و نامدار اخوان المسلمین مصر رهبر حزب اسلامی، هر یک در وجود تنظیمهای اسلامی و با اشتراک جانبازانهء تمام اقشار و طبقات مردم نقش چشم گیری داشتند. صبغت الله مجددی رهبر تنظیم نجات ملی، از خانوادهء حضرت شور بازار با صراحت میگوید که اولین کسی است که قیام برضد رژیم خلقی را در مارچ سال ۱۹۷۹ در هرات اعلان نموده و تا آن نظام را

سرنگون نساخت از پای ننشسته است.

بنابرین تمام رژیم ها و نظام های اجتماعی افغانستان برای تحقق طرح های مهم اصلاحی و فرهنگی و گاه اقتصادی خود برای تحول جامعه به پیش تائید روحانیان را یک امر لازمی شمرده اند، زیرا که در جوامع بی سواد و نافهم و ناگاه مانند کشور ما، عوام الناس چشم به دهن روحانیان دارند و هرچه که رهبر مذهبی یا ملا و مولوی و شیخ و مرشد بگوید مدار اعتبار و باور مردم است. از این است که شاه امان الله با تمام دین دوستی و خداپرستی اش و با تمام افکار پان اسلامیستی خود، وقتی از طرف روحانیان با نفوذ کشور (خاندان حضرت شور بازار کابل) متهم به کفر و بد دینی شد، مردم عوام چه از قبایل و چه از سایر اقوام از وی رویگردان شدند و به پادشاهی مردی تن در دادند که به اندازهٔ یک صدم شاه امان الله، از اسلام و خداشناسی آگاهی نداشت.

فعالیت های سیاسی خانوادهٔ حضرات مجددی دو خصوصیت برجسته داشت: یکی بنیادگرایی و دیگری ضدیت با تجدد خواهی و تحول طلبی. این خاندان البته در هنگام نبرد استقلال با انگلیس نقش مثبتی بازی کردند و از اندیشه های ضد امپریالیستی شاه امان الله طرفداری نمودند، اما پس از استقلال با اصلاحات شاه امان الله مخالفت ورزیدند و پیروان خود را در ضدیت با اصلاحات و تحولات اجتماعی به

قیام و اغتشاش واداشتند.

روحانیون متنفذ سمت مشرقی افغانستان که در آغاز طرفدار سردار نصرالله خان بودند، وفاداری قابل ملاحظه ای به امان الله خان در طول دورهء حاکمیت او نشان دادند. رهبران مذهبی مانند حاجی صاحب ترنگزائی (که در قلمرو هند برتانوی قرار داشت) و ملای چکنهور در اوقات مختلف میان قبایل از شاه امان الله حمایت و در فرونشاندن ناآرامی ها کمک مینمودند. و حتی در دسمبر سال ۱۹۲۸ گزارش شد که در جرگه منعقده در منزل نقیب صاحب (افندیجان) در چارباغ، غلام صدیق خان و میر سید جان پاچای اسلامپور جانشین آخندازاده صاحب هده (نجم الدین آغا) به منظور رسیدن به مصالحه با اغتشاشیون به نمایندگی از حکومت اشتراک داشتند که نتیجه یی در بر نداشت. اگرچه رهبران مذهبی فوق الذکر جانبدار رفورم های شاه امان الله نبودند، اما به هیچوجه به تبلیغات علیه او متوسل نشدند. برعکس نخست آنها به حمایت از او تا آن وقت ادامه دادند که بیشتر از آن در میان مردم محل کاملاً بی اعتبار می شدند.

حمایت از غازی امان الله خان در طول سرحد دچار تردد نشد و راپورهای برتانیه نشان میدهد که تبلیغات به نفع امان الله توسط اعلام این فتوی که امان الله کافر نیست، حمایت گردید. افغانهای مقیم پشاور که در تماس با "طرفداران خلافت" بودند، کتابی را تحت عنوان "خکم شریعت در

مـورد امـان الله" نشـر نمودنـد و در آن امـان الله خـان مسـلمان واقعی و بچهء سقاو عصیانگر کـه بایـد سـرش قطـع گـردد، اثبـات شده بود. از ایـن رو محبوبیـت امـان الله خـان بحیـث رهبـر پـان اسلامیسـتی در خـارج از سـرحدات افغانسـتان تـا مـدت طـولانی دوام نمـود و قشـرهای وسـیع قبایـل سـرحدی تـا هنـوز او را بحیـث شخصـیت قهرمـان مـی شناسـند. منـابعی کـه از آن زمـان در دسـترس اسـت در مـورد موضـع گیـری رهبـران شـیعه و منجملـه رهبـر فرقـه اسـماعیلیه در درهء کیـان اشـاره یـی نمـی کند، امـا هـر گـاه نظـر بـه اشـتراک هـزاره هـا در دفـاع از شـاه امان الله قضـاوت شـود، رهبـران مـذهبی اهـل تشـیع طرفـدار او بودنـد و ایـن کـاملاً طبیعـی بـود کـه شـاه بایـد از ایـن حمایـت برخوردار می شـد، چونکـه هـدف رفـورم هـای او از بـین بـردن تبعیض قومی و مذهبی بود.(۱۳)

اغتشاشها ۱۹۲۸_۱۹۲۹و روحانیت بنیادگرا:

یکـی از ضـربات کشـندهء افغانهـا بـر انگلیسـها، اسـترداد اسـتقلال افغانسـتان بـود کـه شـهرت شکسـت ناپـذیری انگلـیس را در شـرق بـه زمـین زد و مردمـان مسـتعمرات انگلـیس را بـرای احراز اسـتقلال شـان بیـدار سـاخت. انگلـیس بـرای انتقـام کشـی از ملـت سلحشـور افغـان و دولـت ضـد امپریالسـتی آن، در صـدد برآمـد تـا یـک بـار دیگـر از سـلاح مـذهب، کـار بگیـرد و بجـان مشـروطه خواهـان حملـه ببـرد و آن را از پـای در آورد. بـرای اینکـار طبعـاً انگلـیس خـود وارد صـحنه شـده نمیتوانسـت، بلکـه

توسط عناصر روحانیت متنفذ وابسته بخود وارد عمل میگردید. البته در این زمینه انگلیس تجارب فراوانی در کشورهای اسلامی چون عربستان سعودی، اردن، سوریه مصر و ایران داشت. برای درک موضوع بهتر است در اینجا نقطه نظرهای دیپلوماتان انگلیس را ملاحظه کنیم.

دکتر شفا، بخشی از گزارش محرمانهء وزیر مختار انگلیس در تهران را در مورد روحانیت شیعه نقل میکند و میویسد:"غیر از دربار و مامورین دولتی، دستهء متنفذ دیگری در ایران هستند که باید همیشه آنها را حفظ کرد، و اینها علما و روحانیون عالم تشیع هستند. این طبقه موقوفات سرشار و فراوانی در اختیار دارند که روحانیون و مدرسین و طلاب در سرتاسر ایران از درآمد این موقوفات و سهم امام و نذور مختلف بهرهء کافی میگیرند. ما (انگلستان) باید برای نفوذ در این طبقه از دستگاه حاکمهء ایران با اعزام عده ای سید و ملا و درویش از هندوستان به مراکز دینی و اماکن مقدسهء و متبرکه شیعه، بتدریج دستگاه عالیه روحانیت ایران را بر طبق دلخواه خود اداره کنیم." (سرهوارد جونس، وزیر مختار انگلستان در ایران، گزارش محرمانه به وزارت خارجهء انگلیس، نقل از اسناد منتشر شدهء وزارت امور خارجهء انگلستان).

"در ایران علاوه بر نیروها و سازمانهای سیاسی و اقتصادی یک سازمان موثر و کاملاً متنفذ دیگری هم هست که از تمام

منابع دیگر قدرت در این کشور قویتر و از لحاظ ما مورد اعتماد تر است و آن روحانیت شیعه است که سالهای طولانی در ایران نقشی بنیادی و کارساز داشته است و خوشبختانه ما در میان آنها دوستان خوب و نزدیکی داشته ایم و داریم. این نیرو میتواند در ایران کار آمد باشد و هر وقت لازم بشود حتی بر نیروهای دیگر از قبیل دربار و دولت و ارتش اثر بگذارد و با سلاح مذهب و جهاد هر مشکلی را حل کند. مهم آنست که توقعات آنها از ما زیاد نیست. هر وقت لازم باشد می توانیم آنها را وارد صحنه کنیم و هر وقت هم مقتضی باشد به آسانی ساکت و خانه نشین سازیم." (لرد ویول وزیر امور خارجهء انگلیستان، در جلسهء سری در سفارت بریتانیای کبیر در تهران، ۱۱ اکتوبر ۱۹۴۱، نقل از کتاب (اسرار و عوامل سقوط ایران) خاطرات مکردیج" (۱۴)

این سیاست انگلیس در دیگر کشورهای اسلامی و از جمله در کشور ما نیز صدق میکند. انگلیسها پس از روی کارر آوردن امیر عبدالرحمن خان، سیاست نفوذ بر دولت را از طریق روحانیون پر نفوذ بکار بستند و با اعزام برخی از شیوخ هندوستان به کشور ما نقش موثری در سرنوشت داخلی کشور بازی کردند. به گواهی برخی از تایخ نویسان افغان، خانوادهء روحانی حضرات شور بازار در اواخر قرن ۱۹ میلادی، ابتدا به ننگرهار و سپس به کابل آمده در شور بازار سکونت اختیار کردند.(۱۵) در آغاز خانواده حضرات مجددی

تنها با مسایل دینی سر و کار داشتند، ولی پس از نبرد استقلال بزرگان این خانواده در مسایل سیاسی دست زدند و اقدامات دولت را در پروسهء رشد اجتماعی و فرهنگی کشور به انتقاد نشستند و درد سرهای برای دولت ضد امپریالیستی امانی فراهم کردند.

در بحبوحهء اغتشاش خوست در ۱۹۲۴ یک شیخ دیگر بنام سید سعدی افندی، که خود را به شیخ عبدالقادر گیلانی منسوب میکرد (یعنی نقیب صاحب پدر پیر سید احمد گیلانی) نیز از هند برتانوی به افغانستان در ننگرهار وارد شد و به تقویت حلقهء پروان و مریدان خود در میان پشتونهای سمت شرقی کشور پرداخت و حتی با استقبال شاه امان الله روبرو شد و چوب دست آبنوس بسیار نفیسی با یک ساعت طلائی از شاه امان الله انعام گرفت.(۱۶)

روحانیون متنفذ با عده یی از ملاهای سمت جنوبی و حومهء کابل که مریدان خانوادهء حضرات شور بازار بودند، در سالهای که دولت امانی در راه تطبیق ریفورمهای اجتماعی گام گذاشت، چون سدی در برابر اصلاحات و ریفورمها قرار گرفتند و هر عمل دولت را بشمول تاسیس مکاتب برای دختران و پسران و اعزام شاگردان بخارج و مسئلهء رولچی ملکه ثریا را بشدت تقبیح و آنرا به کفر تعبیر میکردند و با تبلیغات زهرآگین خود ذهنیت عوام را علیه دولت امانی تغییر دادند. بویژه هنگامی که شاه به سفر

طولانیش آغاز کرد و از هند به قصد اروپا حرکت نمود، نورالمشایخ که در آغاز در سرهند، قلمرو برتانوی زندگی میکرد، به دیرهء غازیخان وارد شد و مقدمهء یک اغتشاش بزرگ دیگر را در میان قبایل سمت جنوبی کشور بخصوص در میان قبایل جدران و منگل و اقوام غلزائی که پیروان سنتی او بودند آماده میساخت.

ریه تالی ستیوارت نویسندهء کتاب "آتش در افغانستان" مینویسد:"سه رز بعد از آنکه شاه امان الله بمنظور سفر اروپائی خود، وارد هند برتانوی شد، انگلیس ها برای حضرت فضل عمر (نورالمشایخ) که در سرهند بودوباش داشت، اجازه دادند که وارد دیرهء اسماعیل خان (مرکز پیروان سنتی خود) گردد و او در تاریخ ۱۸ دسامبر به دیرهء اسمایعل خان وارد گردید و از اینجا تبلیغات برضد شاه امان الله و اصلاحات او را در میان کوچی های غلزائی دوباره آغاز نمود. هندیها و افغانها میگفتند که ورود مجدد نورالمشایخ (شیرآغا) در دیرهء اسماعیل خان بدستور انگلیس ها صورت گرفته است، زیرا او در دیرهء اسماعیل خان صاحب دو خانه بود، یکی از این خانه ها را یک اجنت انگلیسی در اختیار او گذاشته بود. ملاها و مریدهای و هواداران نورالمشایخ از افغانستان نیز به دیدار او به اینجا می آمدند و او طرح خلع امان الله خان را به آنها تبلیغ میکرد و نقش بغاوت را به ملاها توضیح مینمود و بخصوص مردم خوست را برای بغاوت و شورش علیه شاه

آماده میکرد.(۱۷)

پس از مرگ شمس المشایخ در ۱۹۲۵، محمد صادق مجددی برادر دیگر شان کفالت رهبری خانوادهء حضرات شور بازار را در کشور به عهده گرفت و با نورالمشایخ پیوسته در تماس بود و در اینجا در میان پیروان خانوادهء خود بر ضد امان الله خان تبلیغ میکرد. او همیاری برخی از زمینداران درانی را که امتیازات خود را از دست داده بودند نیز جلب کرد و به ملاها در مورد بغاوت و نقش آن در سرنگونی رژیم امانی صحبت میکرد و منتظر اشارهء شیر آغا (نورالمشایخ) بود. هنوز یک ماه از بازگشت شاه به کشور نگذشته بود که بدستور (شیر آغا) دو ملا بنام های ملا محمد حسن و ملا الیاس به عبدالرحیم خان و محمد جان خبر دادند که باید فوری به سوی خوست حرکت کنند و مردم را به شورش و قیام تحریک نمایند بخصوص قبایل جدران و منگل را، ملک بلند خان نیز برای تحریکات مردم منگل برگزیده شد و ملک غلام خان برای گردیز تعیین شد. از قول شیر آغا به ملاها گفته شده بود که در توطئه علیه حکومت، شاه محمود خان حاکم جلال آباد و عبدالعزیز وزیر حربیه و سردار محمد عثمان خان سابق نایب الحکومهء قندهار شامل اند.(۱۸) بنا برین محمد صادق مجددی برادر فضل عمر مجددی (قبل از تدویر لویه جرگه ۱۹۲۸) به اتفاق برادر زاده اش (میا جان محمد معصوم مجددی) پسر شمس المشایخ و هنمنوائی یک

عده از ملایان کابل در حالی که فتوای کفر شاه را با امضای چهار صد تن از ملاها با خود داشت، یک بار دیگر در میان قبایل جنوبی رفت و سعی کرد آتش بغاوت را که چهار سال قبل نیز مریدان این خانواده برپا کرده بودند، مشتعل سازد.

غبار مینویسد که "اولین حرکتی که قبل از ظهور اغتشاشات ولایات ننگرهار و کاپیسا و پروان در کابل بشکل طلیعهء سپاه اغتشاش بعمل آمد، همانا فرار روحانیون بزرگ کابل در پکتیا بود. گفته میشد که یکی از حلقه های مخفی و منظم کابل حلقهء مخصوص حضرات مجددی بشمول بعضی سرداران بزرگ (ظاهراً: سردار عبدالقدوس خان اعتمادالوله و سردار محمد عثمان خان) و روحانیون مشهور بود. از آنجمله حضرت محمد صادق مجددی برادر کهتر شمس المشایخ با قاضی عبدالرحمن پغمانی، قاضی فضل الحق خان، قاضی عبدالقادر خان پغمانی، عبدالحنان خان و محمد حیان خان پسران قاضی عبدالرحمن خان نهانی از کابل به ولایت پکتیا رفتند. محمد صادق مجددی در این سفر برادر زادهء جوان خود (حضرت محمد معصوم المجددی پسر ۲۲ سالهء شمس المشایخ) را نیز همراه داشت تا در کابل مورد فشار حکومت قرار نگیرد. وقتی که این جمعیت در پکتیا رسیدند در خانهء عزیز خان جاجی در علاقهء جاجی مسکن گزیدند و بمردم گفتند که پروگرام شاه مخالف شریعت و بضرر ملت افغان است و وقتی ما این نظر خود را بشاه عرض

کردیم جوابی نداد، پس ما اینجا آمده ایم تا به اتفاق مردم پکتیا پیشنهادات خود را بشاه بفرستیم و مانع خرابی افغانستان گردیم. مردم این پیشنهادات حضرات را نپذیرفتند، ولی گفتند اگر حضرات مایل بخارج شدن از افغانستان باشند، آنها را محفوظ از سرحد کشور عبور خواهند داد تا بدست دولت نیفتند."([19]) اما حضرت رفتن به خارج از کشور را نپذیرفتند، مردم پکتیا حضرات را به دولت تسلیم دادند و دولت به محاکمهء قاضی ها و حبس رهبران شان پرداخت.

شاه در اجلاس لویه جرگه ماه اکتوبر ۱۹۲۸ خانوادهء حضرات شور بازار را که پر نفوذ ترین خانوادهء روحانی در کشور بود، در ضدیت با برنامه های اصلاحی خود مخاطب قرارداد و امتیازات شان را لغو نمود. از اینجاست که با مخالفت شدید این حانواده روبرو شد و تبلیات این خانواده بر ضد شاه امان الله، مردمان جنوبی و مشرقی و شمالی کشور را بر ضد رژیم امانی بشورش واداشت و شاه را در سراشیبی سقوط قرار داد.([20])

مرحوم فرهنگ مینویسد که:"از همه مهمتر مخالفت خانوادهء مجددی خصوصاً حضرت فضل عمر بود که در دیرهء اسماعیل خان در نزدیکی سرحد افغانستان جاگزین شده، بین کوچی های افغانستان علیه شاه امان الله تبلیغات میکرد. بموجب گزارش مامورین هندی وی به پیروانش اطمینان می داد که در داخل دستگاه دولت هم طرفدارانی

دارد و در آن ضمن از کفیل وزارت حربیه (محمد ولی خان) و نایب الحکومه سابق سمت مشرقی (شاه محمود خان) که هر دو با شاه قرابت داشتند نام می برد."(۲۱)

یکی از تبلیغات سوء علیه امان الله خان در میان کوچی های پیرو حضرت شور بازار این بود که: امان الله خان با خود از جرمنی ماشینی را خریداری نموده که با آن اجساد مرده ها را میسوزاند و از استخوان ها و گوشت مرده ها صابون میسازد مبلغ ۳۰ روپیه میدهد که یک شخص ثروتمند را آتش بزنند و مردمان غریب را رایگان می سوزانند. ملا ها را نیز میسوزانند که از انتشار امراض جلوگیری نمایند.(۲۲)

نویسندهء کتاب (آتش در افغانستان) می گوید:"انگلیسها توسط طیاره، عکس های برهنهء ساختگی ملکه ثریا را در حال موتر سواری در بین قبایل پخش کردند و اخبار های فرانسه، انگلیس، جرمنی، ایتالیا و روسیه در مورد برنامه های امان الله خان نشریات میکردند و همه خبرها را از پروپاگندها اخذ مینمودند و شایعات به دهن را اقتباس میکردند و در اخبارهای خود منعکس میساختند. کلیه اخبارهای بریتانیا مقالات و واقعات افغانستان را با آب و تاب و تبصره های زهرآگین نشر میکردند، چنانچه اخبار دیلی میل (Daily mail) در ۱۹ اکتوبر ۱۹۲۹ نوشت: متعصبین علیه ملکه قیام کردند، زعمای اسلامی را به قتل رساندند و برادر پادشاه حبس گردید، که همهء این شایعات غلط از آب درآمد."(۲۳)

غبار در مسیر تاریخ تشریح میکند که چگونه دسایس استعماری در تبانی با عناصر ارتجاعی برای از پا در آوردن غازی امان الله خان بکار افتاده بود:"مثلاً در کابل یکنفر منجم انقراض حتمی سلطنت را پیشگوئی کرد و بسرعت این پیشگوئی در بین حلقه های درباری منتشر گردید. در حوزهء هلمند یکنفر آخوند خوابی جعل کرد و افواه شد که تاج از سرشاه افتاده است. این تنها نبود در سرتاسر حدود شرقی افغانستان به هزارها تصاویر جعلی نیم برهنه بنام ملکه افانستان (توسط مولوی نجف علی خان جاسوس انگلیس و نمایندهء تجارتی افغانستان در کویته خریداری و به کابل میفرستاد) و عزیمت طالبات افغانی از سرحدات شرقی به قسطنطنیه (ترکیه) با تعابیر معکوسی در بین توده ها منتشر شد. یک شیخ هم در جنوب (منظور نورالمشایخ است) و یک مرشد در شمال (منظور محمد صادق مجددی است) علناً رفتار شاه را ضد شریعت اسلام اعلام کردند و کلنل لارنس معروف (به پیر کرمشاه) گفته میشد که در جامهء ملائی در شرق افغانستان داخل گردید و هیزم اغتشاش را آتش زد. حتی این موضوع در جراید شوروی و انگلیسی مطرح بحث قرار گرفت."([۲۴])

ادمک، افغانستان شناس امریکایی نامه یی را از قول لارنس نقل میکند که در تاریخ ۱۰ جون ۱۹۲۷ میلادی (۱۳۰۶ش) عنوانی ادوارد مارش نوشته و اطلاع داده بود که:...آیا میدانید که من هفتهء گذشته در کابل بودم. آتشهء

بریتانیا در کابل به یک کاتب در قوای هوایی خود ضرورت دارد و دیپوت، نام مرا به دفتر شما پیشنهاد میکند، من اندکی در ماشین تایپ دسترسی دارم... ادمک می افزاید که لارنس تقریباً ۱۸ ماه در هند بود و اکثر وقتش در کراچی گذشت، مگر مدت کوتاهی در میرانشاه و همچنان یک هفته در پیشاور بود. بالاخره در اثر اصرار همفریز (سفیر امریکا در کابل) لارنس مجبور شد تا به انگلستان برود. زیرا همفریز میترسید که وجود لارنس در سرحدات هند سبب خرابی روابط افغانستان با بریتانیا خواهد شد. ادمک از اخبار دیگری در لندن نام می برد و مینویسد: یک اخبار لندن بنام "دیلی هیرولدی" در پنجم جنوری ۱۹۲۹ نوشت که: مقامات ذیصلاح افغان امر گرفتاری کرنیل لارنس را صادر کرده است، دو روز بعد عین خبر در "اخبار آمان افغان" منشرهٔ کابل بازتاب یافت. این موضوع در پارلمان بریتانیا نیز مطرح بحث قرار گرفت، مگر حکومت بریتانیا از جمیع مداخلات خود در این باره انکار کرد... همین محقق امریکایی از روی اخبار ایتالیا نقل قول میکند که: در مطبوعات ایتالیا به نشر رسید که لارنس، به حیث یک جاسوس قوی و عالیشان به کارها و عملی دست زده و مردم ساده لوح قبایل را بر علیه شاه منور و تجدد پسند افغانستان برانگیختانه بود."[۲۵]

بدینسان دشمن در کمین نشسته با استفاده از خوش باوری و اعتقادات مردم، از هر حادثهٔ کوچک در کشور بر ضد

نهضت اصلاحات سوء استفاده میکرد، چنانکه از یک زد و خورد کوچک قومی در سمت مشرقی، حداعظم سوء استفاده را نمود و آنرا در جهت سرنگونی رژیم سوق داد. گفته میشد در زد و خوردی که میان کوچی های غلزائی و شینواریها (اقوام سنگوخیل و علی خیل شینوار) در ۱۴ نومبر ۱۹۲۸ صورت گرفته بود، چند تن از شینواریها بقتل رسیده بودند و شینواریها قاتلان را دستگیر و به حکومت محلی تسلیم داده بودند، اما حکومت بجای باز خواست، قاتلان را (با گرفتن رشوت) رها ساخته بود. شینواریها به حکومت اعلی جلال آباد شکایت کردند، باز هم کسی شکایت آنها را گوش نکرد، این است که شینواریها برآشفتند و دست بحمله بر پوستهء دولتی زدند و انرا به غارت بردند، انگلیسها در خفا بر این آتش هیزم می ریختند و شینواریها را کمک میکردند. بزودی شورش دامنه دار تر شد و به خوگیانی ها نیز سرایت کرد. وقتی که این اطلاع به قوماندان نظامی ننگرهار (محمد گل مومند) رسید، بجای جلوگیری از اختلال امنیت، برای پارهء امور بکابل رفت و وکیل فرقه به شینوار کشید، اما در عرض راه بدست شینواریها اسیر گردید. رهبران شورش محمد افضل و محمد علم بودند که مرکز حکومت شینوار (اچین) را غارت و دفترها را حریق ساخته بودند.(۲۶)

در اواخر نومبر ۱۹۲۸ رهبران شورش محمد افضل و محمد علم در محل (غنی خیل) جرگه یی تشکیل دادند و

علیه غازی امان الله خان جهاد را اعلان و بر جلال آباد حمله کردند، عساکر دولتی به بارکها پناهنده شدند. در اوایل ماه دسامبر حکومت برای آرام کردن مردم، غلام صدیق خان چرخی وزیر امور خارجه و شیر احمد خان رئیس شورای دولت به سمت مشرقی فرستاده شدند تا با شورشیان مذاکره کند و شورش را فرونشانند، اما چون فرستادگان دولت رقیبان سیاسی همدیگر شمرده میشدند، هر یک به نحوی شورشیان را به دوام شورش تشویق کرده ناکام به کابل برگشتند و شرایط شورشیان را به دولت گزارش دادند. در این شرط نامه که صبغهء سیاسی داشت، افزون براینکه لغو اصلاحات را خواسته بودند، علاوه شده بود که شاه باید ملکه ثریا را طلاق بدهد، فامیل طرزی از کشور تبعید شود، تمام سفارتخانه ها به استثنای سفارت انگلیس در کابل بسته شود و طلابی که برای تحصیل بخارج اعزام شده واپس بکشور بر گردند و مالیه موقوف گردد. شرایط در خواستی شورشیان به وضوح نشان میداد که در عقب این شورش دستان قوی استعمارر در تبانی با عناصر ارتجاعی داخلی دخیل است، چه شورشیان میخواستند:

۱_ محمود طرزی از افغانستان خارج گردد،

۲_شاه ملکه ثریا را طلاق بدهد،

۳_تمام مکاتب دخترانه بسته شود،

۴_دختران افغان از ترکیه خواسته شود،

۵_به استثنای نمایندگی برتانیه، باقی همه نمایندگی های سیاسی خارجی مسدود شوند،

۶_قانون جدید و نظامنامه لغو گردد،

۷_مالیه کم گردد،

۸_قانون پوشیدن البسه اروپائی فسخ گردد،

۹_چادری بشکل سابقهء ان اعاده گردد،

۱۰_قانون اسلامی، قانون دولت اعلان شود.

۱۱_به ملاها در چوکات دولت پست های مناسب داده شود.(۳۷)

چنانکه ملاحظه می شود از جمله تقاضای شورشیان، نخستین تقاضای آنها، خروج محمود طرزی با خانواده اش از افغانستان بود. در آن وقت محمود طرزی نه در دولت امانی کار میکرد و نه در صدد توطئه یی بود که دولت را با سقوط مواجه کند، اما مشاور نزدیک و مجرب مشروطه خواهان شمرده میشد. پس برای آنکه مشروطه خواهان از وجود یک چنین مشاور آگاه و وطن دوستی محروم گردد، خروج او را از کشور آبائیش شرط گذاشتند.

پس از ناکامی سردار شیر احمد خان و غلام صدیق وزیر خارجه در خاموش ساختن شورش شینوار در ۱۹۲۸، دولت نیروهایی از مرکز به سرکردگی محمود خان یاور بدانسو می فرستد، مگر محمود خان یاور نیز در دام نیروهای شورشی می افتد و کاری از پیش برده نمیتواند. دولت علی احمد

خـان راه کـه در حکومـت ننگرهـار در هنگـام شـورش منگـل سـوابقی داشـت و بـا روحیـات مـردم شـینوار و خوگیـانی و مهمنـد و غلجـایی وغیـره بخـوبی آشـنا بـود، در راس قـوایی مـامور فـروکش نمـودن شـورش نمـود و بـه جـلال آبـاد فرسـتاد. والی علی احمد خـان سـعی کـرد تـا شـورش را خنثـی و مشـرقی (ننگرهار) را بـرای شـاه امـان الله نگهـدارد، ولـی وقتـی از تـلاش بـه نفـع امـان الله مـایوس شـد و همینکـه مطلـع گردیـد: بچـهء سـقاو بجـای سـردار عنایـت الله خـان در تـاریخ ۱۸ جنـوری بـر تخـت کابـل نشسـته او هـم خـود را بـه عنـوان پادشـاه افغانسـتان مطرح سـاخت و رؤسـای مـردم خوگیـانی و مومنـد و غلجـایی را بـا خـود موافـق و از شـینواریها تجریـد نمـود و در تـاریخ ۲۰ جنـوری ۱۹۲۹ پادشـاهی خـود را در جـلال آبـاد اعـلان کـرد و لنگـی پادشـاهی از طـرف دو روحـانی متنفـذ ننگرهـار یعنـی حضـرت ضـیاء معصـوم مجـددی معـروف بـه حضـرت چهارباغ و نقیب صاحب بر سر او گذاشـته شـد، امـا برخـی از قبایـل سـمت مشـرقی کشـور مخـالف پادشـاهی علـی احمـد خـان بودنـد و میگفتند که او مشـروب میخـورد و بنـا بـرین بـرای پادشـاهی مـرد مناسبی نیست. بـه هـر حـال یکعـده از سـران ولایـت ننگرهـار بـه وی بیعت کـرده و او را بحیـث پادشـاه افغانسـتان تبریـک گفتنـد. علـی احمـد خـان قـوای از اقـوام تهیـه دیـد تـا بـر کابـل حملـه کنـد، مگـر بـر اثـر اختلافـات قبیلـوی و زد و خـور میـان خـود طرفـداران علـی اخحمـد خـان، ملـک قـیس یکـی از ملکـان

خوگیانی به کابل کشید و به بچهء سقاو بیعت نمود و مبلغ ۱۷ هزار روپیه انعام گرفت و به حبیب الله کله کانی تعهد سپرد که به جلال آباد رفته علی احمد خان را دست بسته بحضور بچهء سقاو می آورد. سرانجام ملک قیص در جگده لک بر قوای علی احمد خان شبانه وارد شد و ب آنها شلیک نمود، نیروهای والی علای احمد سراسیمه شده برخی تسلیم و برخی پا بفرار نهادند و عده یی هم به غارت خیمه و دارایی علی احمد پرداختند، بدینسان قوای علی احمد خان از هم متفرق شدند و او هم که نفاق و دو رویی قبایل را مشاهد کرد، به لغمان نزد نقیب صاحب رفته از آنجا به پشاور و سپس به قندهار کشید. علی احمد خان پس از خروج شاه امان الله از کشور یک بار دیگر بخت خود را ازمود و خود را به حیث پادشاه افغانستان در قندهار اعلان نمود، اما این پادشاهی بیش از دو روز دوام نیاورد (از ۲۴ می تا ۴ جون ۱۹۲۹) و بتاورود قوت های سقوی و محاصرهء شهر قندهار و سقوط آن شهر بدست نیروهای سقاوی اسیر گردید و بکابل برده شد، و به امر بچهء سقاو در دهن توپ اعدام گردید.(۲۸)

اغتشاش حبیب الله کلکانی در شمال کابل:

بحرانی شدن وضع در سمت مشرقی زمینه را برای ناامنی و رواج دزدی و قطاع الطریقی در شمال پای تخت یعنی در منطقهء پروان و کاپیسا به رهبری بچهء سقاو مساعد ساخت.

بقول غبار: پسر سقاو که در پاره چنارهند برتانوی متهم به دزدی شده و محکوم به یازده ماه حبس شده بود، بطور مرموزی رها شد و به افغانستان برگشت و به تشکیل دهارهء دزدان و قطع طریق و سرقت پرداخت. او شبها دزدی میکرد و روزها در کوه ها متواری بود. بعضی متنفذین محل مانند ملک محسن کله کانی وی را در خفا کمک میکرد و دستگیری او برای پلیس محلی دشوار میگردید. شهرت او در دزدی چنان بالا گرفت که اگر شبی با دستهء خود وارد خانهء کسی میشدو صاحب خانه از ترس خموشانه از و دستهء او را تغذیه میکرد و به حکومت اطلاعی نمی داد. کار بچهء سقاو بجایی رسید که مقدار پولی که از خزانهء مزار بکابل می امد، ربود و پیکرد حکومت محل بجایی نرسید.

در اواخر نومبر شورش شینوار شدت یافت و دولت متوجه شرق بود، بچهء سقاو برای قطع کردن راه ولایات شمال کشور با کابل داخل فعالیت شد و امنیت جاده ها را مختل کرد، وزارت حربیه برای تامین راه ها و حفظ ارتباط نظامی با ولایات شمالی به اعزام قطعهء کوچکی پرداخت، ولی بچهء سقاو با تعقیبی که میشد، بدست نیامد. در دسامبر (ماه قوس) که آتش اغتشاش ننگرهار تیز تر شد، حکومت محل ملک محسن و چند نفر دیگر را به دلیل امداد مخفی به بچهء سقاو، محبوسا به کابل فرستاد. متعاقباً دولت احمد علی خان لودین (رئیس بلدیهء کابل) را به حیث رئیس

تنظیمهء کاپیسا و پروان با اختیارات تامه اعزام کرد تا از پشت سرمطمئن بوده و به اطفای شورش ننگرهار پرداخته بتواند. احمد علی خان در کاپیسا و پروان همان روش معهود دولت را که عبارت از (مذاکره و مفاهمه) بود با دزدان در پیش گرفت و از (سرای خواجه) به جبل السراج رفت و از آنجا بدولت اطلاع داد که کسانی را که حکومت به نام امداد به بچهء سقاو زندانی کرده است، بایستی برای خوشنودی مردم رها سازد. از آن پس جرگهء بزرگی تشکیل و با سرکردگان کاپیسا و پروان داخل مذاکره و مفاهمه شد و فیصله بعمل آمد تا با بچهء سقاو مفاهمه صورت گیرد، (یعنی دولت با دزدی داخل مذاکره گردد!) و شاملین جرگه پذیرفتند که در جلب و اعزام قوت های محلی به دولت خدمت نمایند. بچه سقاو که ضعف حکومت را احساس کرد، منتظر مفاهمه نشد و بر فعالیت خود افزود و چند نفر عسکری را که راهی کابل بودند در طی یک حملهء ناگهانی بقتل رسانید. احمد علی خان با مرکز کابل قضیه را در میان گذاشت و اختیار گرفت که به هر نوعی که میتواند با بچهء سقاو مفاهمه و بتوافق برسد. بچهء سقاو مذاکره را قبول و با رئیس تنظیمه با حیثیت مساوی به مذاکره بنشست و در نتیجه عهد بستند، آنهم در حاشیهء قرآن با بچهء سقاو سید حسین امضا کرد و بچهء سقاو قبول نمود که منبعد از مخالفت با دولت و شرارت دست بکشد، در مقابل دولت تعهد نمود که جرایم

بچهء سقاو و رفقایش را عفو میکند. غبار میگوید که احمد علی خان با این معاهدهء مفتضح و بیسابقه، بچهء سقاو و سید حسین را با خود در سرای خواجه آورده به وزیر حرب اطلاع داد که ۸۲ تفنگ و کارتوس با معاش و رتبهء غند مشری به هر دو نفر بچهء سقاو و سید حسین داده شود. شاه عنوانی وزیر حربیه (عبدالعزیز خان) و وزیر مالیه (میر هاشم خان) و رئیس تنظیمه (احمد علی خان لودین) فرمانهای جداگانه صادر نمود و تعهد احمد علی خان را با دزدان تصدیق و دادن ۸۲ تفنگ جاغوردار (۳۰۳بر) معهء کارتوس با معاش سالانه سه هزار فغانی به هر یک از دزدان مذکورو معاش سالانه ۳۶۰ روپیه به هر یک نفر از دستهء دزدان امر نمود.(۲۹)

احمد علی خان از انجام این اجرآت بخود بالید و به تگاو رفت و جرگهء کذائی دیگری تدویر نمود تا مردم را برای حمایت از دولت داوطلب جنگ با شینواریها بسازد، مگر مردم اظهار کردند که هرگز حاضر نیستند با برادران ننگرهاری بجنگند، احمد علی خان به ملای تگاو رجوع کرد و آخندزادهء تگاو ملا عبدالحمید نیز موقف مردم را تائید نمود. در همین هنگام که پسر سقاو از هر جهت تقویت شده بود، (در ۲۰ قوس ۱۳۰۷) یک دسته خان و دزد در قلعهء ملاویس الدین کله کانی شبانه اجتماع کرده و بچهء سقاو را به عنوان "پادشاه افغانستان" شناختند و دستاری بکمرش بستند، به اینصورت پردهء آخرین توطئه بزرگ و درامائی

فجیع در محلل نمایش گذاشته شد.(۳۰)

فردای آن در ۲۱ قوس، بچهء سقاو حکومت محلی سرای خواجه راتاراج و محافظین را خلع سلاح نمود و خود در رأس سه صد نفر بقصد حمله بسوی پایتخت روان شد. در حالی که سید حسین را برای اشغال چاریکار و جبل السراج فرستاده بود. در جبل السراج یک غند ۹۰۰ نفری عسکر دولت منتظر امر و هدایت احمد علی خان رئیس تنظیمه بودند. سید حسین اول شهر چاریکار را که بی دفاع گذاشته شده بود، اشغال نمود و متعاقباً جبل السراج را بدون جنگ به تصرف خود در آورد (۱۰ دسامبر ۱۹۲۹) و عساکر تسلیم شدند و وزارت دفاع یک روز بعد از این حادثه مطلع شد. در ۱۲ دسامبر (۲۲قوس) حبیب الله بر کابل حمله کرد، اما از جانب شاگردان تعلیمگاه سواری در نزدیک شهرآرا جلوش گرفته شد و سپس محمد ولی خان با چند تن عسکر و بدنبال او وزیر دفاع عبدالعزیز خان با اراکین آن وزارت رسید و تا شام حمله آوران به عقب رانده شدند. با آنکه مجموع تعداد مدافعین دولت از ۸۰ نفر تجاوز نمیکرد. در روزهای ۲۳ و ۲۴ بچهء سقاو از کوه کافر و نه برجهء و باغ بالا تا کوتل خیرخانه موضع گرفته و تقویت شده میرفت، در حالی که دولت در شهرآراء و قلعهء بلند کلولهء پشته و تپهء شیرپور شکل دفاعی اختیار کرده بود.

در این فرصت غوث الدین خان احمدزائی بکابل آمده و

از امان الله خان پول و اسلحه خواست تا به مقابل پسر سقاو بجنگد، شاه پول و اسلحه در اختیارش گذاشت، اما بجای مقابله با پسر سقاو، به جنوبی فرار کرد و به تخریب دولت امانی پرداخت. با مشاهدهء اوضاع افسران به شاه پیشنهاد استعمال توپ های دورزن و طیاره نمودند، اما شاه نپذیرفت و گفت: این اسلحه برای دشمنان افغانستان است نه برای سرکوبی ملت افغانستان. مامورین بزرگ اصرار کردند تا اجازه داده شد و متعاقباً توپهای بزرگ بصدا درآمد و طیاره ها پرواز کردند، بچهء سقاو در زیر آتش توپهای دولت در آن طرف تپهء شیرپور به ضربت چرهء شرنپل در پشت خود زخم برداشت و به جای نامعلومی برده و مداوا شد، اما جنگ های متشتت و پراگنده و غیر قاطع دوام داشت.(۳۱)

روز چهارم حمله بر کابل (۱۶ دسامبر=۲۶قوس) شاه بر اثر فشار مادرش که او را تشویق به مقابله با دشمن می نمود از ارگ بیرون شد و باپای پیاده با چند بادیگارد به پل باغ عمومی رفت، جمعیت زیادی جمع شدند تا بشنوند که شاه چه چیزی به آنها میگوید. نویسندهء کتاب آتش در افغانستان مینویسد که شاه دریشی خاکی رنگ عسکری پوشیده بود و هوا هم چندان گوارا نبود، امان الله خان به اطراف خود نگاه کرد، یک میز دید که بالای آن گلدانی گذاشته شده بود، گلدان را برداشت و بالای میز ایستاده شد و سخن رانی کرد و گفت: آیا در نظر دارید و میخواهید که شما را اسیر

نمایند، خانه هایتان را چور کنند و به زنان و ناموس تان تجاوز نمایند؟ این موضوع ورستگاری در دست خود شماست. آنگاه هدایت داد که اسلحه و کارتوس بین مردم توزیع کنند. آنهایی که در نزدیکی شاه قرار داشتند دانستند که صدای شاه مرتعش است و هیچکس صدای شاه را مانند آن روز نشنیده بود، از بین جمعیت یک شخص پیر بلند شده و خطاب به شاه گفت: برای شما گفتم اگر سرعت اصلاحات را بطی نسازید، چه رخ خواهد داد و شخص دیگری عین موضوع را بیان داشت، این سخنان باعث ناراحتی امان الله خان گردید و از بالای میز پائین شد و به قصر سلطنتی رفت و این آخرین ظاهر شدن شاه در بین مردم کابل بود. بروز ۲۱ دسامبر زنان و فامیل خود را توسط طیاره به قندهار فرستاد که در بین شان ملکه ثریا و نورالسراج خواهر شاه و علیاحضرت و غلام صدیق خان نیز بودند.(۳۲) ولی یکروز بعد از نطق شاه، در ۱۷ دسامبر سفارت برتانیه ضربهء کاری را بر روحیهء شاه وارد ساخت و آن اینکه بدون اجازهء دولت افغانستان طیارهء بریتانیا بر فراز کابل ظاهر شد و اوراق تبلیغی را پخش کرد و در آن مردم را اخطارر داد که اگر به جان و مال سفارت بریتانیا صدمه ای برسد، به شدید ترین وضع انتقام آن از ملت گرفته خواهد شد و به تعقیب این اعلامیه در ۲۳ دسامبر طیاره بریتانیا بکابل فرود آمد و زنان سفارت خانه ها را بیرون برد . دومین ضربه ای بود که بر

دولت امانی وارد آمد.(۳۳)

با مصروف شدن بخش عظیم اردو در شورش قبایل سمت مشرقی و با حملهء بچهء سقاو بکابل ذهنیت سقوط دولت امانی بیش از پیش تقویه شد، به کلام دیگر با اعزام بخش اعظم اردو برای دفع شورش ننگرهار، کابل از نیروهای لازم برای دفاع خالی گردید و کار بجایی کشید که وقتی بچهء سقاو بر پایتخت حمله نمود، وزارت حربیه به سختی توانست ۸۰ نفر عسکر از عملهء و فعله و نگهبانان دیپوها و گدامها تهیه و برای مقابله با دزدان همراه بچهء سقاو آماده کند، که طبیعتاً از عهدهء دفاع پایتخت برآمده نمی توانستند، شاه که از بی کفایتی ارگان حرب بستوه آمده بود، در هفتم جنوری ۱۹۲۹ حضرت شور بازار محمد صادق مجددی را بخاطر ارام ساختن تبلیغات مذهبی و تامین ارتباط با ملا حمیدالله تگابی که از آمدن بکابل آباء ورزیده بود و از بچهء سقاو حمایت میکرد، از زندان آزاد ساخت و در هشتم جنوری بسیاری از رفورم های پیشنهادی خود را با صدور فرمانی فسخ کرد، اما سودمند واقع نشد. در تاریخ ۱۴ جنوری شاه با عده ئی از ارگان دولت کابل را بقصد قندهار ترک و مقام پادشاهی را به برادر خود سردار عنایت الله واگذاشت (۱۴ جنوری ۱۹۲۹) که این آخری فقط برای سه روز پادشاه بود.(۳۴) و در تاریخ ۱۸ بچهء سقاو بر سریر سلطنت کابل تکیه زد و خزانهء ارگ را که در آن ۷۵۰ هزار پوند ذخیره شده بود، با مهمات حربی

که برای پنج ماه جنگ از داخل ارگ کفایت میکرد تصاحب نمود.(۳۵)

بدینسان ضدیت خاندان روحانی پر نفوذ حضرت شوربازار با اصلاحات امانی در اتفاق با قبایل علیه دولت امانی نقش عمده و اساسی داشت و همین اتفاق ناامیمون در وجود شورشها و اغتشاشات گلیم دولت امانی و مشروطه خواهان را در کشور جمع کرد و ثابت ساخت که روحانیون و بخصوص خانوادهء مجددی در افغانستان از قدرت شاه سازی برخوردار است و کسی را که این خانواده بخواهد میتواند بر سریر قدرت افغانستان قرار بدهد. چنانکه پسر سقاو را بجای شاه امان الله قرار دادند و محمد صادق مجددی برادر نورالمشایخ نخستین کسی بود که دست تائید و حمایت خود را به نفع بچهء سقاو بلند نمود و اورا بر تخت سلطنت کابل به عنوان "حبیب الله خادم دین رسول الله) تهنیت گفت، ولی چندی بعد در جون ۱۹۲۹ بر او هم تاپهء کفر زدند (۳۶) همان کاری که در حق شاه امان اله کرده بودند.

فضل غنی مجددی می نویسد که شاه امان الله از "اجتماعات علمای اسلامی و زعمای قبایل خصوصاً سلیمانخیل و جاجی در دیرهء اسماعیل خان با حضرت نورالمشایخ اصلاً اطلاع نداشت. پادشاه از حلقهء سری و مهم در عقب حبیب الله بچهء سقاو، مانند صاحب زاده عبدالغفور جان و صاحب زاده عبدالله جان که هر دو از خانوادهء

مجددی و بعداً ارگان عالی دولت را در حکومت حبیب الله ساختند، بی اطلاع بود."(۳۷)

غبار د سلسله افشاء فعالیت های استعمای از زبان حبیب الله کله کانی مطالب بسیار جالب و شنیدنی نقل میکند که بوضوح نشان میدهد او چون بازیچه یی در دست انگلیس و عوامل استعمار بوده و بدون آنکه خود بداند بر ضد منافع ملی عمل میکرده است. او مینویسد:"حبیب الله بچهء سقاو بعد از آنکه پادشاه شد، سرگذشت سفر مختصر خود را در ماورای سرحد افغانستان در یک دربار شبانه چنین شرح داد: من از ترس تعقیب امان اله با پسران مامای خود سکندر و سمندرر در پشاور رفتم و چندی مشغول چای فروشی بودم و آنکه در "توکی" رفته دگان سماوار کشودم و همانجا بماندم تا موقع مراجعت به افغانستان رسید. در راه بازگشت به قریهء "پدیکوت" رسیدم روز جمعه بود، به مسجد رفتم ملائ در منبر وعظ جهاد با کفر مینمود و چون تمام شد من پیش رفتم و از او دعای خیر خواستم. ملا بمن دعا داد و گفت در خارج شدن از مسجد در سر راه خود درختی خواهید دید، پای آن را بشگافید و هرچه بیابید بردارید. من بچالاکی چنان کردم و چهار تفنگ و کارتوس با یک هزار روپیه نقد یافتم و برداشتم و روان شدم. وقتی که از لغمان بجانب کوهدامن میرفتم باز در راه بملائی برخوردم که مرا بجهاد در برابر امان الله امر نمود. در ایام جشن پغمان روزی که امان الله

داخل تیاتر پغمان بود، باز با ملای دیگری مقابل شدم که مرا بحکم دین اسلام بکشتن امان الله امر نمود، اما من بجهتی که جشن مسلمانان خراب نشود اینکار را نکردم. وقتی که به کوهدامن برگشتم ملای دیگری مرا دید و فرمایش ملای پغمان را تکرار کرد، من به تگاو رفتم و غلام محمد خان فرقه مشر تگاو (مامای معین السلطنه) و هم آخندزاده صاحب تگاو (ملا حمیدالله) مرا خواستند و بکشتن امان الله خان راه بلدی کردند و هم بعضی خانهای پروان را بکمک من نشان دادند، منهم عزم برانداختن او کرده بکابل حمله کردم."(۳۸)

از شرح این ماجرا ها بخوبی معلوم میشود که: دست استعمار در تبانی با عناصر ارتجاعی داخلی در سرنگونی رژیم امانی و انتقام گیری از ملت دلیر افغان تا چه اندازه و تا کدام حد در کاربوده است. به نظر میرسد که: تمام این ملاها که یک پیغام را در گوش پسر سقاو زمزمه میکردند، همه از جمله گماشته گان انگلیس و با مریدان حضرات شوربازار بوده اند و دستور استعمار را اجرا میکرده اند. حضرات مجددی قصد کرده بودند تا رژیم مشروطه خواهان و حاکمیت شاه امان الله خان را با سلاح دین توسط اقوام پشتون، چه نئرهاری و چه پکتیایی از پایه متزلزل سازند و زمینه را برای یک حمله عقبی از شمال پایتخت که باز هم روحانیت بنیادگرا در پشت آن قرار داشت، فراهم کنند. این روحانیت بنیادگرا سرانجام موفق شد تا شاه امان الله را ساقط

و وی را از صحنهء سیاسی کشور خارج نماید، ولوکه افغانستان برای سالیان متمادی از کاروان تمدن عقب بماند و مردم خوش باور و ساده دل افغان هرچه بیشتر و دیرتر در آتش جهالت و فقر و مرض دست و پا بزنند و این تصمیم شان با خواست استعمار انگلیس همسویی داشت.

نکتهء دیگری که بایست بدان بصراحات اشاره نمود، اینست که کمر رژیم امانی را در واقع روحانیت بنیادگرا، توسط قبایل پشتون هم در سمت جنوب و هم در سمت شرق کشور از راه ایجاد اغتشاشها در خوست و در ننگرهار میان مردم شینوار و خوگیانی در ۱۹۲۴ و ۱۹۲۸ و ۱۹۲۹ شکستاند و پایتخت کشور را چنان از نیروهای دفاعی و امنیتی خالی نمود که سرانجام دزدی با سیصد نفر همراه خود به کابل حمله نمود و دولت بسختی توانست ۸۰ سرباز از پهره داران مخازن فراهم کند و با آن به مقابله بپردازد که معلوم دار این عدهء اندک نمی توانست کاری از پیش ببرد و بزودی رژیم مترقی مشروطه خواهان با سقوط مواجه گردید، و کابل بدست دزدان سقاوی افتاد.

بقول غبار، انقراض سلطنت شاه امان الله و استقرار حکومت اغتشاشی بچهء سقاو بجای آن در افغانستان به حیث یک "فاجعهء تاریخی" تلقی گردید.(۳۹) مورخ نامدار کشور فیض محمد کاتب، بنا بر چشمدید خود، اغتشاش پسر سقاو را "انقلاب فجیعت بار" نامیده علاوه میکند که "بین ملت

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخالفت لاینحلی را حادث ساخته، تولید نفاق و شقاق نمود و اساس تخریب بلاد و تقاتل عبادنهاده، بغض و فحشاء را پدیدار کرد و جمهور سکنه در ورطهء مشقت و قتل و غارت و اسارت افتاد."([۴۰])

با رویکار آمدن بچهء سقاو، تمام دست آوردهای استقلال و روشنفکران و تحول طلبان افغانستان تا آن وقت، نقش بر آب شد. دروازه های مکاتب و آموزشگاه های دولتی مسدود گردید. بی امنیتی، زورگویی، تجاوز به مال و دارائی و ناموس مردم آغاز شد. هواداران نهضت امانی یکی پی دیگری به زندان و شکنجه و ترور و اعدام سپرده شدند. برای مدت نه ماه همان ملت که بگفتهء همفریز سفیر انگلیس در عهد امانی، از سوراخ های بینی هر افغان نفس آزادی و استقلال فوران میکرد، چنان در بند کشیده شدند که در کابل هر که دختر زیبائی داشت بزور به نکاح دزدان همکار پسر سقاو در آورده میشد، چنانکه سید حسین وزیر حربیه در مدت ۹ ماه چهل بار بدون موافقت دختر و خانواده اش ازدواج کرد و حرم وسیعی از زنان نکاح کرده و بینکاح بوجود آورده بود که بعلت وسعت حرم بعد از مرگش بسیار از آنان باکره مانده بودند.([۴۱])

شاه امان الله غازی قصد داشت جامعه افغانستان ر از خواب قرون وسطائی بیدار و از فقر استخوانسوز نجات بدهد و از طریق اصلاحات اجتماعی آن را در شاهراه تمدن و ترقی

سوق نماید. مگر جامعه برای قبول تحولات اجتماعی از خود جان سختی نشان داد و دست به عکس العمل در برابر اقدامات مدنی و ترقی خواهانه زد و شاه امان الله را که مردی ترقی پسند، مردم دوست و وطنپرست و استقلال طلب و دشمن استعمار و مداخلهء بیگانگان در امور داخلی کشور بود او را که برای نجات ملت از چنگ استبداد سلطنت مطلقه پدرش را قربانی داده بود، طرد کردند و بجای او به رهبری و امارت مردی تن دادند که نه دانش داشت و نه از سواد بهره ئی و نه هم از اسلام به اندازهء یکصدم شاه امان الله خبرداشت، ولی او امان الله را کافر میگفت و کارهای نیک او را دلیل بی دینی او ابلاغ میکرد و فتوایی علیه او صادر نمود که یک عده رجال و کارمندان دربار امان الله خان نیز مجبور به امضای آن شده بودند: غبار میگوید که در این فتوا دلیل کفر شاه امان الله مواد ذیل بود: سلام شفاهی را منع و اشاره را مروج ساخته، عوض دستار، کلاه مقرر کرده، دریشی را عوض لباس قدیم (پیرهن و تنبان) معین نموده، ریش تراشی را رواج داده، مکاتب زنانه تاسیس کرده، برقع را برانداخته، متعلمات در خارج فرستاده، با علمای دین مخالفت داشته، محصلین در مکاتب انگلیسی تحصیل میکردند، سنهء شمسی را به جای سنهء قمری تعیین کرده، تاریخ و سنهء انگلیسی را اعلان کرده، رخصتی جمعه را به یکشنبه تبدیل کرده، معاش ملا امامان و

موذنها را موقوف کرده، حضرات مجددی (محمد صادق مجددی و محمد معصوم مجددی پدر صبغت الله مجددی) را محبوس و قاضی عبدالرحمن خان ملا امام حضرت صاحب را اعدام نموده، امر معروف ملاها را منع کرده، بت پرستی و شراب خواری را ترویج نموده، ملا عبدالله و علماء و اکابر جنوبی (شورشیان پکتیا) را اعدام کرده، پس اعمال او (امان الله خان)خلاف شرع بوده است. غبار می افزاید که در میان هفتاد و چند نفری که این فتوا را امضاء کرده بودند، تنها عبدالهادی داوی این جمله را در پای امضای خود علاوه کرد که:"جزئیات مسایل را علماء میدانند."([۴۲])

حال که از آغاز زمامداری آن آزاد مرد وطندوست و خیر اندیش هشتاد و پنج سال میگذرد و هر یک از ما شاهد ده_دوازده (پادشاه گردشی) در کشور خود بوده ایم، بدرستی تمیز و تشخیص داده میتوانیم که هر گاه دسایس خارجی در تبانی با عناصر ارتجاع داخلی مانع تحقق اصلاحات و سبب سقوط رژیم امانی نمی گردید، بدون شک افانستان امروز اینقدر از کاروان تمدن و ترقی پس نمی ماند و با چنین سیاه روزی ها دچار نمیگردید. یاد آن شاه ترقیخواه و وطن دوست گرامی باد! و نفرین ابدی نصیب کسانی باد که سد راه تحولات اجتماعی و ترقیات کشور ما میگردند!

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماخذ این نوشته:

۱. استا اولسن، اسلام و سیاست در افغانستان، ترجمهء خلیل الله رمز، ص ۱۳۱_۱۳۳، افغانستان در پنج قرن اخیر، ج ۲، ص ۵۲۸،۵۲۲

۲. لودویک ادمک، روابط خارجی افغانستان در نیمهء اول قرن بیستم، ترجمهء محمد فاضل صاحب زاده، چاپ ۱۳۷۷ پشاور، ص ۱۳۱، ریه تالی استوارت، آتش در افغانستان،ص ۴۳، غبار، ص ۸۰۹

۳. غبار، ج۱، ص ۸۱۰

۴. لودویک ادمک، روابط خارجی افغانستان در نیمهء اول قرن بیست، صص ۱۳۰_۱۳۱

۵. غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ج ۱، ص ۸۰۸_۸۰۹

۶. فضل غنی مجددی، افغانستان در عصر اعلیحضرت امان الله خان، ۱۹۹۷، امریکا، ص ۲۴۵

۷. لودویک ادمک، روابط خارجی افغانستان در نیمهء قرن بیست، ترجمهء پوهاند فاضل صاحب زاده، ص ۱۹۹

۸. دیده شود، فرمان شماره ۱۳ در پایان کتاب افغانستان در عصر اعلیحضرت امان الله خان، از فضل غنی مجددی.

۹. ریه تالی استوارت، آتش در افغانستان،ص ۳۳

۱۰. اولیور روی، افغانستان، اسلام و نوگرایی اسلامی، ص ۱۰۰_۱۰۱

۱۱. فضل غنی مجددی، افانستان در عهد اعلیحضرت امان الله، ص ۲۳۹،۲۴۴،۲۵۴،۲۵۵،۲۸۳،۲۹۰

۱۲. استااولسن، اسلام و سیاست در افغانستان، ص ۶۰

۱۳. استا اولسن، ص ۱۵۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴. دکتر شفا، توضیح المسایل، ص ۴۲، چاپ پنجم

۱۵. پوهاند حبیبی، تاریخ مختصر افغانستان، چاپ ۱۳۷۷، ص ۳۰۵_۳۰۶

۱۶. غبار، ج ۱، ص ۸۰۸

۱۷. آتش در افغانستان، ص ۶۵

۱۸. آتش در افغنستان، ص ۵۴

۱۹. غبار، ج ۱، ص ۸۱۷

۲۰. اوستا اولسن، ص ۱۴۳

۲۱. فرهنگ، افغانستان در پنج قرن اخیر، ج ۱، صص ۵۲۸،۵۲۲، غبار، ص ۸۱۷

۲۲. آتش در افغانستان، ص ۶۵

۲۳. آتش در افغانستان. ص ۲۲۶

۲۴. غبار، ج ۱، ص ۸۱۴

۲۵. روابط خارجی افغانستان در نیمهء اول قرن بیستم، ص ۲۱۹_۲۲۰

۲۶. غبار، ج ۱، ص ۸۱۸، ادمک متذکر میشود که محمد علم رهبر شورش شینوار رتبهء جنرال ملکی داشت و شخص دوم محمد افضل خان قوماندان قوای جلال آباد در ۱۹۲۹ بود. (روابط خارجی افغانستان، ص ۲۰۰)

۲۷. آتش در افغانستان، صص ۲۱۶،۸۴

۲۸. کاندیدای اکادمیسین سیستانی، علامه محمود طرزی، شاه امان الله و روحانیت متنفذ، چاپ ۲۰۰۴، ص ۵۷

۲۹. غبار، ج ۱، ص ۸۲۱

۳۰. غبار، ج۱، ص ۸۲۲

۳۱. غبار، ج ۱، ص ۸۲۲

۳۲. آتش در افغانستان، ص ۹۲

۳۳. غبار، ج ۱، ص ۸۲۲

۳۴. سردار عنایت الله خان پس از آنکه شاه امان الله در ۱۴ جنوری کابل را ترک نمود سه روز پادشاه بود و چون پسر سقاو در تاریخ ۱۶ جنوری وارد کابل شد، سردار عنایت الله خان با وساطت محمد صادق مجددی بوسیلهء طیارهء انگلیس کابل را بقصد پشاور ترک گفت و سپس از پشاور به قندهار نزد شاه امان الله رفت. پس از آنکه شاه درر مبارزه با قوای ارتجاع دچار مایوسیت و شکست شد، هر دو برادر با خانواده های شان در تاریخ ۲۳ می ۱۹۲۹ از طریق چمن وارد هند برتانوی شدند، سردار عنایت الله خان بتاریخ ۲۴ جون از طریق هند و بصره به ایران رفت و در ۲۷ جولای همان سال مهمان رضا شاه پهلوی شد. او پس از سفری که به اروپا کرد به تهران بازگشت و در تهران اقامت گزید و در سال ۱۹۴۶ در آنجا در گذشت. خانوادهء او که به عنایت سراج معروف اند در سال ۱۹۴۷ به افغانسان بازگشتند که از میان فرزندان او حمیدالله عنایت سراج در سلطنت ظاهر شاه به وزارت معارف رسید. او مدتی نیز والی هرات بود و در هنگام کودتای ثور او عهده دار سفارت افغانستان در دهلی نو بود و با حدوث کودتای ثور او دهل را ترک گفت و سرانجام به ایتالیا رفت و اقامت اختیار نمود. حمیدالله عنایت سراج شخص بسیار مؤدب، خلیق و ادب دوست بود. دو فرزند دیگر عنایت الله خان خلیل الله و عصمت الله بودند. قابل ذکر است که یکی از قدیمترین چاپخانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ها در کابل بنام "مطبعهء عنایت" یاد میشد. (کرسی نشینان کابل، ص ۵۲)

۳۵. ادمک، همان اثر، ص ۲۴۶

۳۶. غبار، ج ۲، ص ۲۰، ریه تالی استوارت، آتش در افغانستان، ص ۱۸۰

۳۷. فضل غنی، ص ۲۶۷

۳۸. غبار، ج ۱، ص ۸۱۶

۳۹. غبار، ج ۱، ص ۸۳۴

۴۰. فیض محمد کاتب، نژاد نامهء افغان، طبع ایران، ص ۴۱

۴۱. دکتور خلیل وداد بارش، امیر حبیب الله، مردی در حریق تاریخ، طبع ۱۳۷۷ پشاور، ص ۱۰۶، ۱۶۲

۴۲. غبار، افغانستان در سیر تاریخ، ج ۱، ص ۸۲۷

داکتر عبدالعلي ارغنداوی

اعلیحضرت امان الله خان او افغانستان ته د هندی مسلمانانو هجرت

د هند او افغانستان اړیکې دومره زړې دي، څومره چې ددې سیمې تاریخ زوړ دی. د افغانستان له غرونو او هوارو څخه آریایان د شمالي هند حاصل خیزه مځکو ته وکوچېدل د کنګا او جمنا د سیندونو په اوږدو کې میشته شول او د نړۍ پرمختللي مدنیتونه یې جوړ کړل.

خو په افغانستان کې د اسلام تر خپرېدلو وروسته له هند

سره په اړیکو کې نوی تحول منځ ته راغلی او د اسلام مقدس دین د هند په نیمه وچه کې د افغانستان د لارې خپور شو. که څه هم په لومړي ځل محمد بن قاسم سند ته ورسېد، ولې د اسلام د خپرېدلو لویه مرحله د محمد غوري له خوا پیل شوه. ده په ۱۱۷۵ میلادي کال کې ملتان ونیوه او تر هغه وروسته یې د دهلي په شمول د شمالي هند ښارونه ونیول. محمد غوري خپل تکړه جنرال قطب الدین ایبك په هند کې خپل نایب وټاکه. د غوریانو د دورې له یادګارونو څخه یو هم قطب مینار دی، چې بنسټ یې د قطب الدین ایبك له خوا کښېښودل شو.

د محمد غوري په لاس په هندوستان کې تاسیس شوی اسلامي حکومت دده تر مرګ وروسته په پېړیو وپاېده او د انګرېزي استعمار تر وختې پورې تقریباً شپږ سوه کاله جاري و. په دې حکومتونو کې افغاني حکومتونه د یادونې وړ دي او د هند په تاریخ کې یې دېر مهم رول لوبولی دی. یو له دې حکومتونو څخه د غلجیانو حکومت و، چې ددې کورنۍ د دوهم ټولواك سلطان علاوالدین غلجي په مشرتوب یې ټول هند تر یوه واحده اداره لاندې راوستلو. لودي پښتانه د افغانانو بله کورنۍ وه، چې پوره پنځه اویا کاله یې پر هند حکومت کړی دی. هندوسان ته د لودي شاهانو د نورو خدمتونو ترڅنګ د آګرې د ښار تاسیس دی، چې د نړۍ په هر ګوټ کې خلکو ته معلوم دی او تاج

محل يې نور شهرت ور ډېر کړی دی. د تاريخ په اوږدو کې افغانان خپلو بې اتفاقيو سخت خوږ کړي دي، خو لوديانو خپل دا مشکل حل کړی ، نو ځکه بې وکولای شول چې د يوې پېړۍ دري برخې (۷۵ کاله) په واک کې پاته شي. اخوند دروېزه وايي، چې افغانانو د هم سويه غوښتنه کوله، نو ځکه هر يوه مشرته به د ملك خطاب کېده. ظفر کاکاخېل هم اشاره کړې ده، چې ډهلي ته له پښتونخوا څخه يو مېلمه له شاه سره د روغبړ په وخت کې تر ستاره لاندې و، نو پاچا پر غږ کړه: ولې مړه راتر غاړه وځه.

په هند کې د افغانانو بله کورنۍ د سوريانو ده، چې شير شاه سوري تاسيس کړه. شېرشاه سوري له پېښور څخه تر بنګاله پورې لوی سړك جوړ کړ او د لارې په اوږدو کې يې رباطونه جوړ کړل، چې د امنيت د ساتلو او د مسافرو د شپې تېر لپاره کار ځينې اخيسل کېده. اوس هم دا سړك په هند او پاکستان کې د ترانسپورت لوی سړك دی، چې د Truuk Rd په نوم يادېږي. د هند او پاکستان موجوده سيکه روپۍ په همدې نوم په لومړي ځل شېر شاه سوري راوپسته. د سوري کورنۍ تر سقوط وروسته افغاني حکومتونه په آيالتي سويه پاتې و، خو دومره مهم نه وو.

په هند کې اسلامي حکومتونه انګرېزي استعمار پای ته ورسول او په هند کې تر پښو ټينګولو وروسته افغانستان ته متوجه شول. له افغانستان څخه يې ډېرې سيمې لاندې کړې

او د ډیورنډ د معاهدې له مخې یې له برتانوي هند سره وتړلې. د ډیورنډ معاهدې په اساس افغانستان خپله خپلواکي له لاسه ورکړه. دا معاهده امیر عبدالرحمن خان له انګریزي هئیت سره په کابل کې لاس لیک کړه ولې د افغانستان د خلکو له خوا ونه منل شوه، خو د امیر عبدالرحمن د استبداد له کبله د څرګند مخالفت خبرې کمې وې. د هغه تر مرګ وروسته د استعمار پر ضد سمدستي مخالفتونه پیل شول. امریکایي لیکوال ګریګورین وایي، چې په ۱۹۰۱ میلادي کال کې چې امیر حبیب الله خان قدرت ته ورسید، نو خپل ورور سردار نصرالله خان ته یې وویل، چې څلور ویشت افسران وټاکئ او د استازو په توګه عثماني ترکیې، امریکا، برتانیې او دیورپ نورو هېوادونو ته یې ولېږئ. ددې کار هدف دا و، چې وښایي، چې د ډیورنډ معاهده د هغه له پلار سره په شخصي توګه لاسلیک شوې وه. ده همدارنګه د برتانوي حکومت دعوت ونه مانه چې هند ته سفر وکړي.

د بالقان په جګړه کې د عثماني ترکیې ماتې او همدارنګه په ترابلس کې د ایټالیې برلاسي د هند مسلمانان او په خاصه بیا افغانان سخت خوابدي کړل. هغوی پر انګلیس شک کاوه، چې چې د ترکیې پر ضد یې په جګړو کې برخه اخیستې ده. په دې وخت کې په افغانستان کې سراج الاخبار یوازینی اخبار و چې د محمود طرزي په

مشرتوب پې نشرات کول. سراج الاخبار او په هند کې ال هلال، کامریډ، زمیندار، همدرد او د علیګړ ګزیټ د یادونې وړ دي، چې د عثماني ترکیې په طرفداری یې نشرات کول. د سراج الاخبار ضد استعماري موقف د هند برتانوي حکومت وارخطا کړی او څو ځله یې امیر حبیب الله خان ته شکایت کړی و. د سراج الاخبار مضمونونه به د هند په اخبارونو کې بیا چاپېدل، چې په دې ډول به یې د هند د نیمې وچې مسلمانان له حالاتو څخه خبر کړل.

په اروپا کې د لومړۍ نړیوالې جګړې نښته او د برتانیې پرضد د ترکیې ګډون په افغانستان کې سیاسي حالات تاوده کړل؛ په کابل کې د جګړې طرفداره ډله جوړه شوه، چې د امیر حبیب الله خان د کشر ورور نایب السلطنه سردار نصرالله خان له خوا یې په پټه ملاتړ کېده.

د جګړې په طرفداره ډله کې د نورو ترڅنګ ځوان شهزاده امان الله خان هم شامل و. د جګړې د ډلې ترڅنګ یوه بله مخفي ډله چې مرکز یې د حبیبیې لېسه وه په فعالیت بوخته وه. د حبیبیې لېسه په افغانستان کې لومړۍ لېسه وه، چې په ۱۹۵۴ عیسوي کال کې امیر حبیب الله خان تاسیس کړه. په حبیبیې لېسه کې د نورو ترڅنګ هندي استادانې تدریس بوخت وو. د ګریګورین په قول په ۱۹۱۸ کال کې په حبیبیه کې د هندي استادانو شمېر پینځه پنځوس تنه وو. ډېر ددې استادانو څخه د علیګړ د

اسلامي پوهنتون فارغ التحصیلان وو. د لېسې له افغاني استادانو څخه ډېرو یې خپلې زده کړې د هند په دیوبند مدرسه کې سرته رسولې وې. د دیوبند مدرسه او د علیګړ اسلامي پوهنتون دوه داسې مرکزونه وو، چې په افغانستان کې هر چا پېژندل. د هندي استادانو څخه یو هم محمد حسین خان و، چې له علیګړ څخه یې لېسانسه اخیستې وه. ده په افغانستان کې د ښوونې په ډګر کې ډېر خدمتونه کړي دي. په حبیبیې لېسه کې د استادۍ ترڅنګ د ښوونې په وزارت کې د تدریساتو رئیس پاتې شوی دی. ده پر اعلیحضرت امان الله خان د افغان پادشاه تر عنوان لاندې په اردو ژبه یو کتاب لیکلی دی. د هغه بل کتاب د "انقلاب افغانستان" په نوم چاپ شوی دی. ددې کتاب په مقدمه کې وایي کله چې سپه سالار محمد نادر خان په یوه غونډه کې د خدمت ننبانونه ورکول، نو ماته یې د معارف ننبان راکړ. وایي چې هغه په خپل لاس زما پر سینه ننبان وننبلولو او په دې وخت کې یې راته وویل، چې ستا د خدمت احسان پر افغانستان ډېر دی او زیاته یې کړه، چې ته تر دې د لوی ننبان مستحق یې. له هندي استادانو څخه بل تن ډاکټر عبدالغني و او د خپلو دوو ورونو هر یوه مولوی چراغ علي او نجف علي سره په کابل کې په خدمت بوخت وو. هندي استادانو د جانثاران اسلام په نوم یوه مخفي ډله جوړه کړې وه. دوی د هند د آزادۍ د اسلامي اتحاد او په افغانستان

کې د مشروطه حکومت لپاره مبارزه کوله. امیر حبیب الله خان د مشروطیت تحریکونه نشو زغملای. هندي استادان یې له نورو افغاني مشروطه خواهانو سره یوځای په زندان کې واچول. مولوی محمد سرور واصف او ځینې نور اعدام شول. پوهاند عبدالحی حبیبي په خپل وروستي کتاب "جنبش مشروطیت" کې وایي، چې افغانستان ته د ډاکټر عبدالغني تر راتګ وړاندې د مولوی محمد سرور واصف سره د مشروطیت مفکوره ورسره وه. د ځینو نورو لیکوالو په قول د مشروطیت فعالیت د محمود طرزي او د هندي استادانو شمولیت نور زورداره کړل. ډاکټر عبدالغني، محمد حسین خان او نور هندي استادان په ابدي بند محکوم شول او د اعلیحضرت امان الله خان په وخت کې له بنده راووتل او ورته په درنه ستر ګه وکتل شول او لویې چوکۍ وروسپارل شوې.

د لومړۍ نړیوالې جګړې پیل او د جرمني په طرفدارۍ د ترکیې ګډون په افغانستان کې سیاسي حالات نور تاوده کړل. د ۱۹۱۴ کال د اګست پر اتمه نېټه د هند وایسرای امیر حبیب الله خان ته په یوه لیک کې وویل، چې آسټریا او هنګري پر سربستان او جرمني پر فرانسې حمله کړې ده، نو برتانیه د خپلو ګټو په نظر کې نیولو سره د فرانسې په طرفدارۍ په جګړه کې دااخله شوې ده. د هند وایسرای له امیر څخه وغوښتل، چې ببطرفه پاتې شي او د خپلو

سرحدونو څارنه وکي. د هند د وایسرای له لیك څخه لږ وخت وروسته امیر د خپلو درباریانو او قبایلي مشرانو غونډه جوړه کړه او په دې غونډه کې خپله بېطرفي اعلان کړه. کله چې ترکیه د آلمان په طرفدارۍ په جګړه کې داخله شوه د امیر ستونزې نورې ډېرې شوې. د ترکیې په طرفدارۍ لاپخوا په هندي مسلمانانو او د افغانستان په خلکو کې د انګلیس پر ضد مخالفتونه راپیدا شوي وو. په دې اړه امیر حبیب الله خان په کابل کې د برتانېې د سیاسي نمایندې سره د خبرو په ترڅ کې وویل، چې په جګړه کې د ترکیې ګډون د هغه موقف د ستونزو سره مخامخ کړی دی. ده زیاته کړه، چې یو خوا د دین ورور ترکیه او بلې خوا ته برتانیه، چې دوست او ملګری دی په جګړه لګیا دي. ده دا خبره هم وکړه، چې یوه خوا بلا او بله خوا ژور سیند دی.

په داسې حال کې چې د ترکیې په طرفدارۍ او د انګلیس په خلاف په کابل کې خبرې کېدې د ترکیې د سلطان یو لیك امیر حبیب الله خان ته ورسېد. په لیك کې له امیر څخه غوښتل شوي وو چې د برتانیې پر ضد په جګړه کې داخل شي. په لیك کې بله غوښتنه دا وه چې د سرحد پښتانه قبایل د انګلیس پر ضد راپورته شي. امیر په ځواب کې وویل، چې دا جګړه مذهبي نه ده، نو داسې دلیل نه لیدل کېږي چې افغانستان پر هند حمله وکړي. د امیر ډېر درباریان د هند له نظر سره مخالف وو حتی د هغه ورور

نایب السلطنه سردار نصرالله خان د انګریز پر ضد د جګړې طرفدار و. د افغانستان د ملي ورځې په موقع قاضي القضات د هند د برتانوي حکومت نماینده ته وویل، چې دا جنګ مذهبي دی او د هر مسلمان وظیفه ده، چې په جګړه کې د انګلیس پر ضد برخه واخلي. د افغانستان صدراعظم سردار عبدالقدوس خان امیر ته اطلاع ورکړه، چې د افغانستان فوځ جهاد ته تیار دی. د جګړې په طرفداره ډله کې محمود طرزي، شهزاده امان الله خان او د حبیبې په لیسه کې هندي استادان هم شامل وو.

په کابل کې د مخالفت آوازونه هرې خوا ته اوړېدل کېدل، چې د آلمانیانو په مشرتوب یو هیئت په ۱۹۱۵ عیسوي کال کې تقریباً په همدا نن ورځ (د اګست یوویشتمه) د افغانستان خاورې ته داخل شو. د ۱۹۱۵ کال د اګست پر دوه ویشتمه نېټه د هرات بنار ته داخل شو. په دې هیئت کې د هندي انقلابیونو دوه مشران راجا مهندر پرتاب او مولوی برکت الله هم شامل وو. یوه میاشت وروسته دا هیئت کابل ته ورسېده او د بابر په باغ کې ورته ځای ورکول شو. کابل ته تر رارسېدلو یوه میاشت وروسته امیر حبیب الله خان په پغمان کې د آلمان له هئیت سره وکتل. په دې غونډه کې سردار نصرالله خان، عنایت الله خان او نادر خان هم حاضر وو. د هیئت غړیو امیر ته د آلمان او ترکیې د مشرانو لیکونه وړاندې کړل، چې ورکې

غوښتنه شوې وه چې د برتانوي حکومت پر ضد په جګړه کې داخل شي. د هندي انقلابیونو غړي مولوی برکت الله چې هم په دې غونډه کې ګډون درلود امیر ته وویل، چې آلمان به د جګړې په پای کې بریالی راووځي. د آلمان هیئت له سردار نصرالله خان سره د خبرو په ترڅ کې وعده ورکړه، چې تر جګړې وروسته به د هند د فتح شوو علاقو یوه برخه افغانستان ته ورکړي، چې ورڅخه هدف له افغانستان څخه جلا شوې سیمې وې. د آلماني هیئت دوه هندي غړي راجا مهندرا پرتاب او مولوی برکت الله د شاهي کورنۍ له غړیو سره په تماس کې وو، چې یو له هغو څخه شهزاده امان الله و. که څه هم د المان پر هیئت په ښار کې د ګرځېدلو بندیز لګېدلی و، خو د شاهي کورنۍ د غړیو په مرسته هرې خوا ته ګرځېدل. حتی د هیئت ځینې غړي جلال آباد او قبایلي علاقو ته وریسېدل. تر دې پرو خبرو وروسته د آلمان د هیئت غړیو ونه کولای شول چې د امیر مرسته ترلاسه کړي نو ځکه په مایوسۍ له افغانستان څخه ووتل. د المان په هیئت کې هندي غړو راجا مهندراپرتاب، مولوی برکت الله د مولوی عبیدالله سندي سره یوځای په کابل کې د هند د موقت حکومت بنسټ کېښود. راجه مهندرا پرتاب د موقت حکومت رئیس، مولوی برکت الله صدراعظم او مولوی عبیدالله سندي د کورنیو چارو وزیر وټاکل شو. افغانانو د هندي انقلابیونو ملاتړ وکړ او په پټه یې په قبایلي علاقو او

صوبه سرحد کې انقلابي مرکزونو ته پيسې لېږلې. شهزاده امان الله خان د هغه مور عليا حضرته او محمود طرزي په کابل کې د هند د موقت حکومت پوره ملاتړ کاوه.

د لومړۍ نړيوالې جګړې په ختمېدلو سره د امير حبيب الله خان هيله وه، چې انګلیس به افغانستان ته آزادي ورکړي ولې د هغه دا هيله ترسره نشوه. د ترکيې په ماتې او د افغانستان په عدم ازادۍ ملت پال خوابدي وو. دا نارضايتي جاري وه، چې امير حبيب الله خان د ۱۹۱۹ عيسوي کال د فبروري پر يوويشتمه نېټه په لغمان کې ووژل شو.

د امير حبيب الله خان د سلطنت په ختمېدلو سره د افغانستان په چارو کې نوی تحول منځ ته راغی. کله چې اعليحضرت امان الله خان سلطنت ته ورسېد، نو سمدستي يې د استقلال اعلان وکړ. د هندي ليکوال ډاکتر تيلک راج سرين په قول په افغانستان کې د هند د موقت حکومت غړو د هند حالات اعليحضرت امان الله خان ته تشريح کړل او سپارښت يې وکړ، چې د ازادۍ اعلان وکړي. د پنجاب انګلیس والي Michal Odwyer مايکل اوډاير هم مشابه نظر ورکړی دی. اعليحضرت امان الله خان دمخه تر دې، چې قدرت ته ورسېږي، د جګړې طرفدار او د مشروطه خواهانو نژدې ملګری و. استقلال د هغه خپل ارمان و، نو ځکه يې استقلال اعلان او د جګړې په زور يې ترلاسه کړ. د

استقلال د جګړې په وخت د سرحدونو پښتانه د جګړې په ټولو جبهو کې د افغانستان په مرسته راپورته شول. په کابل کې د هند موقتي حکومت اعلامیه خپره کړه او په هند کې دننه خلکو ته یې سپارښت وکړ، چې د انګلیسانو د حکومت په طرفداری ونه درېږي او خپلې ګټې په نظر کې ونیسي، چې ورځخه مطلب د هند آزادي وه. د استقلال ترجنګ وروسته د اعلیحضرت امان الله خان موقف په اسلامي نړۍ کې دېر اوچت شو. د غربي لیکوالو په قول دا هغه وخت و، چې د افغانستان ځوان ټولواك ته د نړۍ د ټولو مسلمانانو د تحریك ستر ګي ورواوښتې. امریکایيي لیکوال Poulada چې د اعلحضرت امان الله خان تر سقوط دېرش کاله وروسته د هغه وخت په چارو کې د شاملو عیني شاهدانو سره خبرې کړي دي، هغوی ورته وویل چې په بهرنیو هېوادونو کې د بهرنیو چارو وزیر محمود طرزي ته اسلامي مشرانو په ټینګار سره وویل، چې اعلیحضرت امان اله خان دې د اسلامي نړۍ د خلافت مشرتوب ومني. ویل کېږي، چې افغان ټولواك په دا ډول وړاندیزونو خوشحاله شو ولې دا کار یې تر وخت دمخه وباله.

تر لومړۍ نړیوالې جګړې وروسته د عثماني ترکیې امپراتوري د زوال سره مخامخ شوه او د اسلام مهم مرکزونه لکه حجاز، فلسطین، شام او بغداد ورځخه جلا شول. د هند مسلمانانو د مولانا محمد علي او شوکت علي په

مشرتوب د خلافت تحریك پیل کړ. د هند مسلمانانو فکر کاوه، چې غربي نړۍ په ټول جهان کې د اسلام پر ضد جنګ شروع کړی دی او غواړي، چې مسلمانان له قدرت څخه وغورځوي. د ترکیې سلطان په اسلامي نړۍ کې د خلیفه مقام درلود او د خلیفه په توګه د پرو اسلامي هېوادونو پېژندلی و. اروپایي هېوادونو د برتانیې په مرسته د ترکیې د قدرت ویاړ لومړی په بالقان او وروسته په لومړۍ نړېواله جګړه کې پای ته ورساوه. د افغانستان ملت پال اولس او مشران هم د ترکیې په زوال خوابدي وو او فشار یې اچولی و چې افغانستان په هند کې د انګلیس پر ضد جګړه پیل کړي.

د افغانستان ځوان ټولواك د قدرت د رسدلو سره سم د خلافت تحریك ملاتړ اعلان کړ. د ۱۹۲۰ میلادي کال د جنوري پر څوارلسمه نېټه اعلیحضرت امان الله خان د برتانیې امپراتو ته په یوه رسمي لیك کې د خلافت له تحریك سره پوره همدردي څرګنده کړه. هغه وویل چې د اسلامي خلافت په هکله د هند د مسلمانانو سره د هغه نظر یو شان دی. د یوې میاشتې په اوږدو کې دا ملاتړ نور ډېر شو او د همدې کال د فبروری د میاشتې پر نهمه نېټه، چې د امیر حبیب الله خان د شهادت لومړۍ کالیزه یې نمانځله د یوې وینا په ترڅ کې وویل، چې حاضر دی چې د خلافت د ملاتړ په لاره کې خپل ژوند قرباني کړي. په همدې وخت کې

يې اعلان وکړ، چې د هند د نيمې وچې څخه چې د انګرېزي استعمار تر تاثير لاندې ده، مهاجرين کولای شي افغانستان ته راشي. ددې وينا چاپ شوې پانې په ټول افغانستان کې خپرې شوې. په هند کې د افغانستان د ټولواک دا اعلان، چې د هجرت هرکلی کوي، ټولو مسلمانانو ته ورسېد او هندي مطبوعاتو په ډېره دلچسپۍ نشر کړ.

د هند مسلمانانو په يوه ليک کې د برتانيې صدراعظم لايډ جارج ته وليکل، چې که چېرې د خلافت ستونزه د هغوی د خواهشاتو سره سم حل نشي، نو هغوی به يا د جهاد اعلان وکړي او يا به افغانستان ته مهاجرت وکړي. د خلافت د تحريک مشرانو هر يوه محمد علي او شوکت علي، چې د علي ورونو په نوم شهرت لري لاپخوا د هند وايسرای چيلمز فورډ ته په يوه يادښت کې ويلي وو، چې که چېرې يوځای د مسلمانانو لپاره محفوظ نه وي، نو دوی ته دوې لارې دي، چې يوه يې جهاد او دويمه يې هجرت دی. مسلمانان بايد د هر توان څخه چې الله پاک ورکړی دی کار واخلي، چې خپل وطن آزاد کړي او د اسلام تبليغ ته زمينه مساعده کړي او يا داسې يوه هېواد ته چې په کامله توګه آزاد وي، مهاجرت وکړي. دوی زياته کړه چې د هغوی موقف کمزوری دی نو بايد پر هجرت جدي غور وکړي. د خلافت د تحريک نورو مشرانو چې يو له هغوی څخه مولانا ابولکلام آزاد و، باور درلود چې هجرت په اسلام کې يو

مهم ستون دی.

د هجرت تحریك په حقیقت کې د خلافت د تحریك دوام و او د هند د معاصر تاریخ ددې ملي تحریك په نتیجه کې منځ ته راغلی دی. د هند د نیمې وچې مسلمانانو د برتانیې د حکومت له پالیسۍ سره چې د خلافت په هکله یې غوره کړې وه، د احتجاج په توګه فیصله وکړه چې له هند څخه هجرت وکړي. د هجرت فیصله همدارنګه د خلافت د تحریك د یوه مشر مولانا محمد علي له خوا په یوه غونډه کې چې د برتانیې د کارګر ګوند د شلمې کالیزې په وخت کې د برتانیې د سکاربرا په بنار کې د ۱۹۲۰ میلادي کال د جولای پر دویمه نیټه جوړه شوې وه، اعلان شوه. هغه وویل، چې شپږ اوونۍ وړاندې له ۲۳۰۰ څخه ډېر خلك افغانستان ته مهاجر شول او د افغانستان پاچا امیر امان الله خان په خلاصه غږ د هغوی هرکلی وکړ. هغه زیاته کړه چې ۲۵۰۰ تنو نورو هندیانو د بمبۍ والي ته تیلګرام کړی دی او پوښتنه یې کړې ده، چې څه فورمولتي په کار ده چې له برتانوي امپراتورۍ څخه څوك ووځي.

په هند کې دننه علماوو لاپخوا فتوا صادره کړې وه او هند یې دارالحرب بللی و. په فتوا کې ویل شوي وو چې د خلکو اسلامي وظیفه ده، چې دارالاسلام ته مهاجرت وکړي. په دې وخت کې دارالاسلام افغانستان و چې په اسلامي هېوادونو کې یو خپلواك هېواد و چې یو کال وړاندې یې د

اعلیحضرت امان الله خان په مشرتوب له برتانیې څخه خپل استقلال وګاټه. په پېښور کې د هجرت کمېټه جوړه شوه او هغه چا چې د هجرت خیال درلود باید ددې کمېټې د لارې یې هجرت کړی وای.

د اعلیحضرت امان الله خان په هدایت د افغانستان حکومت ټولو مهاجرینو ته هر ډول آسانتیاوې برابرې کړې او ډاکټر عبدالغني په جلال آباد کې د مهاجر و د هرکلي د دفتر مشر وټاکل شو. څنګه چې له ډاکټر عبدالغني سره د هند برتانوي حکومت سخت مخالفت درلود، د هغه پر ضد یې پروپاګنډه پیل کړه، چې د مهاجرینو نښه هرکلی نه کوي. ددې خبرو په اوریدو سره د ډاکټر عبدالغني پرځای بل څوک مقرر شو چې په جلال آباد کې د مهاجرینو هرکلی وکړي.

اعلیحضرت امان الله د مهاجرینو د سوکالۍ لپاره یو فرمان صادر کړی او د بهرنیو چارو وزارت ته یې هدایت ورکړ چې دا فرمان عملي کړي.

د فرمان عمده مادې په لاندې ډول دي:

۱ـ هر څوک چې افغانستان ته مهاجر کېږي باید د افغانستان د هویت پاڼه واخلي.

۲ـ هر مهاجر چې د هویت تذکره ولري. هغه ته به شپږ جریبه زراعتي مځکه ورکول شي. که څوک کور داره وي، ورته به اته جریبه مځکه ورکول کېږي.

۳ـ هر بالغ مهاجر ته به پېنځه سپره غنم او کوچني ته به

دري سپره غنم ورکول کېږي.

۴_هر مهاجر چې مځکه اخیستې وي، ورته به د یوه جریب پر سر شپږ سپره غنم او پینځه روپۍ ورکول کېږي او په دري کاله کې به حکومت ته ببرته ورکول کېږي.

۵_ دري کاله به د مځکې مالیات معاف وي او په څلورم کال به د مالیاتو له قانون سره سم مالیه اخیستل کېږي.

۶_د افغانستان د حکومت د اجازې نه پرته مهاجرین سیاسي فعالیت نشي کولای.

۷_تعلیم یافته او کسب کاره مهاجرین کولای شي چې په افغان حکومت کې کار وکړي.

۸_مهاجرین به په لومړۍ مرحله کې جبل السراج ته ولېږل شي او د هغه ځای څخه به نورو ځایونو ته ولاړ شي او حکومت به ورته د اوسېدلو آسانتیاوې برابرې کړې.

د افغانستان د حکومت له خوا د کلو ملکانو ته هدایت ورکړل شو، چې د هند د سرحد څخه تر جبل السراج پورې په هر کلي کې د مهاجرینو هرکلی وکړي. په جبل السراج کې د مهاجرینو د اوسېدلو لپاره پوره تیاری نیول شوی و.

د اتحاد مشرقي ورځپاڼې د ۱۹۲۰ میلادي کال د جولای د میاشتې د پینځلسمې نېټې په ګڼه کې د اعلحضرت امان الله خان یو لیک خپور کړی، چې د هندي مهاجرینو په برخه کې وایسرای ته لیکل شوي وو:"د هند

مسلمانان او هندوان چې زمونږ وروڼه دي په دې ورځو کې په ډېر غم او مصیبت کې ژوند کوي. هغوی ددې مقدسې وینا په مطابقت چې وایي د الله پاك په لاره کې هجرت وکړئ د نجات لاره بللې ده او د افغانستان د اسلامي دولت خاوره یې د خپل هجرت ځای ګڼلی دی. ما هم د خپلې خواخوږۍ او مقدسو متونو د هدایت سره سم د هند دا حقیقي بچیان تر خپلې محافظې لاندې ونیول او ورته مې د خپلې شاهي مځکې څخه پینځلس زره جریبه مځکه ورکړه.

په هغه وخت کې د مالیې د وزارت له تخمین سره سم د هر جریب مځکې بیه پینځه سوه افغانۍ وه او تولې مځکې چې مهاجرینو ته وېشل شوې وه د اوه نیم میلیونو افغانیو ارزښت درلود.

د هند د پولې څخه تر راتېرېدلو وروسته په تولې لار او بنارونو کې د افغانستان حکومت د اوسېدلو د ځای او د ډوډۍ بندوبست کړی و. ځینې بډای مهاجرو د خپلو دوستانو او نژدې کلیوالو خرڅ ته غاړه ایښې وه. د تاکال بالا ارباب غلام رضا خان د کابل په بنار کې کوتوالۍ ته نژدې ځای نیولی وا وورسره (۲۰۰۰) تنه مهاجر یوځای وو. ددې مهاجرو مصرف د هغه پر غاړه و.

په برتانوي هند کې د هجرت تحریك د خلکو او سیمې پر تولنیز ژوند او اقتصاد پوره اثر وکړ. د هند حکومت د هجرت د تحریك په هکله په یوه لیکلي بیان ومنل، چې دا

تحریك هر اړخیزه او په خاصه بیا په پېښور کې د بر عام او د سیمې هر ګوټ ته رسېدلی دی. په اعلامیه کې اضافه شوي وو چې خلك خپل شته او جایدادونه خرڅوئ او د سیمې حالات ګډوډ دي. په اعلامیه کې د هجرت پر مشرانو تور لګول شوی و، چې د دروغو آوازې یې خپرې کړي دي. د هند د برتانوي حکومت دا خبره، چې د هجرت تحریك په ټولو خلکو کې احساس راپیدا کړی دی، ددې حقیقت مننه وه چې د هجرت تحریك مذهبیٔ انګېزو نور پیاوړی کړی و. د هجرت تحریك د موجوده صوبه سرحد په کلیوالو علاقو کې سخت اثر کړی و او کلیوال اقتصاد ته یې لویه خطره متوجه کړې وه. ددې ځایونو څخه په زرونو کروندګر د پېښور په لور روان وو چې په هجرت کې ګډون وکړي. د چارسدې علاقه د هجرت د تحریك له کبله ډېره متاثره شوې وه. په دوابه او آشنغر کې د ۷۰% څخه ډېرو پټواریانو (د مالیې ماموران) استعفی ورکړه او همدا سبب شو چې مرستیال کمېشنر په ټوله علاقه کې وګرځېده او د علاقې خلکو ته یې د ډاډ ورکولو خبرې وکړې. د صوبه سرحد اداري مشر حامیلټن ګرانټ د هند وایسرای ته د هند د مسلمانانو د شکایت یادونه وکړه، چې د خلافت استقرار او د مسلمانانو پر مقدسو ځایونو د ترکیې د سلطان اداره د هند د مسلمانانو غوښتنه ده. هغه وایسرای ته دا خبره هم وریاده کړه، چې آیا د ترکیې سره به د سولې د معاهدې په

مادو کې د تغیر امکان وي او که څرنګه. ګرانټ زیاته کړه چې تر هغه وخته پورې چې پرځ حجاز، بین النهرین او فلسطین د خلاقت اثر نه وي، نو تر هغه وخته پورې به په شمالي هند کښې د پوره امن امکان مشکل وي.

د هند حکومت پر حالاتو تر پوره غور وروسته کمیشنر ته سپارښت وکړ، چې د اوسني صویه سرحد څخه حجاز ته د حکومت په مصرف خلك ولیږي چې حالات په خپلو سترګو وګوري. ددې کارواېي ترڅنګ حکومت د هجرت د تحریك په هکله په منفي تبلیغاتو لاس پورې کړ او هڅه یې وکړه چې افکار عامه واړوي. د هند حکومت همدا ډول وړاندیز وکړ چې د صحي معاینې په پلمه خلك د هجرت څخه راوګرځوي ترڅو حکومتي پروپاګنډې ته وخت پیدا شي، چې د خلکو احساسات د زوره ولوېږي. په هند کې د انګلیس طرفداره ورځپاڼو د هجرت په هکله منفي تبلیغات کول او د راپورونو په ترڅ کې پر افغانانو تور لګاوه، چې له مهاجرینو سره مرسته نه کوي. په اخبارونو کې په دروغو راپورونه نشر شول چې ډېر مهاجرین د افغانستان پر لاره له ګرمۍ څخه مړه شول. د هند د بهرنیو او سیاسي چارو د څانګې یوه مخفي راپور دا شمېر دېرش تنه ښوولی و، خو تر نیم ډېر ددې خلکو څخه د برتانوي هند د پولې دننه مړه شوي وو. په افغانستان کې دننه هم د مهاجرو په منځ کې د برتانوي حکومت خلك فعال وو او د هجرت د ناکامۍ لپاره

يې هر ډول هڅې کولې.

اعلیحضرت امان الله خان غوښتل، چې مهاجرینو ته د کرهنې مځکې، کار او په تجارت کې برخه ورکړي، خو هغوی ټینګار کاوه او ویل یې چې هغوی د کرنې مځکو ته نه دي راغلي او غواړي چې د انګلیس پر ضد جهاد وکړي. د دا ډول مهاجرینو په جواب کې اعلیحضرت امان الله خان وویل، چې د هغه سره دومره زور نشته چې د انګلیس پر ضد بیا جنګ پیل کړي. ده وویل چې انګریز تور کوبرا مار دی او افغانستان پر آرامه نه پریږدي. امیر هڅه کوله، چې مهاجرین په افغانستان کې مېشت شي او د هغوی هر ډول غوښتنې یې منلې.

لاندینې مقررات د مهاجرینو له خوا پېشنهاد شول او د امیر له خوا ومنل شول:

۱_ په کابل کې د مهاجرینو دري فوځي غوندونه جوړ شي، چې معاش به یې له افغاني فوځیانو سره برابر وي.

۲_ځوان خانزاده مهاجرین به په فوځي ښوونځیو کې شامل شي او تر فراغت وروسته به د مهاجرینو په فوځ کې د ضرورت سره سم ومنل شي. په دې فوځیانو کې به مسلمانان او هندوان برابر حق ولري.

۳_ډاکټران، ښوونکي او نور د کسبونو خاوندانو ته به په اړونده ادارو کې ځای ورکول کېږي. معاشونه به یې د افغانانو سره یو شان وي.

۴_د افغان حکومت بې اجازې مهاجرین نشي کولای چې اناتولییې ته ولاړ شي.

۵_د مهاجرینو کمیټه به قطغن ته د مهاجرینو د سفر ترتیبات ونیسي او خوارو مهاجرو ته یې د ۳۰ زرو افغانیو د مرستې سپارښت وکي.

۶_د ژمي لپاره به آسانتیاوې برابرې شي.

۷_مهاجرینو ته به غلې دانې ورکول شي چې مځکې وکري او تر بل فصل پورې به ګوزاره پرې کوي.

۸_مهاجرینو ته به نظامي زده کړه په خپلو مرکزونو کې ورکول شي او د زده کړې په وخت کې به معاش ونه لري.

۹_مهاجرین به د کمیټو د لارې د امیر سره تماس نیولای شي.

۱۰_غلام صادق خان د مهاجرینو رئیس او عبدالجبار خان د هغه مرستیال وټاکل شو.

ځینې مهاجرین په دې نظر وو چې د انګلیس د استعمار پرضد مبارزه باید په هند کې دننه جاري وي. دوی فکر کاوه چې له هند څخه افغانستان ته مهاجرت یو ډول تېښته ده. خان عبدالغفار خان چې په هغه وخت کې په صوبه سرحد کې د خلافت د کمیټې مشر و، هجرت وکړ. وروسته هغه فیصله وکړه چې له افغانستان څخه د آزادۍ مبارزه هند نشي آزادولای. پاچا خان بېرته صوبه سرحد ته ستون شو او هلته یې د انجمن اصلاح افغانه ټولنه جوړه کړه، چې

په پښتنو کې تحول راولي. د خلافت د تحریک نورو مشرانو لکه مولانا ابوالکلام آزاد، محمد علي او شوکت علي خلک تشویق کړل، چې هجرت وکړي ولې دوی په خپله هجرت ونه کړ. که د هجرت تاریخ وکتل شي، نو مشرانو له خپلو خلکو سره یوځای په هجرت کې برخه اخیستې ده. رسول اکرم ص په خپله مدینې ته مهاجر شو. شیخ الهند مولانا محمدالحسن د هند له دیوبند څخه حجاز ته هجرت وکړ او د عثماني امپراتورۍ تر سقوط پورې هلته پاتې شو.

د هندي لیکوالو په قول د ۱۹۲۰ میلادي کال د هجرت تحریک پر احساساتو ولاړ و، چې په اسلامي نړۍ کې د انګلیس د زورزیاتي له کبله منځ ته راغلی. ملایانو او د خلافت د کمیټې ځینو مشرانو د هند مسلمانان تشویق کړل، چې هجرت وکړي. ډاکټر سیف الدین کیچلو چې د خلافت د تحریک یو مهم مشر و، د هجرت ملاتړ ونه کړ. هغه باور درلود چې د هجرت تحریک د خلافت د کمیټې بې سلا مشورې شروع شوی دی او پاریدلي خلک به په داسې حال کې جهاد شروع کړي، چې مشر ونه لري او په نتیجه کې به ګډوډي جوړه شي. هغه دا هم وویل چې د هند اویا (۷۰) میلیونه مسلمانانو ته ناممکنه ده، چې هجرت وکړي.

تر هجرت یو کال دمخه په هند کې وچکالي راغلې وه، د بزګرو اقتصادي حالت ښه نه و. لومړۍ نړیوالې جګړې او د افغانستان د آزادۍ جنګ د برتانوي هند کاروبار سوکه

کړی و. نو په دې ډول اقتصادي ستونزو کې هجرت پیل شو او څنګه چې د افغان ټول واك هیله وه نتیجه یې هغومره په زړه پورې نه وه. ډېر مهاجرین ببرته هندوستان ته ستانه شول ولې یوه برخه پاتې شول چې ځینو یې د ښوونې او روزنې په څانګه او نورو بیا په اداري څانګو کې کار پیل کړ.

هندي استادان او فني خلك لا د پخوا څخه په افغانستان کې پاتې وو او د نوي افغانستان په جوړولو کې په زیار لګیا و. په ۱۹۲۳ میلادي کال د حبیبیې لیسه د علیګړ د اسلامي پوهنتون پر موډل وارول شو او په لوړو ټولګیو کې په انګریزي ژبه تدریس کېده.

که څه هم د افغانستان د ریفورمونو د پروګرام په لومړۍ مرحله کې د فرانسې، آلمان او ترکیې سره اړیکې ډېرې شوې، خو د هند د اولس او په خاصه بیا د مسلمانانو سره ښې اړیکې ساتل شوې وې.

په فني او تخنیکي برخو کې ډېر هندیان په کار لګیا وو. ښه مثال ددې هندیانو څخه میستري عزیز الله دی، چې د وسلو جوړولو په کارخانه کې یې کار کاوه. د تدریساتو رئیس محمد حسین خان په خپل کتاب کې وایي، چې د میستري عزیزالله د نورو خدمتونو ترڅنګ یو هم د سپینو بارودو جوړول وو چې د اروپا له تولید سره یې ډېر تفاوت نه درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هندي اولس کې اعليحضرت امان الله خان د پر محبوب و او د هغه د وروستي سفر په وخت کې چې د هند د لارې له افغانستان څخه د تل لپاره مهاجر کېده، په زرونو خلك وروتلي وو. د هندیانو د اخلاص او پېرزويني په یاد کله چې د ایتالیا پر لاره د بمبۍ په Saint George روغتون کې يې لور پیدا شوه، نو د هغې نوم يې "هندیه" کښېښود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هدیه د افغانستان

(دختر شاه امان الله)

خاطرات اخرین سالهای زندگی شاه امان الله در اروپا

این بیانیه از کست ویدیویی سیمینار استخراج گردیده است

هموطنان عزیز، خواهران و دختران مهربان، دوستان محترم،

در قدم اول میخواهم برای شما بگویم که نهایت خوشحالم که در میان شما هستم و از بودن شما در اینجا افتخار میکنم. اما امروز باهم متحد و یکجا هستیم تا یاد غازی امان الله خان را یکجا باهم گرامی بداریم و از همین خاطر از عمیق قلب احساس خوشی میکنم. از آقای انخور و همکاران شان از صمیم دل تشکر میکنم.

همیشه راجع به افغانستان، راجع به تاریخش، راجع به

پـدرم و تغییـرات ده سـالهء سـلطنت شـان، از پـروژه هـای انکشـافی آن دوران صـبحت میکـنم. همچنـان در کنفـرانس هـا راجع بـه حادثـات غمبـار کشـور مصـیبت دیـده، راجـع بـه زنـده گـی زنـان و اطفـال افغانسـتان و از اوضـاع کنـونی کشـور در اروپـا معلومـات میـدهم. بعـد از ایـن در کنفرانسـها نخـواهم گفـت کـه شـنیده ام، در اخبـار خوانـده ام، بـرای مـن گفتـه انـد. بعـد از ایـن خـواهم گفـت کـه بـا چشـم خـود همـه چیـز را دیـده ام، بـه خـاطر اینکـه فعـلاً از کابـل برگشـته ام، تقریبـاً چیزیکـه دیـدنی بـود بـا لیلـی دختـر مامـایم (همسـر بـرادرم احسـان الله و دوسـت مـن) همـه را دیـدم و بـر سـر مـن تـاثیر غمگـین نمـود و خاطرم را پریشان ساخت.

ولـی امـروز راجـع بـه ایـن مسـایل و راجـع بـه رول تـاریخی اعلیحضـرت غـازی و مترقـی امـان الله خـان حرفـی نمیـزنم، فقـط راجـع بـه اعلیحضـرت غـازی بـه حیـث رئـیس فامیـل صحبت میکنم.

از پـدر مرحـومم خـاطرات فرامـوش ناشـدنی دارم، در عـین زمـان خـاطرات جالـب و پرمحبـت دارم. در دوران طفولیـت مـا هـر روز رخصـتی مـا را بـرای قـدم زدن بـه پارکهـای مقبـول روم میبردنـد. در جریـان سـال هنگامیکـه روزهـا طـولانی میشـد مـارا بـا مـوتر بـه بیـرون از شـهر و در تابسـتان بـه لـب بحـر میبردند. بـرای مـا اطفـال جشـن بـود، بـه خاطریکـه بـا مـا بـازی میکردند و بـا مـا خـوش و مهربـان بودنـد. وقتـی کـه هـوا صـاف میبـود، پـدرم خـوش داشـت کـه غـروب را تماشـا کنـد. وقتـی کـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

افتاب نزدیک به غروب میشد و رنگ سرخ و نارنجی و گلابی میشد، ایشان به حالت اکرام تا آخر تماشا میکردند. این لحظات او را حتماً به یاد خاطرات دیگر میبرد. ما دور پدر جمع میشدیم اگرچه اطفال شوخ بودیم ولی در این لحظات خاموش می بودیم، چون میخواستیم به حالت متفکر پدرم احترام بکنیم.

از وقت طفولیت مارا تعلیم اسلامی دادند، سعی میکرد ما به وطن عزیز خود و ملت افغانستان عشق و علاقه پیدا کنیم. مارا در مقابل خود ایستاده میکردند، مثل یک معلم خوب مارا درس تاریخ و دین اسلام میداد، برای ما درس تاریخ قدیم و جدید افغانستان میدادند، تشریح میدادند راجع به پروژه های خود و راجع به آرزوهای خود برای یک زنده گی بهتر و ارامتر و خوشبختر برای زنان و مردان افغانستان و برای یک افغانستان نوین، و مخصوصاً برای زنان، برای ما میگفتند: تا وقتیکه زنان تعلیم نداشته باشند، هیچوقت نمیتوانند اطفال سالم به محیط خانواده و به جامعه تقدیم نماید. قبلگاه ما همیشه در غم تحصیل ما، در غم صحت ما بودند. واقعاً به اثر تشویق ایشان همه خواهران و برادران من به تحصیلات عالی رسیدند، مثل انجنیر احسان الله، همیشه از مصارف اضافی جلوگیری میکردند، مگر در قسمت تحصیل هیچوقت دریغ نمیکرد، باوجودیکه شرایط خوب اقتصادی نداشتیم.

از طفولیت برای ما عشق پایان ناپذیر به وطن را انتقال دادند. همیشه می گفتند که برای هر فرد افغانستان احترام داشته باشید، غریب یا پولدار، مهم یا غیر مهم و به تمام اقوام احترام بگذارید. این توصیه ها را من هرگز فراموش نکرده ام و فراموش نخواهم کرد.

ملکه ثریا مادر شیرین در عین حال بسیار جدی بودند برای ما رفتار مرتب اجتماعی یاد دادند. مثلاً میگفتند، چیزیکه من هیچوقت فراموش نمیکنم: حتی وقتی که در میان خود حرف میزنید مواظب باشید، آن نفریکه تصادفاً تیر میشود حرف های شما برای شان بر نخورند. میگفتند: باید کمبود طرف مقابل را درک کند، ولی خود تان جدی و عادل باشید. این قوانین برای زنده گی خیلی مهم است. من کوشش میکنم اینها را مراعت نمایم ولی خیلی مشکل است و بعض اوقات نمیتوانم. من همین توصیه ها را که از والدین خود به ارث برده ام، کوشش کرده ام که به اولادهای خود انتقال دهم.

به مرور زمان ما همهء اولادهای غازی امان الله خان با زنده گی خود مصروف شدیم، ولی همیشه با پدر رابطهء خطی داشتیم، تا زمانیکه متاسفانه در سال ۱۹۵۹ ایشان مریض سخت شدند در یک شفاخانه به ساعت هفت صبح روز ۲۵ اپریل ۱۹۶۰ چشم از دنیا بستند. چند روز قبل از فوت شان خواهش نمودند که یک بار دیگر ساز وطن به صدای استاد قاسم (یک بیت خوان قدیم بود) بشنود، به

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاطر اینکه خیال کند که در وطن خود میمیرد، همین وطن که از همه چیز دنیا آنرا زیاد تر دوست داشتند. وطنی که باشنده گان آن زمان طرفداری از شاه امان الله نکردند و حالا متاسف هستند که مدت سلطنت شان زیاد طول نکشید.

بعد از ۷۵ سال هنوز هم ملت افغانستان همیشه با احترام و با افتخار از ایشان یاد میکنند و در قلب هر افغان جا دارند. به حیث یک زن افغان و به حیث دختر امان الله خان پدر بزرگوارم همیشه در قلبم و در خاطراتم زنده هست.

منته

(c) ketabton.com: The Digital Library

داکتر محمد اکرم عثمان

اقدامات شاه امان الله در زمینه اصلاحات اجتماعی و عکس العمل های مردم

شاه امان الله همینکه با روسیه شوروی و حکومت هند انگلیس قرارداد هایی در زمینه تحکیم و تثبیت موضع سیاسی افغانستان به امضاء رسانید در صدد تطبیق اصلاحات برآمد که مبتنی برخواست های دیرینه جمعیت جوانان افغان بود. پیاده کردن این اصلاحات برای پادشاه ترقیخواه افغانستان عواقب ناگواری دربر داشت که ما بعد از توضیح و برشمردن اصلاحات مورد بحث بدان اشاره خواهیم کرد.

در ایـــن زمینـــه نخســـتین قـــدمی کـــه شـــاه امـــان الله خـــان برداشـــت اصـــلاحات امـــور مـــالی بـــود. قبـــل از اوســـلاطین افغانســـتان تمـــام عوایـــد حاصـــله از کشـــور را خزانـــه شخصـــی شـــان تصـــور میکردنـــد. و در حیـــف و میـــل آن هرگـــز ابـــائی نداشـــتند امـــا شـــاه امـــان الله بـــه منظـــور تنظـــیم امـــور مـــالی قـــانونی برقـــرار کـــرد کـــه بموجـــب آن تـــا حـــدودی صـــلاحیت و اختیـــارات مطلـــق شـــاه در قســـمت مصـــرف درآمـــد مملکـــت محـــدود شـــده بـــود. همینطـــور او مالیـــات جنســـی بـــر زمـــین، و مالیـــات بـــر مواشـــی را بـــه مالیـــات نغـــدی تعـــدیل کـــرد. و تـــا حـــدود شـــکایت و نارضـــایی کشـــاورزان را کـــه از ایـــن ناحیـــه موجـــود بـــود برطـــرف کـــرد. امـــا بـــا اعـــلام آزادی خریـــد و فـــروش زمـــین، زیـــان شـــدیدی بـــر دهقانـــان کـــم زمـــین وارد آمـــد و شـــکل طبیعـــی اقتصـــد کشـــور بـــه زیـــان تولیـــد کننـــدگان کشـــاروزی دگرگـــون شـــدو زیـــرا بـــه ایـــن ترتیـــب از جـــانبی دهقانـــان تـــابع داد وســـتد پـــولی شـــدند و از جانـــب دیگـــر ملاکـــین بـــزرگ از طریـــق اعمـــال فشـــار برخـــورده مالکـــان و خریـــد زمینهـــای شـــان بـــر تعـــداد دهقانـــان زمـــین افزودنـــد و بـــه اجبـــار گروهـــی را ورشکســـت کردنـــد. از ســـوی دیگـــر شـــاه امـــان الله خـــان حقـــوق مســـتمری ســـرداران و روحـــانیون را لغـــو نمـــود و وجـــوه حاصـــله از آن را در خزانـــه کشـــور ذخیـــره کـــرد. چنانکـــه در ســـالهای ۱۹۲۳ و ۱۹۲۴ موازنـــه پرداختهـــای افغانســـتان بـــه کلـــی متعـــادل بـــود و هـــیچ کســـر و کمبـــودی نداشـــت. امـــا در ایـــن قســـمت بایـــد متـــذکر گردیـــد کـــه نصـــف عوایـــد کشـــور از راه

تحصیل مالیات های گوناگون از دهقانان بخصوص کشاورزان روستاهای ولایات شمال افغانستان بدست میآمد که این خود باعث نارضایی کشاورزان آن منطقه بود. در دهم اپریل ۱۹۲۲ مصادف به سال ۱۳۰۵ خورشیدی نخستین قانون اساسی افغانستان بنام "نظامنامه اساسی" به توشیح شاه رسید و متعاقب آن اصلاحات دیگری از جمله ایجاد مدارس پسرانه و دخترانه، رفع حجاب از زنها، اعزام شاگردان دختر و پسر بخارج، ساختمان بناهای باشکوه در نظر گرفته میشود که تقریباً مصارف تمام این خرج ها از راه از دیاد مالیات بر دهقانان تامین میگردید. همچنین در مواردی چون برقراری روابط سیاسی با کشورهای خارج اصلاح تاسیسات قضایی و اداری و عقد قرارداد های بازرگانی از جمله کارهای مهمی بود که در عهد شاه امان الله خان صورت گرفت. برخی از اصلاحات فوق که باعث خسارت و زیان گروه های ذینفوذ از جمله روحانیون فیودالها و سردارها میشد باعکس العمل شدید آنهایی روبرو شد که حقوق مستمری و صلاحیت مطلق شانرا از دست داده بودند. این تغییرات یک سیاسی ملوک الطوایفی کشور را که در حال تغییر بود سرعت بخشید و سرمایداری تجاری را با مظاهر فکری و فلسفی آن تا حدودی گسترش داد. اما اکثریت ملت بعضی

دهقانـان و شـبانان و پیشـاوران کماکـان در زیـر فشـار مالیـات و اجحـاف حوالـه جـات "غلـه گـی[1]" فیودالهـا و دولـت، اربـاب هـا و مسـتاجرین و تحصـیل داران قرارداشـت. بـا اینکـه پادشـاه کـار رایگـان (بیگـار) را ملغـی نمـوده بـود بـا ایـن وصـف مـامورین بـزرگ دولـت و فیودالهـا بـه نحـوی از انحـاء رعیـت را بـه اجبـار بـه کارهـای شـاق و بـدون مـزد وادار میکردنـد سیاسـت دولـت را سـیاهتر مینمودنـد[2]. بـورژوای تبـاری کشـور کـه طالـب توسـعه و انبسـاط خـود بـود از امتیـازاتی کـه دولـت بـه تجـار صـراف و دلال خـارجی (هنـدی هـا) داده بـود شـکایت داشـتند و از بلنـد بـودن سـطح تعرفـه گمرکـی شـاکی بودنـد و الغـای حقـوق گمرکـی داخلـی و محلـی را تقاضـا داشـتند[3]. و امـا قشـر روشـنفکر کـه بسـیاری از آرزوهـای خـود را در وجـود شـاه امـان الله و جمعیـت جوانـان افغـان بـرآورده بودنـد همچنـان بـر ضـد دسـایس دشـمنان داخلـی و خـارجی دولـت وقـت مبـارزه میکـرد و سـعی مـی ورزیـد تـا جنـبش بـورژوا و مکراتیـک و ملـی افغانسـتان در جریـان و مسـیر اصـلی آن سـوق کننـد، از همـین جهـت تعـداد کثیـری از نویسـندگان تحصـیلکرده و ضـد

---

[1] غله گی در افغانستان بخشی از حقوق سربازان را که بصورت ندم یا آرد پرداخته میشود په این نام یاد میکنند.

[2] میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، چاپ اول (کابل: مطبعه دولتی، شهر پور ماه ۱۳۴۶) ص ۷۵۱_۵۵۶

[3] همان، ص ۷۵۰_۷۵۷

استعمار مقالاتی در جراید (امان افغان[1])، (انیس[2]) و (اتحاد مشرقی[3]) در باب پشتیبانی از دولت شاه امان الله و نکوهش از ستم فیودالیزم و امپریالیزم به چاپ میرساندند لیکن تعداد آنها در مقام مقایسه با گروه کثیر توده مردم که در جهل و تاریکی کامل غرق بودند قلیل و ناچیز بود و نقش چندانی در ثبات دستگاه های ذیصلاح دولتی نداشت. و از جانب دیگر ملاکین بزرگ از طریق خرید زمینهای خرده مالکان، آنها را بسوی دهقانان بی زمین می راندند.

شاه امان الله که خود سرگرم نوسازی پایتخت و اصلاح سنن و رواجهای قدیمی مردم شهرها بود چندانکه لازم است به مسائل روستاها رسیدگی نمی توانست بنماید و مانند

---

[1] امان افغان جریده بود که بعد از مرگ امیر حبیب الله خان جای سراج الاخبار را گرفت و در ۱۲ اپریل ۱۹۱۹ به مدیریت و مسئولیت عبدالهادی داوی که اکنون رئیس مجلس سنای افغانستان است به نشرات آغاز کرد. (نقل از صفحهء ۸۵ کتاب سیر ژورنالیزم در افغانستان تالیف محمد کاظم آهنگ، در سال ۱۹۷۰ کابل).

[2] انیس در پانزدهم ثور (اودیبهشت ماه) ۱۳۰۶ خورشیدی (پنج مه ۱۹۲۷ میلادی) بعنوان یك جریده (فعلاً روزنامه) خصوصی و آزاد به امتیاز و مسئولیت مرحوم محی الدین انیس به نشرات آغاز کرد و تا هنوز هم از روزنامه های معتبر افغانستان بشمار میرود. (نقل از کتاب سیر ژورنالیزم در افغانستان، صفحهء ۱۹۶).

[3] اتحاد مشرقی اولین روزنامه ولایتی افغانستان است که در سال ۱۹۲۰ به مسئولیت و مدیریت برهان الدین کشککی نشر شد (نقل از صفحه ۱۱۱ کتاب سیر ژورنالیزم در افغانستان).

گذشته دست مامورین باج بگیر و مالیه بگیر دولت باز بود و طبقات تحت ستم، همچنان یوغ بندگی نائب الحکومه ها حکام، قضاوت و فیودالهای مقتدر را بگردن داشتند. اما اگر این نقص دستگاههای اداری آنزمان را نادیده بگیریم در مجموع، این حکمدار روشن ضمیر تاجائیکه برایش مقدر بود از سامان دادن به امور کشور دریغ نمی ورزید. چنانکه معارف نوین را بر طبق اصول تدریس اروپایی رواج داد و در مرکز به علاوه مکاتب (امانی) و (امانیه) و نسوان دارالمعلمین و مکتب عالی همت گماشت و تعدادی از شاگردان افغانی را به کشورهای آلمان، فرانسه، انگلستان، ایتالیا و اتحاد شوروی فرستاد. همین طور در شهرهایی چون قندهار، هرات، مزارشریف وغیره مدارسی دایر کرد و عوض دانش سکولاستیک و مسجدی دانش تجربی و پیشرفته را تعمیم بخشید.

همچنین مادر شاه[1] سرور سلطان که زنی دانشمند و کاردان بود و همیشه در تنظیم نقشه ها و طرح های پسرش سهمی به سزاداشت مستقیماً در تربیت و تعلیم زنان مملکت دخالت کرد چنانکه در نخستین سالهای تاسیس مدارس دخترانه به همه و توجه این زن (۱۵۰) دانش آموز دختر مشغول تحصیل بودند و از آن ببعد این رقم فزونی

[1] سرور سلطان (علیاحضرت) یکی از چهره درخشان تاریخ معاصر افغانستان است. او اولین زنی است که نخستین بار در نیم قرن اخیر برای احقاق حقوق و آزادی های دموکراتیك زنان افغانستان پیکار و مجاهدت کرده است.

یافت و با احداث مکاتب دخترانه در ولایات و شهرها تعداد قابل توجهی دختر و زن به فراگرفتن دانش مشغول شدند. همچنین در سال ۱۹۲۵ عده ای از دختران افغان به اروپا اعزام شدند که باعث تحریک روحانیون شد و زمزمه های مخالفانه در بسیاری از نقاط افغانستان بالا گرفت.

اما بزرگترین و مهمترین رفورم دوران امانی، رفع حجاب والغا اصول بردگی و خرید و فروش کنیز و غلام بود. همچنین بر اثر کوشش او ازدواج با دختر نابالغ ممنوع شد[1]. و از مردانیکه بیشتر از یک زن میگرفتند مالیات خاص گرفته میشد. به این ترتیب که مرد بخاطر زوجه های دوم، سوم و چهارمش ناگزیر بود مبلغی پول به دولت بپردازد. وضع این مقرره در امر جلوگیری از تعدد زوجات موثر واقع شد و بسیاری از مردان از بیم پرداخت مالیات صرفاً با یک زن اکتفا میکردند. مختصر اینکه قانون حمایت زن در مواد آتی خلاصه میشد:

الف: چگونگی عهد نکاح و پرداخت مهریه بر طبق دستورات دولت در نکاح نامه درج میگردید.

ب: به میراث بردن زن منزله مال منقول منع شد.

ج: درخواست طلاق از طرف زن مجاز گردید و زن بعد از گرفتن طلاق میتوانست به ازدواج مرد دیگری درآید.

---

[1] این قانون در سال ۱۹۲۴ از میان رفت چه روحانیون و عناصر دست راستی امیر را تحت فشار قرادادند.

د: ازدواج بدون موافقت چانبین ممنوع گردید.

برقراری قوانین جدید مالیاتی باز هم دهقانان را تحت فشار قرارداد چه از جانبی ناگزیر به پرداخت عوارض گزافی بودند و از جانب دیگر بمنظور تهیه مالیات نقدی برای دولت مقداری از غله و علوفه شان را به قیمت نازل در بازار میفروختند و در عوض متاع زیادی که حاصل دسترنجشان بود بدهی نقدی شانرا برای مالیات بکیران آماده میکردند.

شاه امان الله در سیستم نظام وظیفه و تربیت افغانستان نیز کارهایی انجام داد. چنانکه قبل از دوران سلطنت اوامر و سلاطین افغانستان سپاهیان دایمی استخدام میکردند، در صورتیکه او تعدیلاتی در این قسمت پدید آورد. شاه امان الله نخست دوران خدمت اجباری نظام وظیفه را سه سال تعیین کرد و بعد آنرا به دو سال تقلیل داد. علت این تغییرات آن بود که عساکر دایمی چون کارمندان ادولت، وظایف اصلی شانرا کنار می گذارند و مشغول کارهای شخصی از جمله چاپیدن مردم میشدند. از جمله اصلاحات دیگری که شاه امان الله در کشور انجام داد یکی تعمیر سدهای آب[1] و جاده ها بود که اغلب توسط روستانشینان بدون مزد و اجرت انجام میشد و فشار ستم هئیت حاکمه

[1] سد بتخاك، سد غزنه جاده کابل، پیشاور کابل، بامیان، کابل ـ قندهار، و کابل ـ پلخمری از جمله کارهایی است که این پادشاه بصورت بیگار بالای مردم درست کرده است.

را چندین برابر میکرد.

یکی از کارهای دیگری که باعث نابسامانی اوضاع مالی کشور شد تعمیر قصر های دارالامان، قصر تپه تاج بیگ و منازل شخصی اراکین دربار و امرای دولت بود که در حدود ۴۰ میلیون افغانی صرف آنها شد و این رقم دو برابر وجوهی بود که برای شبکه های آبیاری کشور به مصرف رسید. عمران قصر دارالامان زیر نظر مهندسین آلمانی به انجام رسید که اغلب وسایل و اسباب تعمیرآن از هندوستان به قیمت گزاف خریداری شد. تجارت "پوست قره قلی" که یکی از اقلام عمده صادراتی کشور بود در سالهای ۱۹۲۸، ۱۹۲۷، ۱۹۲۶ سخت زیان دید چه کاهش قدرت مبادله پول افغانی در برابر پوند استرلینگ[1] بهای فروش قره قل افغانی را در بازارهای اروپا پائین آورد و به صادر کنندگان این متاع لطمه شدیدی وارد کرد. توسعه تجارت و دادوستد و فزونی سرمایه تباری، ایجاب میکرد تا دولت شاهراه ها و راههای شوسه تازه تری اعمار کند. از این جهت با تحصیل نقدی از کشاورزان زمینه را برای تسریع و بهبود تجارت داخلی را آماده کرد اما دهقانان را باز هم در مضیقه گذاشت بعلاوه در سال ۱۹۲۴ دولت مالیات بر زمین و مواشی را دو تا سه برابر کرد چنانکه

---

[1] در مارس ۱۹۲۶ ۱ پوند انگلیسی برابر با ۲۷ افغانی بود
در مارس ۱۹۲۷ ۱ // // ۲۸ //
در مارس ۱۹۲۸ ۱ // // ۳۱ //

قبل از سال ۱۹۲۴ از هر راس اسب ۳۰ پول و بعد از این سال دو افغانی تعیین شد. همین طور قبل از سال ۱۹۲۴ از هر الاغ ۱۲ پول گرفته می شد در حالیکه بعد از این سال، دارندگان الاغ ناگزیر بودند که از هر راس الاغ یک افغانی بدولت بپردازند. همچنین مالیات برهر جریب زمین از پنج تا ده افغانی تعیین شد که این رقم با رقم قابل پرداخت قبل از سال ۱۹۲۴ تفاوتی بسیار داشت. در سال ۱۹۲۸ مالیات بر اراضی باز هم فزونی یافت چنانکه در این سال از هر جریب زمین خوب پانزده تا بیست افانی تحصیل میشد.

در لویه جرگهء دورهء امانی اعتراضاتی از طرف برخی از نمایندگان اقوام بر سیاست شاه امان الله خان وارد آمد که او را ناگزیر به عقب نشینی و دادن امتیاز به روحانیون فیودالها و از میان بردن برخی اصلاحات اجتماعی نمود در این میان شاه امان الله تحت فشار گروه های ارتجاعی از اصلاحاتی چون برقراری مالیات بر شوهرانی که دارای چندین زن بودند موجودیت مدارس دخترانه، الغاء قانون نکاح دختر نابالغ وغیره چشم پوشید که ما در این مختصر بمنظور مطالعه تاریخ اجتماعی افغانستان در آن زمان و تضاد های وجود بین نظریات امیر و عناصر دستراستی کشور اشاره کردیم و بر مبنای همین مخالفت ها گلیم دوران "امانی" برچیده میشود و مخالفین او که دست آموز امپریالیسم انگلیس بودند، بر دوران طلایی تاریخ

افغانستان که در واقع دوران (رنسانس) آنکشور بود چیره میشوند. با این حال برخی از رفورم های شاه امان الله که ماهیت قشری و شکلی داشت با حزم و احتیاط لازمی صورت نگرفت و باعث بر افروختگی متعصبین و فتنه انگیزی ایادی و عمال انگلیس در دستگاه دولت گردید. توده های مردم که دور از مرکز زنده گی میکردند و صورتهای شان از شلاق تعدی و ستم حکام دولتی و خوانین محلی خونین بود از نوآوریهای امیر دل خوش نداشتند و تبلیغات زهرآگین ملاها و ملاکین در روح شان کارگر می افتاد. چه پادشاه مصارف پایتخت را از ولایات و قریه ها تکافو میکرد و خود بجز افزایش مالیات چیزی به آنها نمیداد. از این رهگذر دهقانان غریبکاران و بسیاری از روستانشینان بی زمین و کم زمین چون گوسفندانی رام و دست آموز مورد استفاده مخالفین داخلی و خارجی پادشاه نو طلب و خیر اندیش واقع شدند و اشتباه در محاسبه نیروهای داخلی و اشتباه در تشخیص و درجه بندی ضوررت های مبرم و غیر مبرم مردم بوسیله شاه امان الله باعث شد که حکومت از سپر حمایت قاطبه مردم محروم بماند و روز روز دستخوش آسیب گروه های ارتجاعی بشود.

دولت انگلیس که از مرد آزادی خواه و دلیری چون شاه امان الله خان همیشه در هراس بود به انواع دسایس و لطاییف الحیل در صدد برانداختن مقام سلطنت در

افغانستان برآمد و از هیچ کوششی در این راه دریغ نورزید.

وقوع این حوادث چنانکه قبلاً نوشتیم باعث شورش ملای لنگ[1] و فتنه انگیزی مردی بنام عبدالکریم که فرستاده انگلیسها بود شد. ولی پیروزی نیروهای دولتی بر اغتشاشیون پکتیا (در سابق جنوبی) درد اصلی را که همان مالیات کمرشکن و ستم کارمندان دولت بسرمردم بود چاره نکرد چه در سال ۱۹۲۵ که خشکسالی و قحطی دامن کشور را گرفته بود مردم بیشتر به ستوه آمدند و دست به عصیان و غارت و چپاول اموال دولت و ملاکین زدند چنانکه شورش (شغنان) صرفاً معلول خشکسالی همین سال و بلند بودن سطح عوارض بود.

در سال ۱۹۲۶ در "خوست" شورش کوچکی به ظهور رسید و در سال ۱۹۲۷ مردم بدخشان سر به عصیان زدند و ماموران دولت را فراری ساختند. در سال ۱۹۲۸ که دولت در عدد جمع آوری سلاح های جنگی مردم "قندهار" و "پکتیا" برآمد با زد و خوردهای بین ارتش و جنگجویان محلی بوقوع پیوست اما دراین میان جالب توجه اینست تمام این شورشها را جاسوسان انگلیسی و روحانیون غیر مترقی رهبری کردند و خواستهای مردم را در جهت غیر

---

[1] ملا عبدالله طقب به "ملای لنگ" و ملا عبدالرشید با ۲۰ نفر دیگر در سال ۱۹۲۴ مصادف با چهارم جوزای ۱۳۰۴ خورشیدی در کابل اعدام شدند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مترقی سوق دادند، چه انگلیسها معتقد بودند که قبایل عقب مانده افغانستان وسیله دفاع، در برابر تهاجم احتمالی شوروی ها میباشد و از روی تجربه دریافته بودند که در هر موقعی که بخواهند میتوانند روحانیون غیر مترقی را که در روح و فکر مردم نفوذی عمیق داشتند تطمیع کنند و بوسیله آنها اغتشاشاتی را براه اندازند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروفیسر ډاکټر وقار علي شاه کاکاخېل

امیر امان الله خان د پښتنو او د "پښتون" په نظر کې

امیر امان الله خان د هندوستان له پښتنو سره ډېره زیاته مینه لرله. پښتنو هم هغه یو مثالي بادشاه ګڼلو. امان الله خان د خپل شهزاده توب له وخت نه د استعمار او برتانوي امپریالیزم په ضد شهرت درلود. امان الله خان د افغانستان نه یو مثالي مملکت جوړول غوښتل. هغه په خپل قام کې هم د ځان لپاره د عزت ځای پیدا کړو. له پرنګي سره د استقلال د جنګ نه پس امان الله خان اعلان وکړ چې د نن نه پس افغانستان آزاد شو او افغانستان د خپلواکۍ جګړه

وګټله او د خپل دوست او دښمن ترمنځ توپیر به اوس افغان ولس پخپله کوي. مور نور هیڅ چاته دا حق نه ورکوو چې هغه دي د افغانستان د مستقبل فیصلې کوي.

امان الله ان د افغانستان نه یوه مثالي مملکت جوړول غوښتل. په ملک کې دننه هم هغه ډېر اصلاحات وکړل او افغانستان یې د پرمختګ په لاره روان کړ. هغه اراده وکړه چې افغانستان په بهرنیو هېوادونو کې هم په ښه نوم وپېژندل شي. هغه غوښتل چې ځان ته په خارجي دنیا کې څه د عزت مقام پیدا کړي او افغانستان ته څه ملګري هم وګوري. هغه فیصله وکړه چې د نړۍ په دوره ووځي. ځان سره یې خپله ښځه ثریا، چې د محمود طرزي لور وه، هم په دې سفر کې بوتله.

په دې ورځو کې دلته باچا خان او د هغه ملګرو د صحافت په میدان کې یوه نوې تجربه وکړه او د پښتنو د ښېګڼې لپاره یې هم په پښتو کې "پښتون" رساله خپره کړه. په دې مضمون کې هم چې "پښتون" کې د شایع شوي مضمونونو په رنا کې په پښتونخوا کې د امان الله سره د مینې او د افغانستان د روانو چارو سره د مینې په باره کې لیکل کېږي دا خبره د یادولو وړ ده، چې دلته د پښتنو لپاره امان الله خان د یوه آئیډیل بادشاه حیثیت لاره چې په پښتو، پښتون قام او په پښتونولۍ مین و. د امان الله خان د یورپ د دورې نه واخله د هغه د هندوستان په لاره اتلي ته د

تګ تر وخته پورې په "پښتون" کې ډېر څه لیکل شوي دي. په لاندې ډول د هغې یوه لنډه شان ارزونه کېږي. دا خبره هم د ذکر وړ ده چې د کوزې خوا پښتنو په خیال د امان الله روشن فکري، د قاموليۍ مینه او د رجعت پسندۍ نه کرکه او د هغه په جار د برتانوي امپریالیزم غندنه د هغه دښمنان سپوا کړل. پرنګي د استقلال په جنګ کې خپله بې عزتي نه وه هېره کړې. دوی هېڅ قسم داسې موقعه له لاسه نه ورکوله، چې امان الله خان ته پرې نقصان ورسوي او هغه په خپل قام کې بدنام کړي. پرنګی په دې ډېر ښه پوهېده چې د افغانستان په ترقۍ د هندوستان پښتانه خوشالېږي او دوی هم له امان الله خان نه ډېره تمه لري. د هغوی په خیال امان الله خان د هندوستان د پښتنو مرستې ته هر وخت تیار و، ځکه خو د پرنګي دا کوشش و چې په هر ډول کېږي امان الله خان د لارې لرې کړي، ځکه چې هغه د پرنګي استعمار د سترګو ازغی و. پرنګي دا کله زغملی شول، چې افغانستان دې په خپلو پښو ودرېږي او د نړۍ له نورو آزادو قامونو سره دې د پرمختګ او ترقۍ په لار کې څنګ په څنګ روان وي.

په "پښتون" کې د امان الله خان د دورې د تفصیلاتو سره سره د هغې په اثراتو باندې هم بحثونه شوي دي. لکه چې وویل شول لاندې به ددې مضمونونو په رڼا کې د امان الله خان د یورپ دوره او د هغې له نتایجو سره سره د امان الله

خـان د افغانسـتان پرېښـودو او د هندوسـتان پـه لاره اتلـي تـه دتګ پورې ځينې تفصيلات ورکول کېږي.

د "پښتـون" پـه لومـړۍ ګڼـه کـې د پېښـور د مشـن کـالج يـوه طالـب علـم د عبدالمجيـد افغـاني مضـمون "د افغانسـتان ملکـه او د يـورپ لبـاس" د سـرخط لاتـدې چـاپ شـو. پـه دې اوږد مضـمون کـې ليکـوال اول خـو د امـان الله خـان د اروپـا د دورې تفصـيلات بيـانوي او د هغـه عـزت او درنـاوی ذکـر کـوي، چـې امـان الله خـان تـه پـه دې دوره کـې د اروپـا نـورو باچايـانو ورکـړی و. ليکـوال وايـي، چـې د امـان الله خـان د ازادۍ سـره مينـه او د خـپلې خـاورې عـزت ده تـه د نـړۍ پـه نـورو هېوادونـو کـې د عـزت ځـای پيـدا کـړو. امـان الله خـان هـم دا ثابتـه کـړه چـې د هغـه قـام پښتـون يـوازې وحشـي او جاهـل نـه دی لکـه چـې پرنګـي مشـهور کـړی دی، بلکـې هغـوی هـم د نـورو مهـذبو قـامونو پـه شـان د دنيـا پـه ژونـد ژواک بنـه پوهېږي.

عبدالمجيـد ليکـي، چـې"زمـوږ بادشـاه اروپـا پـه خـوب کـې هـم نـه وه ليـدلې نـه د کـور نـه بهـر وتلـی و، مګـر کـوم وخـت چـې هغـه د اروپـا خـاورې تـه ورسـيد هـم هغـه وخـت نـه، نـه دی مشـرقي بادشـاه و او نـه هغـه امـر و، چـې يـو څـو ورځـې وړانـدې د مومنـدو پـه جرګـه کـې ولاړ و، خبـرې يـې کـولې او يـو خـوارکي مومنـد ورتـه وويـل "امير صـاحب بـل چـا لـه هـم وار ورکـوې کـه نـه؟ ډېـر مـه ګرېـږه چـې زه هـم خبـره وکـړم" او ده

ورته وویل "دېره ښه نه به کړېږم" بلکې دلته داسې معلومېده، چې دی هم د اروپا بادشاه دی او په همدې آب و هوا کې پیدا شوی، لوی شوی او دومره خود راز چې معلومېږي تمامه اروپا دده زیر فرمان دی. دا ټول سفر دده په خلاصېدو دی. د اروپا تمام متعصب اخبارات په دې انتظار کې دی چې کله به د امیر صاحب نه څه غلطي کېږي او دوی به پرې اعتراض کوي او سپکوي به یې، مګر هېڅ عېب په کې نه پیدا کوي او نه د هغې په خوددارۍ کې څه عېب مومي نه په لباس کې نه په خبرو کې څه نقصان او نه د یورپ د تهذیب نه خلاف څه کمی شته. نه د هغو کارخانو دد نیا د تباهۍ سامان دریابي ببرې په ده باندې څه وېره راولي. تمام یورپ حېران دی چې دا څه رنګ سړی دنیا ته راغلی دی"(۱)

د ملکه ثریا په باره کې هم لیکوال خپله رایې داسې ورکوي:

"همدارنګه د افغانستان ملکه چې کوم وخت د مغرب په زمکه قدم اینبی دی دا نه معلومېږي، چې دا هغه مادر وطن ده چې د کابل په کوڅو کې به په جینکو پسې ګرځېده او په یو څو ورځو کې یې اته سوه جینکۍ په مدرسه کې داخلې کړې او د هغو د تعلیم انتظام یې وکړ بلکې داسې معلومېږي چې د یورپ یوه ملکه ده او ټول عمر یې په یورپ کې تېر کړی دی. نه د یورپ قومونه د هغې په

وضعې اعتراض کولی شي، نه په خبرو باندې. نه په لباس باندې او نه د هغې په شاهانه خوداری باندې. د یورپ تمامې ملکې د هغې هرې ادا ته ګوري او حیرانیږي، چې د کابل په غرونو کې دې څرنګ دا تهذیب پیدا کړی دی او دا تمامه تبدیلي د شاه افغانستان په حکم او اجازت سره وه.

هغه ته دا معلومه ده چې دا ټول تصویرونه به افغانستان او هندوستان ته ځي. هغه ته خپل قومي غیرت معلوم دی. هغه ته دا هم معلومه ده، چې پښتون ته په ښځه څومره غیرت ورځي. هغه ددې نه هم خبر دی چې دښمنان به په دې بهانه سره په افغانستان کې د فساد پیدا کولو کوشش کوي او د هغو خلکو لپاره چې د زمانې له رنګ سره ناآشنا دي دا یو لوی سند دی. دا هرڅه غازي امان الله خان ته معلوم دي، مګر بیا هم دی هیڅ پروا نه لري".(۲)

ښاغلی لیکوال دا زیاتوي چې دا کومه پرده چې دلته پر هندوستان کې رابجه ده او د کومې مطابق چې ملکه ثریا "بې پردګي" کوي دا نه په اسلام کې شته او نه په پښتو کې.

وایي چې "د کوم قوم چې د ګلونو په شان جینکۍ غرونو ته ځي او په خپلو سرونو لرګي راوړي، په وچو مېرو کې لوونه کوي د جنګ په میدان کې په مخکې روانې وي او خاندان د دوی په اوږو باندې توپکونه ایښي وي، دښمن ولي او دوی په سرو لمبو کې ولاړې وي. د داسې قوم ملکه به څه پرده وکړي؟ نه ورله پرده کول مناسب دي."(۳)

په دې مضمون باندې هم په دې ګڼه کې یوه خدایي خدمتګار میا احمد شاه د خپلې رایې اظهار کوي او لیکي، چې:

"د ګونګوسي نه داسې معلومېږي چې د بعضو روح مړو، رونډ زړو خلکو په سترګو کې د افغانستان آزادي او ترقي غړېږي او دا خیرن مخي کوشش کوي، چې په څه چل سره زمونږ د سر ګل، زمونږ د زړه آرام، زمونږ د حجرې شته، زمونږ د کنډك شپون، زمونږ د محفل شمع غازي شاه امان الله خان په خلکو کې بدنام کړي. په خپله خو مو دا ایمان دی، چې عزت دده کېږي او د خوشحالۍ نه مونږ باغ باغ کېږو"(۴)

د جون کال ۱۹۲۸ د "پنبتون" په ګڼه کې هم دا عبدالمجید افغاني د امان الله خان له قوم سره مینه ستایي او د برمنګهم (انګلستان) واقعه بیانوي چې کله امان الله خان په برمنګهم کې و، نو هلته ځینې پښتانه هلکان چې د تعلیم په سلسله کې دېره وو او پکې سعدالله خان (ډاکتر خان صیب زوی) هم و، هغوی چې خبر شو چې امان الله خان دلته راغلی دی، نو هرکلي ته ورغلل. امان اله خان د خپلو مصروفیاتو نه وخت ووېستو او په دې ډېر زیات خوشاله شو، چې کله ورته وویل شول چې دلته په ګڼ شمېر کې پښتانه هلکان د تعلیم په سلسله کې دېره دي. امان الله خان دې زلمو ته بلنه ورکړه چې کله دوی په رخصتي وي، نو

ضرور دي افغانستان ته په سيل راشي.(۵)

کله چې امان الله خان د يورپ د دورې نه واپس راغی، نو بيا "پښتون" ورته تودهرکلی ووايه. د ۱۹۲۸ م کال د جولايي په ګڼه کې د ميا احمد شاه يو مضمون "د افغانستان ملکې او بادشاه ته هرکلی" د سرخط لاندې چاپ شو. ليکوال ډېر په ويار او فخر د امان الله خان د دورې ستاينه کوي، چې ددې په برکت پښتانه هم لکه د نورو قومونو په خارجي هېوادونو کې په نښه شان وپېژندلی شول. ولې ددې سره سره امان الله خان ته خبرداری هم ورکوي، چې:

"اګرکه مشرق هم نن ورځ د ترقۍ ميدان ته راکوز شوی دی، ولې لا په خړپوسو دی. کوشش کوي چې ډېر زر د ګرځېدو او د منډو شي. پښتانه هم په ننګيالۍ او سيالۍ شوي دي. دا سيالي يې مبارک شه. خو ګوره د سرداری تاج يې ستا په سر دی، هسې نه چې قدم دې خطا نه شي او دا خپلې قام قبيلې درته بلا نه شي او دا غېرتمند ننګيالی قوم د چا د خندا نه شي."(۶)

ميا احمد شاه امان الله خان ته خبرداری ورکوي، چې په هره طريقه چې وي ځان او خپل هېواد دې د جنګ نه وساتي، ځکه چې جنګونه له ځان سره تباهي او بربادي راوړي. هغه ليکي، چې:

"جنګ په حقيقت کې يو ډېر لوی مصيبت دی. کل کاروبار ګډوډ شي اګرکه نن ورځ داسې ډېر مهذب قومونه

شته دی چې جنګ یې خپل کسب ګرځولی دی، ولې چې د بل بربادي د ځان ودانې ګڼي لیکن دا انصاف ته قریبه خبره نه ده. په خپلو خپلو نصیبونو صبرېدل باعث د آرام او د امن ګرځي. پاتې شو افغانستان، تر دېرو کلونو پورې افغانستان له په څه جنګ کې حصه اخیستل په کار نه دي که چېرې په جنګ کولو باندې مجبور نه کړی شي. ولې چې مجبوري لویه بلا ده. ببشکه د ژرندې پلونه د افغانستان نه یو خوا او بل خوا پراته دي او زوګ دی، چې په ګرځېدو دې هسیء نه چې افغانستان دل نه کړي ولې چې افغانستان ته امن امان په کار دی. اول د کور ودانې ده چې ریښتینې ځوانمردی ده. د هر ممکن کوشش نه کار اخیستل په کار دي، چې د ملك مالي حالت ښه شي او بعد د هغې نه چې څومره کېدی شي په فوځي او تعلیمي کارونو باید د حد نه زیاتې روپۍ خرڅول په کار دي."(۷)

هم په دې ګڼه کې په لندن کې د پښتنو هلکانو (طالب علمانو) له خوا بادشاه لپاره تیاره کړې شوې سپاسنامه (هرکلي نامه) شایع شوه. دوی په څه وجه دا د بادشاه په خدمت کې هلته پیش نه کړی شوه او دلته د "پښتون" په ذریعه یې ورورانده کړه. د دوی د ستړي مشي نه پس لیکي، چې:

هم ستاسو په سعي او کوشش سره پښتون قوم نن ورځ په دنیا کې لکه د نور هسې بنکاره شو. مونږ د سرحد پښتنو

کې هم د يو نوي ژوندون روح پيدا شو. ستاسو قومي او ملي کوششونه دې همېشه کامياب وي.

مورږ د سرحد پښتانه اګرکه په ظاهر بېل ښکارو ولې زمورږ او زمورږ د نورو ورونو خواه هغه په افغانستان کې دي يا علاقه غېر کې د ټولو زړونه يو تر بله سره ګنډلي دي. ظاهر ببلتون مورږ نه شي ببلولی. نسل، قوميت، ژبه، عادتونه، خويونه، زمورږ د ټولو يو دي. ببشکه نن ورځ تاسو آزاد يې مورږ درته ګورو او زهيرږو. ولې بيا هم په "لا تقنطوامن رحمة الله" باندې پوره پوره ايمان لرو. نن که په مورږ غم دی، دا به تېر شي". دوی دا هم زياته کړه، چې:

"بل زمورږ دا عرض دی، چې د قوميت بنياد په غېر متزلزل عصبيت ايښودل پکار دي او دا دواړه د يو صحيح قومي تعليم چې هم د قوم په خپله ژبه کې وي په موجودګی کې په وجود کې راتلی شي. پښتنو له په خپله ژبه کې تعليم ورکول پکار دي. د هرې ژبې د ترقي د هغې په ويونکو باندې موقوف وي. دا به څه رنګ ښه وي، چې د پښتو طرف ته خاصه توجه وکړی شي. دلته په انګلستان کې او په نورو مغربي ملکونو کې خپلې خپلې ژبې رايجې دي. علم او هنر او اخبارات او رسايل ټول په قومي ژبه کې خپرږي. که آسانتيا په کور پيدا شي، نو به ډېره ښه وي." (۸)

لکه چې ليکل شوي دي پرنګيانو خپل بې عزتي نه هېروله کوم چې هغوی د امان الله خان دلاسه په کال ۱۹۱۹

کې لیدلې وه. هغوی هیڅ داسې موقعه د لاسه ورکول نه غوښتل، چې امان الله خان ته پرې نقصان ورسوي. امان الله خان د هغوی د سترګو ازغی و او بیا اوس خو نور هم پرنګیان د امان الله خان په ضد شول کله چې هغوی دا ولیدل، چې خارجي دنیا کې د هغه څومره عزت او درناوی وشو. "پښتون" په بار بار امان الله خان ته خبرداری ورکولو، چې ګوره بې غمه نشې ځکه چې ستا عزت او درناوی د پرنګي د سترګو ازغی دی. هغوی د خپل مقصد لپاره په افغانستان کې "د دین ستنې" ترلاسه کړې او ډېره منظمه پروپاګنډا یې د امان الله په ضد شروع کړه.

د ۱۹۲۸ز کال د اګست په "پښتون" کې یو مضمون د "د شاه افغانستان پرخلاف سازش د پرنګیانو د شر نه ډک کارونه" د سرخط لاندې چاپ شو. په دې کې امان الله خان ته ویل شوي دي، چې ځان د پرنګي د چلو نه بچ ساته، ځکه چې هغوی لګیا دي او ستا په خلاف یې د خپلو "تنخواه خورانو" په ذریعه "په خلکو کې د شر او فساد د پیدا کولو کوشش کېږي. دا د دین ستنې ملایان ددې پلیت کار د پوره کولو لپاره د بادشاه د بنځې ملکه ثریا هغه څیرې چې کومې هغې په ولایتي جامو کې ایستلي دي، په خلکو کې خوروي او دا رنګ خلک ترپنه اړوي... اګرکه دا خبره تر اوسه پورې هسې مشهوره وه، ولې اوس رښتیا شوه او دا پټه خبره څرګنده شوه، چې پرنګیانو په پیسو باندې ملایان

ساتلي دي او دا ملايان د دين په جامو کې د پرنګيانو لپاره د افغانستان د مسلمان بادشاه په خلاف دا خبره خوروي، چې د بادشاه اراده ده، چې د افغانستان ټوله زمکه او جماعتونه د خلکو نه واخلي او د ټول قام ملکيت يې کړي او بله دا چې په مدرسو کې د مذهبي تعليم په ځای څه بل تعليم شروع کړی شي."(۹)

هم په دې مضمون کې دا هم ليکل شوي دي، چې پيرنګيان دا هرڅه ددې لپاره کوي، چې امان الله خان د هغوی هېڅ خبره نه منې او نه يې د دوی ملګرتيا قبوله کړې ده، پيرنګيان په دې هم پوهېږي چې ترڅو پورې چې امان الله خان په پاچاهۍ ناست وي، د دوی مقاصد پوره کېدل ناممکنه دي. په امان الله خان د پرنګي د طاقت هېڅ اثر ونه غورځېد او دا څيز په پيرنګي بد ولګېدو، ځکه خو يې ددې په ضد سازشونه پيل کړل.

د ۱۹۲۸کا د نومبر په "پنبتون" کې د عبدالغفار خان (باچا خان) مضمون د "عربستان بې تاج بادشاه په افغانسان کې " سرخط لاندې ليکل شوی دی. په دې مضمون کې باچا خان د بمبۍ د يوه انګرېزي اخبار "ټايمز آف انډيا" په حواله خبر ورکوي (دا خبر ددې اخبار په ۲۸ اکتوبر شايع کړی دی) چې کرنل لارنس چې عربو ورته د ډېرې مينې نه د خپل "بې تاج بادشاه" خطاب ورکړی دی او چا چې د ترکو خلاف عرب راپورته کړي وو او په کامیابۍ سره يې دا بغاوت

ترسره کړی و، هغه اوس په افغانستان کې د انګرېزانو لپاره د افغانانو د ژوند د مطالعې کولو لپاره دېره دی. ددې اخباري خبر مطابق د هغه د کار یوه اهمه خبره دا هم ده، چې وګوري چې امان الله خان د یورپ نه په واپسۍ کوم اصلاحات په افغانستان کې نافذوي او ددې په خلکو څه اثرات پرېږوځي. باچا خان لیکي، چې:

"مورږ ته د کرنل لارنس یا د "بې تاج شا لارنس" ناپاك کارونه او کارنامې معلومې دي. خدای دې خیر کړي چې زمورږ خوش اعتقاده او ساده پښتنو رونو ته به یې کوم کوم حسن د ځان زبرځ جورږ کړی وي او خپل مطلب به وباسي."(۱۱)

هم په دې ګڼه کې د ډیا احمد شاه مضمون "شاه امان الله او پښتانه" چاپ شو. په دې مضمون کې لیکوال د افغانستان او د پښتنو ترقي د امان الله خان په وخت کې لیکلې ده. هغه وریادوي چې هغه ورځې لا د خلکو هېرې نه دي، چې د افغانستان خلك هم د غلامۍ په تورو تیارو کې پراته وو. بیا یې د غازي امان الله د لاسه آزادي وموندله، خو په ځای د خوشحالېدو د پښتنو ترقي او پرمختګ باندې د ډېرو خلکو زړونه وچاودل. لیکوال د هندوستان د یوه انګرېزي ورځپاڼې "سول اند ملټري ګزټ" ذکر کوي، چې په هره څلورمه پېنځمه ورځ به داسې مضمون ضرور شایع کوي چې پکې افغانستان او د امان الله خان سپکاوی

بنکاره شي. ولې افغانستان د امان الله خان لاندې دنیا ته وربنکاره کړه، چې دوی دداسې قسم ته خندا کانو هیڅ پرواه نه کوي او غواړي چې هندوستان ته هم د ازادۍ سبق وروښایي.(۱۲)

د ۱۹۲۸کال د دسمبر "پښتون" ګڼه کې هم د "افغانستان" د سرخط لاندې د میا احمد شاه یو ډیر اوږد مضمون شایع شوی دی. لیکوال د غازي امان الله ستاینه کوي او لیکي، چې د غازي امان الله خان په برکت نن د نړۍ په ګوټ ګوټ کې پښتون قام هم پېژندل کېږي. لیکي، چې په امان الله خان قسم تورونه لګي، چې هغه جماعتونه ورانوي او د بڅو د پردې خلاف دی. دا هرڅه ځکه دي چې هغه د افغانستان ترقي او پرمختګ غواړي. هغه د شینوارو نه هغه مالیه غواړي کومه چې هغوی د تېرو څو کلونو راسې نه ورکوي، نو په دې کې څه بده خبره ده. په هغه باندې ددې مالیې د غوښتلو سره د کافر، ملحد او بې دین تورونه ولګېدل. ولې په نورو ملکونو کې خلك مالیه نه ورکوي څه؟ لیکي، چې:

"غیر غماز ته هم ډېره ښه موقعه په لاس ورغلې ده، کوښش کوي چې د بادشاه امان الله خان ټول کوششونه، چې د قام لپاره په ډېر اخلاص او نیك نیتۍ سره کوي تباه او برباد شي. زه وایم که چېرې پښتانه د امان الله خان غوندې مخلص بادشاه دلاندې ترقي ونه کړي، نو بیا هېچېرې څه

امید کېدی نه شي."(۱۳)

ښاغلی لیکوال د هغه خلکو او په خاصه توګه د هغه ملایانو، چې د امان الله خان په ضد راولاړ شوي وو، غندنه کوي او وایي چې:

"پاتې شو ملایان، تراوسه پورې چې په غرهٔ او سمه دا ټول پښتانه بغېر د څه پردې نه بهر ګرځي راګرځي او خپل کاروبار کوي، نو ملایان دوی ته نه وایي، چې ټاسو پرده ولې نه کوئ؟ زه تپوس کوم چې د ملا صاحب د کور خلك ولې پرده نه کوي"(۱۴) او دا چې "لور په لور جواري، زنا، قتل، لاړې شوکېدل د دروغو ګواهۍ کول جاري دي، ملایان چرې هم په دې بدو خلکو پسې شوي دي. او یا یې د یو بدکار سړي جنازه پریښې ده؟ چې جماعتونو کې هلکان څوك ساتي او ګډوي. د دروغو ګواهۍ پسې چا ملا ټرلې ده؟ د مخبرۍ په کار کې څوك وړاندې وړاندې دی؟ ماته په خپله معلومه ده چې کوم ملایان د بر د بر پیش دي هغه ټول مخبران دي باقاعده تنخواه ګاني خوري".(۱۵)

ښاغلي لیکوال د امان الله خان د تقریرونو نه اقتباسات راخیستي دي او دا ترېنه ثابتول غواړي، چې بادشاه په هر حال د پښتنو ښېګړه غواړي. امان الله په جار جار دا وینا کړې ده، چې "ای پښتنو وروڼو! راغوند شئ او د خپل وطن ودانۍ ته ملا کلکه وتړئ. زه ستاسو ورور یم. څه خدمت چې په ما اچوئ هغې ته تیار یم، خو ګورئ چې د چا په

لمسه پسې لاړ نه شئ کنې نو بیا به ارمان کوئ او وخت به تېر وي."(۱۶)

په دې ورځو کې افغانستان کې د امان الله خان په ضد بغاوت شروع شوی و. دلته په "پښتون" کې داسې مضمونونه ورکول شروع شو چې خلکو ته دا وواېي، چې د خپل وطن په بربادۍ کې د چا په لسمون برخه مه اخلئ. دوی د امان الله خان هغه اصلاحات وستایل، چې د افغانستان د پرمختګ او د اولس د ښېګړې لپاره یې کړي وو. غالباً چې ددې غټ مقصد هم دا و چې دې خلکو ته ووایي، چې امان الله خان د ذاتي ښېګړې او مفاداتو لپاره دا کارونه نه کوي، بلکې دا خو د قوم او وطن د فاېدې لپاره دي.

میا جعفر شاه د ۱۹۲۹ کال د جنورۍ د "پښتون" په ګڼه کې یو مضمون د "په افغانستان کې د تعلیمي ترقۍ دور" د سرخط لاندې شایع کړو. په دې اوږد مضمون کې ښاغلی لیکوال په افغانستان کې د امان الله خان په وخت کې د تعلیمي ترقۍ تفصیلات بیانوي. په دې مضمون کې لیکوال د تعلیم د ځینې ځانګو یوه جاېزه په ژور نظر اخلي او د امان الله خان ددې قدم ډېره زیاته ستاېنه کوي، چې هغه تعلیم په تولو خلکو په زور زده کول غواړي. وایي، چې:

"اوس لکه چې د اعلی حضرت دا خیال دی چې تعلیم جبري شي نو که عمل پرې شروع شي توقع دا ده چې د

افغانستان به د سلو نه سل تعليميافته يعني ټول خلك به ليكونكي او لوستونكي شي او په مخكې لس كاله كې افغان قوم به په مقابله د هندوستاني قوم چې يو نيم سل كاله د دې نام نهاد تهذيب دعويدار او د علم علمبردار حكومت دلاندې اوسېدلی دی، ډېره زياته ترقي وكړي. په شرط ددې كه د دښمنانو د شيطانۍ او د جبر نه بچ پاتې شو".(۱۷)

هم په دې ګڼه كې يو مضمون "د شينوارو غوبل او د سپين مخو مراد بل" په نوم د راحت الله زاخيلي له طرف نه چاپ شو. بناغلي ليكوال په دې ډېر اوږد مضمون كې د مشرق د مسلمانانو په ساده توب او د دوی د دښمن په مكارتوب رڼا اچوي. وايي، چې:

"له پېړيو راسې دّ مغرب د سپين مخو قامونو يو ټولی د اسلامي ملكونو بربادولو لپاره ملا تړلې ده. او دې مار په دنيا كې په ډېرو دروغو باندې د مسلمانانو دښمنان پيدا كوي او زياتوي دی خوا د مشرق بې علم، وهميان، په رسمونو رواجونو كې بوخت او وېشلي قامونه په دې دروغو داسې يقين كوي او داسې د دښمنانو مراد ترسره كوي، چې هغو ته لاخوند وركوي، ځكه ورځ تر ورځ ددې دروغو مزی اوږدوي او اوږد يې كړ."(۱۸)

ليكوال ډېر اوږد بحث په دې كړی دی، چې څنګه يورپي قومونو په رنګ رنګ تركان بدنام كړل. د هغوی د بدنامۍ

نه وروستو يې د افغانستان د بدنامۍ پسې بډې ووهلې او دا کوشش يې روان دی، چې په څه طريقه هم وي د افغانستان د ترقۍ او پرمختګ مخنيوی وکړي. وايي چې:"د افغانستان په باب کله دا شتۍ هم ويشتل کېږي، چې دري ماشينونه يې راغوښتي دي په هغو کې به مړی سوزوئ. کله وايي چې سيکانو او مسلمانانو نه يې په زور ډيرې او سرونه وخړېل، کله وايي ښځې يې باهر ته ووېستې، کله وايي تولو ته يې د پيرنګيانو توپۍ په سر کړې، کله وايي ملايان يې توپو کې والوزول او کله وايي جماعتونه يې وران کړل. د مسلمانانو په عقل هم کانې پرېوتی دی، چې په دې خبرو باور کوي. شکيان خلك خو به دا وايي، چې هسې څوك چا پسې خبرې نه کوي. څه تور سپين خو به وي. ولې زه وايم چې کومه خوله په دروغو عادت وي د هغې ربنتيا و سره څه دي. پښتو کې متل دی چې "ربنتيا راځي، نو دروغو به کلي وران کړي وي" ولې اوس دا متل هم جوړ پښتنو نه هېر دی."([19])

راحت زاخيلي د شنوارو د غوبل متعلق ليکي، چې:

"په افغانستان کې که د چا کور کې دوه لوښي وکړېږي، نو دلته کارغان ملك په سر واخلي، هم دا ټوکه د شنوارو په غوبل شوې ده، شينواري د هندوستان سرحد سره نزدې پراته دي. لس دولس زره به په شمېر وي. دوی د سړك په سر د کابل بادشاه نه پخوا داسې وظيفه خوړه او څه شوکه موکه

به يې نه کوله يعنې د سړک ساتنه د دوی په ذمه وه. اوس بادشاه دا کار خپلو حاکمانو ته حواله کړ، نو د دوی وظیفه بنده شوه. دوی په دې مرور شول او تاو ورغی. بس خبره دومره ده. نه خو اعلیحضرت جلال آباد ته راغلی دی نه خو باغیانو د هغه د سر لپاره انعام مقرر کړی دی، نه هغو جلال آباد سوی دی نه ۸۲ سیکانو پرې ډزې کړې دي او نه بادشاه له باغیانو نه په تېښته خلاص شوی دی."([۲۰])

بیا زیاتوي، چې امان الله خان کلک مسلمان دی، قبلې ته لمونځ کوي، کلمه وایي، د مسلمان کره او په یوه مسلمان ملک کې پیدا شوی دی. دا صرف د دښمنانو پروپاګنډه ده، چې د هغه بدنامول غواړي او دا ځکه چې هغه د خپل ملک او قام ترقي غواړي. هغه ددې ملک اوسېدونکی دی او "دا د هغه کار دی چې د قام اوچتولو ویښولو قابلولو نوې نوې لارې وباسي او خرابې خبرې او ناکاره دستورونه له ملک نه لرې کړي. هسې خو په افغانستان کې دا نوې نوې خبرې له ډېرې مودې راسې شروع دي ولې کوم وخت نه چې غازي امان الله خان په تخت ناست دی، نو دا کارونه یې ډېر په تندۍ راخیستي دی."([۲۱])

ښاغلی لیکوال دا ثابتول غواړي، چې په مسلمانانو کې دري داسې په زړه کې د قوم درد لرونکي پیدا دي، چې هغه د یورپ په خلکو ښه نه لګي. دا دري کسان د ترکیې

مصطفی کمال اتاترك، د ایران رضا شاه پهلوي او د افغانستان امان الله خان دي. دوی غواړي چې "دا د پښتو سوو کالو راسې په خواږه خوب اوده مسلمانان، د مړۍواندي او بې بنې مسلمانان دا ببخوده او سرسام وهلي مسلمانان، دا د چیرې جوړ شوي مسلمانان وپښې شي، تکړه شي، په خود شي، سم شي، هوښیار شي، پوه شي او بیا لکه د خپلو مشرانو او پخوانو نیکونو په شان نران شي، بهادران شي، بادشاهان شي او د خپل خدای او رسول په لار روان شي، چې دنیا او اخرت یې ودان شي".(۲۲)

راحت زاخیلي په دې خبرې خپله حیرانتیا بنکاره کوي، چې:

"په افغانستان کې ددې خبرو نه چرته اور لګي، نو هغه په داسې علاقه کې لګي چې د هندوستان سرحد ته نزدې پرتې دي. د افغانستان په بادشاهۍ کې چرته بلې ډډې ته هیڅیرې داسې اړې ګړۍ جوړ نه شو، چې خلك پرې مجلسونه ګرم کړي. دا انتظامي خبرې هر څومره چې جاري شي، نو د کندهار، هرات، ترکسان او د کابل خلك یې په چپه خوله منې، لیکن د سوېل ډډې خلك چې د هندوستان سرحد ته پورې اوسېږي، دوی په هغه خبرو یاغیان شي. دې خرابو کارونو لرې کولو او بنو کارونو شروع کولو باندې ټول افغانستان کې هیڅوك څه نه وایي، خو که مرچکۍ لګي، نو د ډکې ګیرچاپیره شینوارو باندې چې د سرحد نه

پوري را پوري پراته دي؟ هر سړی نه خپل عقل نه تپوس کوي، چې ای په ټول افغانستان کې نور هېچېرته ملایان زبرګان او په دین باندې مین خلك نشته، خو بس که د دین دنیا ټیکیداران دي، نو دا د سرحد کربنې خواوشاه خلك دي، چې د هندوستان وړمه وررسي. چې دې خبرو ته بنده وګوري، نو سمدستي یې دا شك په زړه کې پرېوځي، چې د مغرب او مشرق خبره جوړ پېښه ده او په دې غاړه باندې ضرور داسې پلیتان شته دی، چې هغوی تل په دې فکر او سودا کې لګیا دي کوششونه کوي، چې د خلکو زړونه خپل بادشاه نه وټکوي. دا لویې وړې خبرې، چې بنده ځان ته مخکې کړي او فکر په کې وکړي، چې ای دا کوم قامونه چې تل خپل بادشاه پسې توپك واخلي، د هندوستان سرحد ته نږدې پراته دي او هغه قامونه سره یې تله راتله دي چې د هندوستان لکې پوري ننبتي دي، نو خامخا به دا خیال د هغه مغزو کې وګرځي، چې خدای مې دې غاړه نه نیسي دا قامونه پورته کول او همېشه یې په خپل بادشاه وراچول، د غر غمازو لسمون دی".(۲۳)

راحت زاخیلی په دې خبره هم ډېر حیران دی، چې کله هم داسې غوبل راپورته کېږي نو د پښتنو د سیمې نه راپاڅي لیکي، چې:

" عقل خو دا وایي چې د افغانستان د مټئ یا د لمر پرېواته ډډې خلك دې د امیر صاحب په خبره بد ومني، ځکه

چې د امیر صاحب دا نوي اصلاحات هغو لپاره د بلې دنیا خبرې دي او بالکل ناآشنا دي او څومره چې د هندوستان سرحد ته نزدې قامونه دي هغوی دې پرې بد نه مني، ځکه چې دوی د هندوستان علاقې ته ځي راځي او داسې نوو خبرو سره یې خوی بوی اخیستی دی او وینې ګوري، چې په دنیا کیې نوي کارونه کېږي ولې دلته دا خبره اپوټه ده، هغه خلك خو هېڅ نه وایي، چې څه یې لیدلي نه دي او چې څوك بلد دي، په هغو اور بلېږي دا ولې؟

په افغانستان کې به هر قسم خبرې پېښېږي او هرې بادشاهۍ کې داسې ماتې ګوډې راځي. قامونه مرورېږي، بادشاه غوسه کېږي، ډاکه مار پیدا کېږي، لارې شوکېږي، غلا غلتۍ قتلونه خونونه پېښېږي، ولې هغو نه داسې لویه خبره جوړول د بدناموسۍ کاغذونه خورول او داسې بند په بند دروغ پیوندول د دښمنانو کار دی. هر چا سره پکار دي، چې خپل عقل وچلوي او خپل دوست دښمن وپېژني نیك خواه بد خواه ببل کړي.

خلك به هرڅه هرڅه وایي

جانانه مه د چا منه نه به یې منمه"[۲۴]

د مضمون په پای کې راحت زاخیلی پښتنو نه غوښتنه کوي، چې:

"په امن و امان سره خپل عملونه سم کړئ، د اسلام په بادشاه پسې چې ستاسو د دین ورور دی، د سپکو خبرو

ملاتړ مه کوئ. د هغې شرمولو پسې مه ګرځئ، زړه تړې مه بدوئ، د غیر غماز په خبره خپل ایمانونه مه ډوبوئ. دې خپلې بدې ورځې ته خو وګورئ، خدای خو داسې پېژندلي یئ چې د بل د کوتک لاندې مو عمر دی. د غار په خوله کې مو شپه ده، د دنیا ټولې پلیتۍ په مورډ کې پرتې دي، بیا لا پاڅېږو او د سلام هغه بادشاه ته ګوته نیسو، چې توره یې په لاس کې ده. خلق ویښوي او سړي تړې جوړوي. د غېر غماز تړې ستر ګه سوځي او د خپل دین خدمت کوي. مسلمان دی د مسلمانانو نېکخواه دی، په مسلمانانو یې ښه ورځ پېرزو شي. د خپل قام لپاره سر وهلی بر وهلی کله ددنیا په یوه ګوټ، کله په بل ګوټ ګرځي او د قام د فایدې لارې لټوي. خدای مه کړه که دی نه وي، نو مورډ نه خو به مغربیان ښځې جوړې کړي او پوزو کې به راته سنۍ واچوي. په آخور به مو وتړي. دا ددغې آزادې علاقې برکت دی، چې مورډ لاخه خاورې ایرې په بربټو ګوټې وهلی شو، ګنې د هندوستان لنګوټیان به رانه پخوا جوړ شوي وو". او دا چې "امان الله خان هم دا غواړي چې پښتانه د هر چا د سیالۍ شي، د هر چا د جواب شي، هر چا سره د ناستې شي".(۲۵)

په افغانستان چې کوم غوبل د پیرنګي په لمسه شروع شوی و، هغه ورځ په ورځ زیاتېده. امان الله خان ته په خو خو واره وویل شول، چې هغه خپل فوځ د بغاوت د ختمولو لپاره استعمال کړي ولې هغه د پښتنو د وینو توپولو نه

انکار وکړو. هغه به ویل چې زما دا قوم د پر ناپوهه دی او د دښمن په لمسه دا هرڅه کوي. په ۱۹۲۹کال په جنوری کې امان الله خان د کابل تخت پرېښود او کندهار ته لاړ او هلته استوګن شو. په کابل د سقاو د زوی پاچایي شوه.

دلته په کوزه پښتونخوا کې د امان الله خان په تخت پرېښودو یوه غوغا جوړه شوه. د انجمن اصلاح الافاغنه غړي د باچا خان تر مشرۍ لاندې په څو څو واره راغونډ شول او په داسيء طور طریقو یې بحث وکړو، چې امان الله خان سره په دې سخت وخت کې مرسته او کمك وکړو، چې د پښتنو دا باچایي ګډه وډه نشي. لکه چې وویل شو "پښتون" په دي ټول وخت کې د خپل وس مطابق د امان الله خان مرسته کوله، په دې کې فبروري کال ۱۹۲۹ په "پښتون" کې د خان میر جلالي څه شعرونه "ځئ قندهار ته" د سرخط لاندې چاپ شول. په دې شعرونو کې ښاغلي خان میر پښتنو ځوانانو ته وویل، چې هم دا وخت دی چې پکار ده تاسو په امان الله خان غبرت وکړئ، ځکه چې هغه ستاسو مرستې او کمك ته ضرورت لري. په تشو خبرو څه نه کېږي، ملا وتړئ او ځانونه سنبال کړئ، چې د امان الله خان سره ملګري شئ او دا شوکمار د کابل نه وشړئ، چې:

قندهار کې زمور شاه امان الله دی
منتظر ستاسو سبا او هم بېګاه دی.

نو ددې لپاره څومره په تلوار چې درنه کېدی شي د هغه

امداد ته ځانونه کندهار ته ورسوئ.(۲۶)

هم په دې ګڼه کې د پښتونخوا د يوې درنې علمي کورنۍ يو ځو غړيو چې د لوی ولي الله حضرت کاکا صاحب اولاد و، هغوی هم يو مضمون "د افغانستان پښتنو ته د کاکاخپلو سوال او زاري" د سرخط لاندې چاپ کړو. د کاکا صاحب مريدانو چې پکې اپريدي، اورکزي، مومند، شينواري، خوګيانې، وزير، محسود او اتمان خپل شامل وو، دوی ته کاکاخپلو سوال او زاري کړې وه، چې د امان الله خان مرسته وکړي او:

"په خپل کور کې خپل ځانونه په خپله مه وژنئ او دا خپل کور په خپل لاس مه تاله کوئ او په خپل لاس د خپل ملك بادشاهي اغيارو ته مه ورکوئ او ټول په اتفاق سره خوارۍ ورونه ښئ.

دويم دا سوال کوو چې مورږ خپل شرعي تحقيق په ښه شان سره کړی دی. پوره پوره حال مو معلوم کړی دی او دې نتيجې ته رسېدلي يو، چې غازي امان الله خان د پر ښه مسلمان دی او د اسلام لپاره او د ټولو پښتنو لپاره بلکې ټول ايشيايي قومونو لپاره دده په شان بهتر او اولالعزم انسان مورږ په موجوده زمانه کې بل نه وينو. د ټولو پښتنو د اتحاد او ترقۍ لپاره او د ټولو مسلمانانو د اتحاد او ترقۍ لپاره او د ټولو ايشيايي قومونو اتحاد او ترقۍ لپاره غازي امان الله خان ملا تړلې ده او د خپل قوم او د اسلام او د

مشرق د خدمت لپاره يې خپل ځان او مال وقف کړي دي. ددې لپاره مورِ کاکاخپل ټولو مسلمانانو ته او په خاص ډول ټولو پښتنو ته او د کاکا صاحب رح مريدانو ته خاص کر افريدو ته، اورکزو، مومندو، شينوارو، خوګيانو، وزيرو، مسعودو او اتمانخپلو او نورو قومونه چې دي، دې ټولو ته دا کاغذ په طور د جرګې ورلېږو، هر چاته چې دا کاغذ ورسېږي، نو هغوی دې داسې وګڼي چې د کاکا صاحب ټول لمسي راغلي دي او زما په در او زما په کوڅه کې ناست دي او دا سوال رانه کوي، چې پاسئ او ملا وترئ او تر هغې پورې په قلار مه کېنئ، چې ترڅو پورې مو غازي امان الله خان بيا د کابل په تخت نه وي کېنولی او مورِ کاکاخپلو به تر هغې پورې د کاکاصاحب په روضه کې پاك رب ته لاس په دعا نيولي وي، چې ترڅو پورې ستاسو د فتحې خبر نه وي راغلی".(۲۷)

هم په دې ګڼه کې د انجمن اصلاح افاغنه د هغه سمدستي جلسې هم تفصيلات ورکړي شوي دي کوم چې په ۲۳ د جنورۍ کال ۱۹۲۹ باندې په اتمانزو کې وشوه. په دې موقعه دا تجويزونه پاس شو:

"۱_ د مصلحتي مجلس دا جلسه په حيثيت د اسلام او د قوم د برتانيه حکومت ته دا مشوره ورکوي، چې هغه دې ددې انګټي نه بالکل غير جانبدار وي او د هندوستان حکومت ته هم دا خبری ورکوي، چې دې خبره کې دخل

ورکول ټولو مسلمانانو ته او بیا په تېره تېره د پښتنو قامونو ته یو قسم چیلنج دی چې په دې خبره به د برتانیې او د پښتنو په راشه درشه کې خامخا د فرق پیدا کېدو وېره وي او ددې ټوله ذمه واري به د سرکار په سر وي.

۲ـ د مصلحتی مجلس دا جلسه د افغانستان هغه شریانو ملایانو او پیرانو او نورو دښمنانو ته، چې د افغانستان د بربادۍ سبب دي د کرکې په سترګه ګوري..."(۲۸)

په دې ورځو کې امان الله خان په کندهار کې و. دلته انجمن فیصله وکړه، چې د امان الله خان امداد لپاره یوه طبي وفد هلته ولېږل شي. ددې طبي وفد مشر یې ډاکټر خان صیب، چې د باچا خان مشر ورو و هغه ته وسپارلې شوه او له هغه سره د کمك لپاره ۳۵ هلکان وټاکل شول، چې پکې څه ډاکټران هم شامل وو. په دې ورځو کې عبدالغني خان د باچا خان مشر زوی په جامعه ملیه اسلامیه ډیلي کې و، هغه هم پلار راوغوښتلو چې لاړ شي او د افغانستان د خلکو په دې سخت وخت کې امداد وکړي. دلته پرنګي حکومت وفد ته د تلو اجازه ورنکړه. باچا خان او جعفر شاه میا صیب ته بیا دا ذمه واري ورپه غاړه کړل شوه، چې د امان الله خان سره په کندهار کې ملاقات وکړي او د هغه له خوا لیکل شوې غوښتنه راوړي چې پکې دا لیکلي وي، چې امان الله خان دا غواړي، چې طبي وفد دې

افغانستان ته راشي. دوی دواړو پوره کوششونه وکړل ولې حکومت دوی بلوچستان ته هم ورننوتو ته پرېنښودل. ددې ټول تفصیلات په "پښتون" کې شایع شوي دي.

د ۱۹۲۹کال د مارچ په ګڼه کې د میا احمد شاه یو اوږد مضمون "د غازي بادشاه امان الله خان اسلام او کفر" د سرخط لاندې چاپ شو. په دې مضمون کې ښاغلي لیکوال په ښکاره او جار باندې وویل:

"خدای خرڅونکو، رسول خرڅونکو، دین و ایمان خرڅونکو، خپل آزاد وطن، عزت، حیا او پښتو خرڅونکو د اسلام په جامه کې د ددین د دښمنانو په لمسون او وینا سره یوه مومن مسلمان بادشاه امان الله خان ته د کفر نسبت وکړ، غرض یې دا و چې عام ناپوه خلك د هغه نه وګرځي او بدمعاشانو او دښمنانو ته د آزاد افغانستان د بربادولو موقعه په لاس ورشي. هم هغه شان وشوه. ولې چې ورځ د قیامت شي او خدای پاك کل مخلوقات د حساب لپاره راوبلي او زمور رسول الله ص قرآن په ترخ کې د خدای پاك په مخکې حاضر شي، نو په هغه لوی میدان د حساب کې په حقه سره خدای منونکی، رسول باندې قربانېدونکی او د خپل وطن په خاوره باندې له خپل بال بچ سره زارېدونکی بادشاه امان الله خان به د خلکو نه راجلا شي او په لوی آواز سره به کلمه طیبه درسته کړي او بیا د زړه د درد نه به یوه کریکه وباسي او د هغو ګز ګیرو زر تسبیحو د مکرقبا

پوشو ملایانو کرښوان ته به لاس واچوي او خدای پاك ته به یې پښش کړي او په ژړا به شي، چې ای لویه خدایه! دا هغه عزت ورکي ملك خرڅونکي قام شرمونکي خلق دي، چې د یو څو روپو لپاره یې په ما باندې د کفر فتوی ورکړې ده او حال دا وه، چې ماته ستا رسول ستا قرآن ستا کعبه په حقه سره منل او خپل عمر مې ستا د یو لوی مخلوق لپاره چې پښتانه بللی شو، وقف کړی و. او خپل سر د مال مې ترښه زارول ولې دې مکارو د کفارو په لمسون سره په ما باندې د دروغو تورونه پورې کړل او خپل آزاد وطن یې لوټې لوټ کړ.(۳۹)

لیکوال وړاندې لیکي، چې:

"یو خوا بادشاه امان الله خان و، چې د پښتنو د ترقۍ لپاره یې مدرسې، کارخانې، سړکونه، آبادۍ شروع کړې وې او خپل قام ته یې په حکومت کې واك او اختیار ورکړی و او قام ته یې په لوی آواز سره بلنه کوله، چې راشئ چې دا خپل وطن په جمع سره سنبال کړو.... په افغانستان کې بادشاه په خپله خلك رابلي او ورته وایي، چې راځئ چې د وطن د ساتنې او د ترقۍ لپاره ښې ښې لارې راوباسو. بل خوا یو بدمعاش، پوچه، جوارګر، بنګي، چرسي، غل ډاکو سړی لکه بچه سقاو (د مشکي زوی) چې د پښتور نه د بدمعاشیو په سبب د پولیس له وېرې تښتېدلی دی، د افغانستان د ازادۍ دښمنانو په کابل کې کېنولی دی او په

ټول جهان کې يې پښتانه رسوا کړل او کوم ظلمونه چې هغه په بنځو سره په جار باندې او د هغه په حکم سره بدعملي کېږئ او عام مسلمانان قتلېږي او بيا هم دغې شيطان ته دا ګز ګيري تور زړي پيران او ملايان مسلمان وايي او تعريف يې کوي او د بادشاه امان الله خان په ځای يې کېنولی دی.

اصله خبره دا ده، چې روپو د ملايانو د بچه سقاو، د شينوارو او د خوګيانو سترګې رڼدې کړي دي او د سپي مچان ترېنه جوړ شوي دي."(۳۰)

ليکوال زياتوي، چې:

"د مور د سيني پې حرام شه په هغه پښتون باندې چې په بادشاه امان الله خان پسې توپک راواخلي. وخت راغلی دی، چې ننګيالي ځوانان د افغانستان د ازادۍ د ساتنې لپاره خپل سرونه قربان کړي. تاريخ ګواه دی، چې قومونه په قربانۍ سره ژوندي پاتې کېږي. د افغانستان د آزادۍ بنياد بادشاه امان الله خان کېښود او هم دا بادشاه امان الله خان و، چې په پښتنو کې يې د ژوندون يو نوی روح پيدا کړ. ۱۹۱۹کال به د افغانستان په تاريخ کې لکه د لمر هسې ځلېږي. ای شاه امان الله خانه! دا ته وې، چې په دې کال دې د پښتنو د قاموليۍ بنياد کېښود، مورې به مړه او هېر شو او ډېرې پېړۍ به راشي او تېرې به شي، ولې ستا نوم به د همیشه لپاره ژوندی وي. د پښتنو د ازادۍ د تاريخ شروع به هم ستا په نوم کېږي. راتلونکي نسلونه به دې هم په

احسان او تعریف سره ستایي. د بچه سقاو بدمعاشي او د شوربازار د پیر وطن او آزادي خرڅول به د پښتنو په سپینه جامه باندې تر ډېرې مودې پورې یو تور داغ وي."([31])

د ۱۹۲۹کال د اپریل په "پښتون" کې د باچا خان مضمون چاپ شو، چې سرخط یې دا و:"د افغانستان د بغاوت په حقله کې دنیا څه وایي. روس، فرانس او نور خلکونه په چا ملامتیا وایي. آیا د کرنل لارنس (د یو پرنګي نوم دی) په دې کې لاس شته".

په دې اوږد مضمون کې باچا خان د ولایت او د نور یورپ د ځینې اخبارونو نه خبرونه ورکړي دي او دا یې د ثابتولو کوشش کړی دی، چې د افغانستان په بغاوت کې د رسوایې زمانه کرنل لارنس لاس شته. لارنس د ترکانو خلاف د عربو پورته کولو نه پس افغانستان ته رالېږل شوی و او په "صوبه سرحد کې په یو خاص کار باندې مقرر و" باچا خان لیکي، چې برتانیه دا کوششونه په بار بار کوي، چې په افغانستان کې یو ځلي بیا د انګرېزانو هغه اثر و رسوخ پیدا شي، کوم چې په ۱۹۱۹م کال کې د امان الله خان بادشاه کېدو په وجه ختم شوی و او برتانیه دا هم غواړي، چې د هندوستان په ګاونډ کې دې خلك کمزوره او تابعدار وي.([32])

هم په دې ګڼه کې د "پښتون" د چلونکي (باچا خان) د طرفه یوه بل مضمون د "د جلیل ملا چیتۍ: د هك دك کېدو

خبرې" په نوم چاپ شوی دی. لیکوال وایي چې دا هاغه د مولانا ظفر علي خان د اخبار "زمیندار" نه ترجمه کړی دی. دا ملا جلیل چې په اخونزاده هم مشهور و، د هډې ملوی صیب په خپلوی کې راتلو. په هندوستان کې یې هم ډېر وخت تېر کړی و او بیا د شوربازار ملا د کشر ورو په لاس یې بیعت کړی و. لیکي، چې:

"ددې نه زما مطلب دا نه دی، چې تول پیران او ملایان بدنام کړم، زما خو اوس هم په ځینو ملایانو او زبرګانو داسې عقیده ده، چې د هغو په اشارت اور ته دانګم، ولې له داسې بدذاته او کم اصلو ملایانو او زبرګانو نه مې کرکه وشوه، چې د خپلو نفسونو غټولو لپاره په قوم او ملك کې تریګنۍ اچوي، د شر فساد اور تازه کوي. د پښتنو بادشاهي تهوتهې کوي او د افغانستان له دښمنانو سره یاراني ساتي، نو د داسې زبرګانو له ټکۍ برګۍ نه مسلمان بچ کول زه خپل فرض ګڼم".

ملا جلیل په ښه تفصیل سره د خپل یوه بل پیر بهایي کرم علي شاه ذکر کړی دی، چا چې لکه دده د کشر حضرت شور بازار نه لاس نیوی کړی و. وایي چې دا کرم علي شاه په شکل څېره بدلولو کې ډېر بد دی، چې ساعت کې یې ګوري نو ښه پرهېزګار عالم به وي،د تسبو لوی ګړپال به ېې لاس کې وي او د زبرګۍ او د کرامتونو خبرې به کوي. په ساعت کې به یې ږیره او بریت سره د روحو تول خریلي وي

او د بهنګو کوتك به پي په اوږه ایښی وی او د قلندری خبرې به کوي. مابنام به د کاټهیاوار په جامه کې د وړوکي حضرت صاحب په شیخانو کې ناست وي، ذکر به کوي. ماسخوتن به د یو پښتون ملا په جامه کې په لمانځه ولاړ وي، سحر به یې بله نمونه جوړه کړې وي. لنډه دا چې په څېره بدلولو کې داسې مېړنی دی، چې د امکان خبره نه ده". وړاندې لیکي، چې د حضرت په وینا دوی لاړل افغانستان ته، د سرحد په اکثرو چاونو کې وګرځېدل او بیا آزادي علاقې ته واوړېدل. لومړی دوی لاړل شینوارو ملك ته چې د شور بازار ملا ډېر اخلاص مند مرید وو، شینوارو د دوی ډېره درنه مېلمستیا وکړه. کرم علي شاه دلته خپل دوه کرامتونه وښودل: پنځه ویشت دپاسه اووه سوه (۷۲۵) ولایتي توپکي او شپږ د پاسه سل (۱۰۶) بکسونه د کارتوسو د یوه غار نه د شینوارو ملك بیاموندل. بله دا چې څو زره د سرو زرو اشرفۍ د حمایت نه باهر زمکه وکیندل شوه او دا د شینوارو ملك ته ورکړی شوه. په دي باندې کرم علي شاه ډېر زیات مشهور شو او د خپلو "کراماتو" په سبب په باغستان کې بې تکلیف ګرځېدو. دی چې به هرچېرته لاړو، د ملایانو په مجلس کې به شامل شو او د ملکه ثریا د تصویر کیسه به یې راچوله او د خلکو په غم و غوسه کې به یې اضافه وکړه.

ملا جلیل دا هم لیکي، چې دی کوهد امان ته هم لاړو او

د بچه سقاو سره يې ملاقات وکړو او هلته يې د "جاهلو ملايانو" نه د امان الله خان خلاف قسم فتوې واخيستې.(۳۳)

د ملا جليل په دې مضمون باندې راحت زاخيلي خپله رايې داسې ورکړې ده:

"دا دي هغه ملايان او زبرګان، چې مورږ ورته د دين واګې لاس کې ورکړي دي او هغوی د دښمنانو لپاره ځنګه د خپل قام مړی پريکوي. خلق خو وايي، چې زبرګ ته د ټولې دنيا شکې هم معلومې وي ولې زمورږ زبرګانو ته دا هم نه دي معلوم که قام او ملك غرق شي نو د دوی به په خپله څه حال شي؟ کاپران خو نه دی زبرګان کوي او نه تړې طريقه کوي او نه به بيا شکراني ورکوي. دوی له خپل خرتوب له لاسه خپل کور ته اور ورته کوي. خدای دې هر مسلمان دداسې خرو نه وساتي."(۳۴)

هم په دې کنه کې يو بل مضمون "د افغانستان اور" د مولوي خليل الرحمان له قلمه چاپ شو. ليکوال د هغو ټولو خلکو ډېره زياته غندنه کوي، چې د غېر غماز په لمسه يې خپل کور وران کړو او لکه د لېونو سپو يو بل دارې. ليکي، چې:

"د غير قومونو نمك حلالو غلامانو شاباس! ستاسو مندې تړې، ستاسو تقريرونه، تحريرونه، ستاسو د محنت او سختۍ مېوه راوړه. مبارك شه! مبارك شه! دغه دی

افغانستان وران شو. خزانې لوټ شوې، میژزینونه تالا والا تباه او برباد شو. بنګلې، قلاګانې ورانې شوې، بادشاه بې کوره شو، جرنیلان او کرنیلان در په در شول، د زړو او وړو ځیګرونه څېرې شول. مزکه د ماشومانو د وینو نه سره شوه، بنځې کونډې شولې، واړه یتیمان شول، پرده نشین زنانه بې حرمته شوې. واه! ددې نه زیاته فتحه ستاسو کله کېدای شي؟".(۳۵)

د ۱۹۲۹م کال د مۍ "پښتون" کې د امان الله خان یو خط چاپ شوی دی، چې د ځینې اعتراضاتو، چې په هغې به کېیدل د هغې ځوابونه یې په بنه طریقه ورکړي دي او دا وایي، چې:

"دا خو د دښمن ټولې بهانې او چالاکۍ دي، چې زما ساده قوم له یې په دې دهوکه ورکړه او خپل ملك یې پرې باندې تباه او برباد کړ او د دښمن زړه یې یخ کړ."(۳۶)

هم په دې ګڼه کې د امان الله خان له خوا "ترکیې ته د جینکو لېږل" باندې یوه مضمون نما خط هم ورکړی شوی دی، چې نورالحق نومي پښتون طالب علم، چې په حیدر پاشا مډیکل کالج استنبول کې یې سبق وایه، هغه رااستولی دی. بناغلی لیکوال په تفصیل ددې افغاني جینکو ترکیه ته د راتلو حال لیکي، چې:

"دا زمونږ پښتني جینکۍ ټولې په لیلیې مکتب کې دي. په دې مکتب کې هلك نه شته او استاذانې یې هم بنځې

دي. په داسي مکتبونو کي بغېر د خپل پلار، تره، ماما او ورور نه بل چا سره د ملاقات اجازت نه شي ورکولی. د پښتنو جينکو لپاره ملاقات بالکل ناممکن دی. ددغې مکتب د يو څو ترکانو جينکو ورونه زما د سبق ملګري دي دوی د خپلو خوښدو د خولو نه د پښتنو جينکو د دينداری او د ښو اخلاقو نيك تعريف بيانوي."(۳۷)

ددې مضمون په پای کې باچا خان دا څو کربنې ليکلي دي:

"ای زما پښتنو ورونو! دا څه الزامات او فتوې، چې په غازي امان اله خان باندې لګېدلي دي، ددې څه حقيقت نشته دی او دروغ دي. د خدای لپاره دوست او دښمن وپېژنئ او د الله په خاطر نور خپل ملك د خودغرضو او نفس پرستو خلکو په لمسه مه ورانوئ."(۳۸)

د ۱۹۲۹کال د جون د "پښتون" په لومړي پاڼه د نورالحق دا شعرونه ليکل شوي :

ناپوهه پښتنو ته خطاب

ته يې پورته خبړوې دې ځي په نښکته
دا متل دی چې د خره مينه وي لته
د دښمن مکر پرې څنګه تاثير وکه؟
چې يې توره کړه په پلار پسې اوچته
د مرغۍ غوندې اجل دا رنګ روند کړې
دانه وينې د دام نه لګوي پته

ته به پس د بربادۍ نه خبردار شې
د جاهل مخبر ملا د نصیحته.(۳۹)

د "پښتون" د جون په ګڼه کې د باچا خان د طرف نه لیکلی شوې "اداریه" کې هم د امان الله خان ذکر کوي او په جار وایي، چې:

"د ټول پښتون قوم صرف یو بادشاه دی او هغه غازي امان الله خان دی. زمونږ فرض دی، چې د هغه د فاېدې او بهبود یې حفاظت موږه داسې وکړو لکه چې څرنګ چې د خپل سکه ورور کوو. د خدای لپاره لږ خو نورو قومونو ته وګورئ، چې هغوی څرنګ د خپل بادشاه په وینا باندې ځان، مال، زامن او خپلوان قربانوي. د هر قام د اتفاق د یووالي او د منظم کېدو لپاره دا ضروري ده، چې د هغې قام سړي د خپل مشر او بادشاه، جونګړه خپله جونګړه او د هغه تکلیف خپل تکلیف وګڼي او هېچېرې داسې خبره ونه کړي، چې د هغې په وجه د قام په یوه ډله او بله ډله کې فساد، دښمني او جنګ وشي."(۴۰)

هم په دې ګڼه کې د "طبي وفد او پښتانه" د سرخط لاندې د باچا خان یو بل مضمون هم چاپ شوی دی، چې په کې تفصیل سره هغه حالات بیانوي، چې دوی د طبي وفد په لږلو کې ورته مخامخ دي او لیکي، چې حکومت په هېڅ حال کې دوی ته اجازت ورکولو ته تیار نه دی، چې دوی دې کندهار ته لاړ شي یا د کابل او خواو شا علاقو کې دې

فساد ځپلي خلکو امداد او کمك وکړي. ددې سره سره يې د سردار عبدالهادي خان، چې د افغانستان د تجارت وزير و او اوس له امان الله خان سره د کندهار نه بمبۍ ته راغلی و، د هغه بيان هم ورکړی دی. د عبدالهادي خان نه تپوس وشو، چې تا ولې دومره زر افغانستان پريښود. عبدالهادي ورته وويل، چې بادشاه دا د اول نه فيصله کړې وه، چې که چرې هغه خبر شي، چې قومونه د هغه په سر پخپلو کې جنګونه کوي او بادشاه ته دا معلومه شوه، چې ددې جنګ سبب زه يم، نو زه به فوراً د تخت نه دست بردار شم، ځکه چې زه نه غواړم چې زما په سبب سره دې زما د مسلمانانو پښتانه ورونه خپلې وينې تويې کړي.(۴۱)

د ۱۹۲۹کال د جولايي په "پښتون" ګڼه کې باچا خان خپل د "شاه امان الله خان سره ملاقات" تفصيلات ورکړي دي. باچا خان ليکي، چې زه خپلو ملګرو په دې مجبور کړم چې بمبۍ ته لاړ شم او له امان الله خان سره ملاقات وکړم. هغه ته د پښتنو د زړونو خپګان ښکاره کړم او دا ورته ووايم، چې ستاسو د ناکاميو په وجه سره افغانستان خو لا پريږده، مور د سرحد پښتنو ته د پر سخت نقصان ورسيده. کومه جذبه او همت چې ستاسو په وجه سره په مور سرحديانو کې پيدا شوی و او ورځ په ورځ په ترقۍ و هغه ستاسو د خپل قام نه خپه کېدل او بمبۍ ته د راتللو د پښتون قام لپاره يو داسې انقلاب و چې ددې خبر په اوربدو

یکلخت د قام ټولې ارادې بدلې شوې او د همت په ځای بې همتي او مایوسي پیدا شوه.(۴۲)

باچا خان لیکي، چې څنګه هغه د بمبې تاج هوټل ته لاړ، هلته یې له بادشاه سره ملاقات وکړ. باچا خان ترېنه په نورو تپوسونو کې دا هم کړی و، چې تاسو ولې جنګ نه کوئ او په زور مو ملك باندې قبضه نه کوله. امان الله خان ورته په ځواب کې وویل، چې:

"چې ګوره اصل کې بادشاه خو یو څوکیدار دی او ددې حق خلکو ته حاصل وو که ماته؟ آیا دا به ښه وي، چې د یو کلي څوکیدار کوتك راواخلي او په زور خلکو ته وایي، چې ما خپل څوکیدار کړئ که چېرې د خلکو د رضا برخلاف زور جاپز وي، نو بیا ماله هم پکار وو چې جنګ مې کړی وای."(۴۳)

باچا خان امان اله خان ته وویل، چې:

"ټن په افغانستان کې خانه جنګي ده، په کار دي چې هلته ستاسو لپاره تبلیغ وشي او ستاسو خوبې خلکو ته وښودلی شي، چې خلك بیا ستاسو طرف ته رجوع وکړي" ددې په ځواب کې یې وویل:

"بس زما کار ختم شو، ما لس کاله ددې قام خدمت وکړ، په دې لس کالو کې ما په وخت ډوډۍ نه ده خوړلې، د سحر نه مې مانښام پورې کار کړی دی، د خپلې ښځې، زامنو نه خبر نه وم. د شپې به بیا هم ددې قام په فکر کې

وم، چې دوی به څنګه ترقي وکړي. ددې په صله کې زه قوم قادیانی او کافر کړم. زه د خپل ځان لپاره هیڅ قسمه پروپېګنډه او تبلیغ نه غواړم، نه یې پخپله کوم او نه چاته وایم چې زما لپاره دې وکړي. زه تاته ربنتیا وایم، چې د هغې بادشاهۍ نه اوس ډېر په ارام یم. زمینداري به کوم او خپله ګوزاره به کوم. خدای رازق دی."(۴۴)

هم په دې ګڼه کې عبدالاکبر خان اکبر "د غازي امان الله خان د خپل ملك نه وتل" د سرخط لاندې یو ډېر په زړه پورې مضمون لیکلی دی.

لیکي، چې په ۲۷ مۍ کال ۱۹۲۹ دا "سپېره خبر" راغی، چې امان الله خان د اټلي په لور روان شو. ډېر زیات د خپګان اظهار پرې کوي او لیکي:"حقیقت دا دی، چې د امان الله خان د خپل بدنصیب او جاهل ملك د اصلاح نه ناامیده کېدل او په ملك پرېښولو باندې مجبوره کېدل د یو ناامیدي یا د یو اسلامي سلطنت د تباهۍ بربادۍ سوال نه دی، بلکې دا سوال د اسلام د راتلونکي وخت د ټول عالم اسلام د انجام او د هغې، چې آیا هغه ساعت لا تراوسه نه دی راغلی؟ چې د هغې علمبرارانو د مذهب د هغې تېکیدارانو د جنت چې په اصلي معنو کې د انسانیت دښمنان او آدم خواره دي، برخلاف یو لوی جهاد وشي. زه تر قیامته ددې خبرې منلو ته تیار نه یم، چې د افغانستان انقلاب د بهرنۍ سیاست د مکارۍ نتیجه ده. ولې که

چېرې د ملك مذهبي پيشوايان چې د هغوی په اشاره باندي د جاهلو پښتنو عمل او حرکت موقوف دی، پخپله ذليل نه وی، نو ولې به هغوی بيروني اثر قبلولو ته تيارېده. (که چېرې داسې اثر پيدا کړی شوی وای) او دا د ځناورو تولی به د خپل هلاکت او تباهۍ سبب پخپله ولې کېده. خبره دا ده، چې بدنصيب دی هغه قوم، چې بې علم او د چا واګې د مذهبي ناپوهه ملايانو په اختيار کې وي او حد درجه بد بخت دی هغه ملك، چې د چا په اصلاح او تدبير کې د خودغرضو نفس پرستو ته دخل وي".(۴۵)

۱۹۲۹ کال د اګست په "پښتون" کې باچا خان يو مضمون د "واه پښتونه!" د سرخط لاندې شايع کړی دی. په دې مضمون کې باچا خان په قسم قسم خبرو پښتنو ته پېغورونه ورکوي، چې د خپل بادشاه سره مو څه وکړل او د چا په لمسه باندې خطا شوئ او فکر مو دې طرفته هېڅ ونکړو، چې د امان الله خان نه پس به ستاسو څه حال وي؟. وړاندې ليکي، چې:

"ای پښتنو! لږ خو فکر وکړئ، مونږ به د لږ ساعت لپاره فرض کړو، چې امان الله خان خراب و. ددې لپاره د هغه برخلاف په افغانستان کې جنګ شروع شو. ليکن اوس خو دوه مياشتې وشوې هغه خراب سړی د افغانستان نه بهر شو او افغانستان خو يې خلکو ته پرېښود، نو بيا ولې کور په کور جنګ دی.

سړو چې مورِ به تاسو ته نعرې وهلې، چې ګورئ دوی د دښمن په لمسه د پښتون قام تباهي کوي او د هغه وطن بربادوي، نو تاسو به په یکې شك او شبهې کولې. اوس خو هیڅ شك او شبهه پاتې نه شوه.

د خدای لپاره ای پښتنو وروڼو! سترګې وغړوئ، تباه شوئ، برباد شوئ دښمن ستاسو د تخت په ورکېدو پسې دی او ستاسو په تخت د مشکي زوی، چې هغه پښتون نه دی کینوي. ستاسو بادشاه ورکوي، ستاسو په یوه ځای د جمع کېدو ځای ورانوي، ستاسو د دماغونو نه د بادشاهۍ خیال وباسي. تاسو ناامیده کوي. لکه څنګه چې نن ورځ زمورِ ډېر خلك ماته مایوسه او ناامیده معلومېږي. مایوسي د بې همته خلکو کار دی. پاسې د الله پاك او د هغه د پاك رسول ﷺ په خاطر د خپل قام د خدمت لپاره په اتفاق سره او په جمع سره ملا وتړئ. ذاتیات او پر جنبه پرېږدئ. د چا نه چې په مال کېږي هغه دې په مال او د چا نه چې په ځان کېږي، هغه دې په ځان صرفه ونه کړي. تر هغې وخته پورې یو پښتون له آرام کول نه دي پکار تر کوم وخته پورې، چې مورِ دا خپل تخت دا خپله بادشاهي واپس د مشکي د زوی نه اخیستې نه ده او په هغې مو یو پښتون نه دی کپنولی.

او که دې وخت کې مو څه قدرې ځان او مال ته وکتل او سستي مو وکړه، نو امید نشته، چې زمورِ هستي د دنیا په مخ پاتې شي."

د امان الله خان له تلو سره د پښتنو په جذبه کې هم ډېر لوی فرق راغلو او ددې نه پس بیا د ډېرې مودې پورې شعرونه خو شایع کېدل، چې پکې د امان الله خان ذکر و خو داسې لوی یا اورېد مضمون په دې موضوع نه دی چاپ شوی.

ماخذونه:

۱. "پښتون، اتمان زئی، می کال ۱۹۲۸، ص ۳۸_۳۹
۲. // // // ص ص ۳۹_۴۰
۳. // // // ص ص ۴۰_۴۱
۴. // // // ص ۴۱
۵. پښتون، جون کال ۱۹۲۸، ص ص ۵_۱۰
۶. پښتون، جولایي کال ۱۹۲۸، ص ۶
۷. // // // ص ۷
۸. // // // ص ص ۸_۹
۹. پښتون، اکست، کال ۱۹۲۸، ص ۳۲
۱۰. // // // ص
۱۱. پښتون، نومبر کال ۱۹۱۲۸، ص ۳۴
۱۲. // // // ص ص ۳۸_۳۹
۱۳. پښتون، دسمبر کال ۱۹۲۸، ص ۷
۱۴. // // // ص ۱۵
۱۵. // // // ص ص ۱۰_۱۱
۱۶. // // // ص:۱۵
۱۷. پښتون، جنوري کال ۱۹۲۹، صص ۱۱_۱۳
۱۸. // // // ص ۴۳
۱۹. // // // ص ۴۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰. // // // ص ۴۵
۲۱. // // // ص ۴۶
۲۲. // // // ص ۴۶
۲۳. // // // ص ۴۷
۲۴. // // // ص ۴۹
۲۵. // // // ص ۵۰
۲۶. پښتون، فبروري، کال ۱۹۲۹، ص ۲
۲۷. // // // ص ص ۴۷_۴۸
۲۸. // // // ص ۴۹
۲۹. پښتون، مارچ، کال ۱۹۲۹، ص ص ۵_۶
۳۰. // // // ص ص ۶_۷
۳۱. // // // ص ص ۸_۹
۳۲. پښتون، اپریل، کال ۱۹۲۹، ص ص ۵_۱۰
۳۳. // // // ص ص ۱۱_۱۸
۳۴. // // // ص ۳۶
۳۵. پښتون، می، کال ۱۹۲۹، ص ۵
۳۶. // // // ص ۸
۳۷. // // // ص ۱۰
۳۸. پښتون، جون، کال ۱۹۲۹
۳۹. // // // ص ص ۹_۱۰
۴۰. // // // ص ص ۳۹_۴۰
۴۱. پښتون، جولايي، کال ۱۹۲۹، ص ۱۰
۴۲. // // // ص ۱۲
۴۳. // // // ص ص ۱۴_۱۵
۴۴. // // // ص ص ۴۲_۴۳
۴۵. پښتون، اګست، کال ۱۹۲۹، ص ص ۱۳_۱۴

محمد انعام واک

امـــاني دوره

او په افغانستان کې د ملت جوړونې بهير

لړليد:

په يوه ځانګړي سياسي جغرافيه کې د خلکو هغه ټولنه، چې ګډې تاريخي، کولتوري، اقتصادي او سياسي ګټې، ملي احساس، ايکي يو ملي هويت او ګډ ملي ارزښتونه ولري، "ملت Nation" او ددې ګټو او ارزښتونو د يوځای کېدو او پخلي بهير "ملت جوړونه Nation Building" بلل کېږي.

د يوه افغان پوه له نظره ملت هغې ټولنې ته وايي، چې اوسېدونکي يې له قومي، ژبنې او مذهبي توپيرونو سره

سره ځانونه د هغې منلي غړي وبولي، هغې ته د زړه له کومې وفادار وي او له بلې هرې ټولنې زیات له هغې سره کلك ټولنیز، سیاسي او رواني ترون ولري.(۱)

ژبنې، قومي، مذهبي، دیني او تاریخي یووالی کولای شي چې له ملت جوړونې سره مرسته وکړي. خو په ملت جوړونه کې کېدای شي کله کله دا فکتورونه هومره پرېکنده رول ونه لوبوي. په نړۍ کې داسې ټولنې شته چې له هره پلوه متجانسې یانې نګه وي لکه جاپان او یا په ډېرو ارخونو کې سره توپیر ولري لکه سویس.(۲)

د ملت جوړونې ستونزې او اسانتیاوې د یوه هېواد له سیاسي انکشاف سره نېغ تړاو لري. په لویدیز کې سیاسي تکامل ځانګړي سیاسي پراوونه وهلي دي:

_ لومړی دولت جوړ شوی،

_ بیا د ملت جوړونې کار پیل شوی،

_ بیا اقتصادي ودې ته پام اړول شوی،

_ ورپسې په سیاست کې د عامو خلکو ګډون، یانې دیموکراسي، مطرح شوې،

_ او بیا له اقتصادي ودې وروسته د ملي عایداتو په وېش کار شوی.(۳)

سیاسي انکشاف په افغانستان کې لرغوني سابقه لري، خو د "ملت جوړونې" په بڼه کې دې انکشاف نه خپل لازم پراوونه وهلي او نه د کومې ځانګړې ستراتېژۍ له مخې پرې

عملي کار شوی. همداراز په افغان "ملت جوړونه" باندې لازمې تیوریکي څېړنې هم نه دي شوي، نو په همدې بنسټ زمونږ لیکنې هم په دې اړه ډېرې لومړنۍ، خامې او نیمګړې دي. افغانستان ته د اسلام د مقدس دین د ظهور نه لا وړاندې په مرکزي آسیا، غور او جنوبي اسیا، ملتان کې "سوري" او "لودي" حکومتونو په افغانستان کې د دولت او ملت جوړونې موندې مات کړ.

ځینو افغانستان پوهانو په پنځلسمه پېړۍ کې د اعلیحضرت "شېخ ملي" تولنیز_اقتصادي ریفورمونه، په شپاړسمه او اولسمه پېړیو کې د اعلیحضرت "پیر روښان" او اعلیحضرت "خوشال خان ختک" ملي غورځنګونه هم افغان دولتونه ګڼلي دي. دوی کله کله پښتون په یوازې ځان "ملت" ګڼلی. مورږ پخپله هم ځانته د افغان ملت خطاب کوو. بنایي دا خبرې ددغه یا هغه "ملي" او "سیاسي" مصلحت او یا واقعیت په بنسټ وي، خو ددې مصلحتي او یا واقعیتي تېزسونو د ثبوت لپاره ژوره څېړنه په کار ده.

د افغانستان موسس ستر احمد شاه بابا د دولت او تولنې هویت "افغان" وباله. څه ناڅه دوه نیمې پېړۍ وړاندې په "افغان" هویت باندې د مېشتو قومي ګروپونو سلا په معاصر افغانستان کې د افغان "دولت" او افغان "ملت" جوړونې د بنسټ ډبره کېښوده.

سره له دې چې امیر عبدالرحمن خان (۱۸۸۰_۱۹۰۱) د

ملت جوړونې په اړه ځانګړې ستراتېژي درلوده او په ملت جوړونه کې يې د انجنير په توګه د باچا، د معمار په توګه د پوځ او د کاريګرو په توګه د خلکو په رول ټينګار کاوه.(۴) خو بيا هم سياسي انکشاف د دولت جوړونې تر پولو وانه وښت.

د انګرېز او افغان له درېيمې جګړې وروسته په اماني دوره (۱۹۱۹_۱۹۲۹) کې ملت جوړېدنې دېر وخت نه درلود. د اماني دورې لومړی پراو (۱۹۱۹_۱۹۲۴) د ملت جوړونې د هڅو او دويم پراو (۱۹۲۵_۱۹۲۹) د بهرنۍ لاسوهنې او کورنې اغتشاش له املې د دولت او ملت ورانونې پراو و.

په داسې حال کې چې په اروپا کې د سياسي انکشاف پراوونو هر يوه لړ تر لړه پېنځلس شل کاله وخت اخيستی، نو د اماني دورې لومړی پېنځه کلن پراو د ملت جوړونې لپاره لړ وخت و.

ويلای شو چې سياسي انکشاف په افغانستان کې د دولت جوړونې له پراوه وړاندې نه دي تللي. د کورنيو عواملو په توګه د ټولنيز پرمختګ د ښو طرحه شويو او اوږدې مودې د پلانونو نشتوالي او ددې پلانونو په طرح کې د کورنيو بشري او اقتصادي منابعو په نظر کې نه نيول(۵) د دولتي جاکميت د ټينګېدو نه وروسته په ډېرې چټکۍ د سياسي انکشاف د نورو پراوونو يوځايي پيل له يو خوا او

وخت په وخت د افغانستان په لار شمال ته د جنوب او جنوب ته د شمال د بنکېلاك سیاسي او پوځي مانورو له بلې خوا، افغانستان ته د ملت جوړونې چانس نه دی ورکړی. لږ تر لږه په تېره یوه نیمه پېړۍ کې د افغان او انګرېز درې جګړې یو او په ۱۹۸۰ لسیزه کې د افغان شوروي جګړه بل مثال دی. داسې چې انګرېزي بنکېلاك د نولسمې پېړۍ په پای کې "افغانستان" او شوروي بنکېلاك له هغې یوه پېړۍ وروسته، د شلمې پېړۍ په پای کې افغان "ملت" توټه کړ.

امانـــي دوره:

امـاني دوره پـه واقعیـت کـي د دریـو اهـدافو لپـاره پیـل شوه:

۱ـ د یوه نوي او ملي دولت جوړول،

۲ـ د سیاسي خپلواکۍ بیا ګټل،

۳ـ د ټولنیز_اقتصادي نظام بدلول.

د سیاسي انکشاف لومړی پړاو یانې د نوي دولت جوړېدل په بریالیتوب سرته ورسېد. د هېواد سیاسي خپلواکي بیا ترلاسه شوه، خو د دولتي واك د غزولو، د ملي هویت د پخولو، د یوې ملي ټولنې د جوړولو، اقتصادي ودې، سیاسي دیموکراسۍ او د عاېداتو د عادلانه وېش غټ غټ ملي کارونه په مخ کې وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دولتي واک غزول:

دولت په نهو اداري واحدونو (پېنځو غټو ولایتونو او څلورو اعلی حکومتونو) کې د درې ګونو "اجرائیه، مقننه او قضائیه" قواو له لارې د دولتي واك د غزولو کار مخکې بیوه.(۶)

ملي هویت:

په قومي ـ ژبنې لحاظ ارجل یانې نامتجانسو ټولنو کې د ملت جوړونې لومړی او ستونزمن کار د "ملي هویت" ټاکل او پخول دي، خو دا چې په افغانستان کې د دولت او ټولنې هویت په عنعنوي توګه "افغان" پاتې و، نو په اماني دوره کې، هم په افغان هویت باندې یوه عمومي سلا موجوده وه، خو تر هغه ځایه چې د ملي هویت خبره له قومي ـ ژبنې جوړښت سره تړاو لري، نو دا خبره د څېړلو ده.

افغان ملت جوړونه په افغانستان کې له افغان ژبنې جوړښت سره ستونزې لري او دا ملي تاوان په دې کې دی، چې قومي جوړښت په افغانستان کې په ژبنې جوړښت نه دی لګېدلی. قومي جوړښت یو او ژبنی جوړښت بل دی.(۷) د دولت سیاسي ژبه یوه او ملي ژبه بله پاتې شوې ده، نو د یوه پاخه ملي هویت په نه جوړېدلو کې کولتوري عنصر یانې د یوې ملي ژبې نشتوالی هم لاس کړی دی.

د قومي جوړښت له مخې دا ستونزې بنسټیزې نه دي، ځکه

نه یوازې دا چې قومي جوړښت په افغانستان کې یو په بل کې یو ننوتی جوړښت پاتې شوی، بلکې د ځینو نامتجانسو ګاونډیو تولنو، د ساري په توګه د ایران او پاکستان، د قومي جوړښت په پرتله یو مناسب جوړښت هم دی.

له دغسې یوه مناسب قومي جوړښت او تجانس سره سره بیا هم د یوه بنه انکشاف په توګه په افغانستان کې د یوه Ethnic Nation په ځای د یوه **Civic Nation** د جوړېدو هڅې شوي دي، خو په افغان بټۍ کې د ببلو ببلو قومي ګروپونو خام پخلي او کمزوري ملي Integration د یوه پاخه او پیاوړي ملي هویت لار نیولې ده. همدلته ده چې له اماني دورې څه ناڅه اتیا کاله راوروسته هم ژبه د یوې ملي ستونزې په توګه لا پاتې ده، ځینې افغان قومي ګروپونه ځان نن سبا افغان نه، بلکې افغانستاني بولي او د یوه مرکزي او پیاوړي افغانستان په ځای د یوه کمزوري او وېشلي افغانستان غوښتنې پوره قوت لري.

په اماني دوره کې په ملت جوړونه کې د کولتوري ارزښتونو او یوې ملي ژبې په بنسټیز رول ټینګار وشو. د نړۍ د یوه نومیالي ناروېژي انتروپولوګ پروفیسر فریدریک بارت **Prof.Fredrik Barth** له قوله په ۱۹۲۰ کلونو کې په افغانستان کیې د ملت جوړونې کار پیل شو. هغه وایي، چې په دې لړ کې یوې اکادمیکې ژبې ته د پښتو ژبې د اوچتولو او ملي کولو (د افغانستان ژبه) هڅې پیل شوې.(۸)

د نړۍ نومیالی ختیز پوه او بیا وروسته پښتو ژبپوهاند Georg Morgenstierne په ۱۹۲۴ کال کې افغانستان ته سفر وکړ. افغان ټولواك د هغه تودهرکلی وکړ. د پښتو ژبې د معیاري کېدو په لار کې د نورو څېړنو په څنګ کې ناروېژي ختیز پوه د پښتو ژبې Ethymology ولیکله.(۹) د یوې ملي ژبې د جوړېدو کار افغان ټولواك غازي امان الله له ځانه پیل کړ. هغه خپله پښتو ژبه زده کړه.

لیدل کېږي، چې د افغاني ملت جوړونې دې اړخ ته د امانې دورې پام و، خو وروسته په لازم ډول تعقیب نشو، نو تر هغه ځایه چې قومي او ژبنې جوړښتونه هم په ملت جوړونه کې لاس لري، په افغانستان کې له امانې دورې مخکې او راوروسته د دولتونو د پوره بې مسئولیتۍ، اغماض او د یوې رنې ستراتېژۍ او ملي هوډ د نشتوالي له امله په افغان بټۍ کې د ببلو ببلو قومي ګروپونو د نه ویلې کېدو او یوې ملي ژبې د نه جوړېدلو له امله یو پوخ افغان ملي هویت منځ ته رانغی، نو په زغرده ویلای شو چې ملت جوړونه په افغانستان کې د یوه "پاخه ملي هویت" له بحران سره مخ وه او ده.

اقتصادی پرمختګ:

د ملت جوړونې د یوه درېیم پړاو په توګه امانې دورې په افغان "ملت جوړونه" کې اقتصادي پرمختګ ته پاملرنه وکړه او یو لړ اقتصادي بریاوې هم ترلاسه شوې. د امانې

دوري د دويم پړاو په وروستيو کې، کله چې له ۱۹۲۷ کال څخه بدلانه زور اخيست، دولت يو لړ بهرني اقتصادي ترڼونه ترلاسه کړل، خو زياتېدونکې سياسي ناکراری، لړو کورنيو بشري او طبيعي منابعو، د بنسټ پلان او بنسټ متودولوژۍ نشتوالی، امانی دولت ته د اقتصادي بنسټونو د رغونې په دود د يوه پياوړي مواصلاتي نظام، پخو سړکونو، تجارتي مارکېټونو، ميدانونو، د بنار او کور جوړولو، د کرنې او اوبو لړولو او نورو اقتصادي منابعو د هستولو او په کار اچولو او په پای کې د ملي عايد د عادلانه وېش وخت ورنه کړ.

قومي مساوات او ملي يووالی:

امانې دورې په افغان ملت جوړونه کې د قومي مساوات او ملي يووالي لپاره هم ګامونه واخيستل. د امانې دورې د ۱۹۲۳ کال د اساسي قانون د اتمې، نهمې، لسمې، دوه ويشتمې او څليريشتمو مادو له مخې د افغانستان ټول اوسېدونکي پرته له ديني، مذهبي، جنسي، قومي او نژادي تبعيضه د افغانستان د مساوي حقونو درلودونکي تبعه وګڼل شول.(۱۰) او په قانوني ډول د ملي يووالي او يوه موټي "ملت جوړونې" هڅه وشوه.(۱۱)

بنسټونه، روزنه او کولتوري پرمختګ:

د ملت جوړونې د يوه مهم توکي په توګه د بنسټونې او

روزنې په برخه کې هم بې ساری پرمختګ وشو. د وخت د اساسي قانون د ۶۸مې مادې له مخې لومړنۍ زده کړې حتمي شوې. ۳۲۲ لومړني، ۳لیسې او ۲۲ مسلکي ښوونځي جوړ شول. په مسلکي ښوونځیو کې درې زرو (۳۰۰۰) او لومړنیو ښوونځیو کې په ۱۹۲۷ کال کې ۵۱۰۰۰ تنو زده کړه کوله. تر ۱۹۲۷ کال پورې دېرش ټوکه ښل ښل درسي کتابونه په ۶۹۳۵۷۵ شمار کې چاپ شول. یو شمېر نارینه او ښځینه زده کوونکي د لوړو او مسلکي زده کړو لپاره بهر ته واستول شول. د ملي شعور او ملي احساس د پیاوړي کولو لپاره د امانې دورې په لومړۍ پړاو کې څه ناڅه ۱۳ خپرونې په مرکز او ولایاتو کې خپریدې.[۱۲]

سیاسي دیموکراسي:

د ټولنیزو، کولتوري او اقتصادي ریفورمونو په پلي کولو برسېره د سیاسي دیموکراسۍ په دود سیاسي فعالیت ازاد، سیاسي خپرونې تاسیس او لږ تر لږه دوه سیاسي ګوندونه، یو کین او بل ښي، جوړ شول.[۱۳] په اماني دوره کې ددې سیاسي ګوندونو یو تن هم د دولت له خوا اعدام نشو.[۱۴]

ملت جوړونه که امت جوړونه:

په ۱۹۱۹ کال کې اماني دولت له شوروي اتحاد سره د

دوستۍ اړیکې ټینګ کړل. شوروي مشرانو افغان دولت ته د نړۍ د یوازینۍ خپلواك مسلمان دولت په ستر ګه کتل او هغه یې د ازادۍ په لوري د نړۍ د نورو مسلمانانو رهبرۍ ته هڅاوه.(۱۵) افغان ټولواك غازي امان الله خان تر ۱۹۲۲ کال پورې له پان اسلامیزم سره مرسته وکړه. هغه په جنوبي اسیا، هندوستان، کې د انګریزي ښکیلاك په وړاندې د "خلافت او هجرت" او په مرکزي اسیا کې د بلشویکي ضد "باسمچي" غورځنګونو سره مرسته کوله. هغه په دې ډول د هیواد دننه او بهر د اسلام د یوه قهرمان په توګه وپېژندل شو.(۱۶)

تر ۱۹۲۱ کال پورې د امـاني دورې بلشویکي او انګریزي ضد سیاستونو شوروي او برتانیه په اسلامي نړۍ کې ګوښه کړل.(۱۷) او کابل د انګریزي او شوروي ښکیلاك په وړاندې د سیمې د ملي او اسلامي غورځنګونو د مشرۍ مرکز وګرځید.

خو دې پالیسیو که له یوې خوا د افغانستان د سیاسي خپلواکۍ د لاخوندي کولو لپاره حیاتي اهمیت درلود، نو له بلي خوا یې د افغان ملت جوړونې انرژي په "اسلامي امت جوړونه" هم لګوله.

د اماني دورې د ملت جوړونې کورنۍ امکانات:

له افغان ملي او مذهبي عقایدو سره برابر د غازي امان الله له خوا دننه په هیواد کې د دین، دولت، ملت او وطن د

شعار پورته کول[18] له انګرېز نه د درېيمې جګړې د ګټلو په نتيجه کې د يوه غټ ملي امکان په توګه د "غازي" د لقب ګټل او بيا په ملي سياست کې ددې لقب سياسي ګټه، د امانې دورې په لومړي پړاو (۱۹۱۹_۱۹۲۴) کې د دولت او خلکو ترمنځ متقابل باور، له مرکز نه د اطرافو اطاعت، د خلکو له خوا د دولتي احکامو منل، دولت ته ماليه او اعانه ورکول، دې ټولو د امانې دورې د ملت جوړونې باالفعل کورنۍ سياسي او اقتصادي امکانات برابرول.

کورنۍ مخالفين: ملا او خان:

يو شمېر مذهبي او روحاني قوتونه څه د امانې دورې د پرنيو مخالفينو له خوا، څه د خپل په شا تلونکي طبيعت له مخې او څه په ټولنه کې ددې قوتونو له سياسي او کولتوري موقف سره د امانې دورې د مترقي پروګرامونو د تکر له مخې ان د امانې دورې د لومړي پړاو (۱۹۲۳) راهيسې د امانې دولت په وړاندې تجهيز او تشويق شول. تر دې چې دې په شا تلونکو قوتونو په ۱۹۲۹ کال کې د سقاو د زوی ار او دور اسلامي پاڅون وبالله. ان لانن هم د افغانستان ځينې بنسټپالي اسلامي تنظيمونه هغه اسلامي پاڅون ګڼي. ځينې څېړونکي د دې ار او دور پرې په امانې دولت اچوي او د هغه يو علت د مرکزي اسيا له "باسمچي" غورځنګ سره د امانې دولت د مرستو پرېښودل ګڼي.[19] فيودال، ملا او روحاني په شاتلونکي قوتونه، چې ان د

امـــاني دوري د ۱۹۲۳ کـــال د مترقـــي اساســـي قـــانون نـــه ناراضـــه شـــوي وو.(۲۰) پـــه ۱۹۲۹ کـــال کـــې يـــې د ســـقاو د زوی ملـــي ضـــد اغتشـــاش تـــه اوړه ورکـــړه. پـــه دولـــت کـــې د خـــان او ســـردار د نفـــوذ لـــه منځـــه وړلـــو او پـــه قضـــايي چـــارو کـــې د مـــذهبي او فقهـــي کـــارکوونکو د واک راکموولـــو دا دواړه مـــذهبي او فيـــوډالي قوتوتونـــه د امـــاني دوري د مترقـــي پروګرامونو په وړاندې ودرول.

اقتصادي ستونزې:

اقتصـــادي ســـتونزو هـــم پـــه خپـــل وار د امـــاني دوري د تـولنيز_اقتصـادي بدلاتـه پـه لار کـې تبـړې واچـولې. د سـاري پـه توګـه د هبـواد پـه ختيـز (پکتيـا) کـې پـه ۱۹۲۳ کـال کـې د دوو ملايـانو پـــه مشـــرۍ ښکـــاره دولتـــي ضـــد اړ او دوړ تکـول دولـت تـه د ځـه ناځـه دوه کلـنې دولتـي بـودجې پـه بيـه تمام شو.(۲۱)

مـــاليـــه:

پـه عمـومي توګـه د مـاليې زيـاتولو او پـه يـو شـمېر سـيمو، د سـاري پـه توګـه پـه باميـان، کوهـدامان، کوهسـتانونو او هـرات کـې د باچـا پـه نـه موجوديـت (دسـمبر ۱۹۲۷_جـولای ۱۹۲۸) کـې لـه بـې وسـه بزګـرو او مالـدارو نـه د پـاتې دولتـي مـاليې راټولولو هم د دولت د مخالفينو کتار پياوړی کړ:

ملـــي عايـــد لـــه ۸۰ ميليونـــو افغـــانيو نـــه ۱۸۰ ميليونـــو

افغانيو ته جيګ کړای شو. ددې عايد په سلو کې څه ناڅه ۶۰ د ځمکو مالیات او د حیواناتو ټکس و.(۲۲)

اداري فساد، بډو او دولتي ډلبازیو: د ساري په توګه د باچا او صدراعظم ترمنځ تاو تریخوالي، له يوې خوا او د شته ستونزمنې سیاسي وضعې نه د يو شمېر دولتي مامورینو غلطې استفادې، اداري فساد او بډو (۲۳) په خپل وار د امانی دورې د ټولنیز_اقتصادي بدلانه او دولتي حاکمیت لار ونیوه.

بهرني مخالفین:

پیاوړي بهرني مخالفین د امانی دورې په وړاندې د کورنیو مخالفینو شاته ولاړ وو:

_ افغانستان ته د اسلامي خلافت د مرکز د انتقال نظر،

_ د شمال او جنوب، شوروي او انګرېزي بنکېلاک،

_ د انګرېزي او شوروي بنکېلاک په وړاندې د امانی دورې د مهاجرت د خلاصو دروازو سیاست،

_ او د مرکزي او جنوبي اسیا له مهاجرو سره ډول ډول مرستو،

دې ټولو او نورو د امانی دورې ملت جوړونه په پښو ووهله.

لنډیز:

_ ملت جوړونه په امانی دوره کې په یوه پیاوړي ملي

هوډ پیل شوه، خو ددې دورې د لومړي پړاو لنډ تنګ وخت او د دویم پړاو اړ او دور د ملت جوړونې د ستراتېژۍ د تخنیکي او تکتیکي ستونزو او یو له بله د ملت جوړونې د کوچنیو پړاوونو ببلول ژوره څېړنه غواړي.)

_ امانې دوره په واقعیت کې یو افغاني رنسانس او د بنسټیز ټولنیز_اقتصادي بدلاټه یوه بې ساري دوره وه، خو ددې دورې د "افغان ملت جوړونې" په وړاندې:

_په افغانستان کې د پرمختګ له دوو دایمي عناصرو، مذهبي محافظه کارۍ او کولتوري حساسیت، سره د امانې دورې ټکر له یوې،

_ او د مذهبي محافظه کارۍ، کولتوري حساسیت او بهرني ښکېلاک د پیاوړي مثلث جوړېدل له بلې خوا،

_ د افغان "ملت جوړونې" د یوې ښکاره او رنې ستراتېژۍ نشتوالي،

_د سیاسي انکشاف د ببلو بڼلو پړاوونو یو واري او چټک پیل،

_ په افغان ټبر کې د یوه پیاوړي **Integration** نشتوالي،

_ او د یوه "پاخه" ملي هویت بحران،

_ د ټولنیز_اقتصادي نظام د بدلولو حساسیتونو،

_ د یوه ملي سیاسي ضرورت له مخې د امانې دورې د مهاجرت د خلاصو دروازو سیاست،

_د شمال او جنوب پیاوړو ښکېلاکګرو او د افغانستان حساسي سیاسي جغرافیې،

هر یوه په خپل خپل ځای او بیا دې ټولو په ګډه د امانې دورې د ملي دولت، د یوې پرمختللې ملي ټولنې او ملت جوړونې سره بریالۍ دښمنې وکړه.

اخځونه:

۱ ،۲ ،۳ د ډاکټر انورالحق احدي مقاله (ملي ژبه د ملي ټولنې بنسټیزه ستن)، د پښتو ژبې د ودې اړتیا او لارې چارې (د ببلوبیلو لیکوالو د لیکنو ټولګه)، ۹_۱۴ مخونه، د پښتنې فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنه، جرمني، ۱۹۹۹ کال.

4_ Wak, Mohammad Enam, "Afghanistan:Afghan nationalism and Islamic fundamentalism",p.6,Danish Book Center, Peshawar, Pakistan, 1999.

5_ Shahrani, M.N (1986) State Building and Social Fragmentation in Afghanistan:in A. Banuazizi and M.Weiner (eds), The state, Religion and Ethnic Politics:Afghanistan, Iran and Pakistan, Syracuse University Press, p.47.

۶_ میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۷۹۴، ۷۹۶ مخونه، د چاپ کال ۱۳۶۶، چاپوونکی مرکز نشر انقلاب با همکاري جمهوري، چاپ سوم، چاپ اول جمهوري.

7- Wak foundation for Afghanistan, The Ethnic Composition of Afghanistan,pp.10-19-27, KOR, Peshawar, Pakistan,1999.

8_ An interview with prof.Fredrik Barth, Afghanistan Nytt, p.12, A.nytt 1/2002, Oslo,9 Ibid,p12.

۱۰_میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۷۹۴ مخ.

11_Shahrani, M.N (1986), State Building and Social Fragmentation in Afghanistan: in A Banuazizi and M.Weiner (eds), The state, Religion and Ethinic politics:Afghanistan, Iran and Pakistan. Syracuse University, p.46.

۱۲_ میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۷۹۲، ۷۹۳ مخونه.

۱۳_پورتنی اخځ، ۷۹۷ او ۷۹۸ مخونه.

۱۴_ پورتنی اخځ، ۷۹۸ مخ.

15,16,17. Shahrani, M.n. (1986), State Building and Social Fragmentation in Afghanistan: in A Banuazizi and M.Weiner (eds), The state, Religion and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran and Pakistan. Syracuse University press. p.46.

17, ibid, p.45.

19_ibid;p.46.

20_ ibid, p.47.

21_ibid,p.48.

۲۲_میر غلام محمد غبار، پورتنی اخځ، ۷۹۲مخ.

۲۳_پورتنی اخځ، ۸۰۴ او ۸۲۳ مخونه.

عبدالباري جهاني

د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو د ناکامېدلو علتونه

په افغانستان کې چې هر وخت د ترقۍ، تغییر او تنویر کلمات یادېږي، نو د اعلیحضرت امان الله خان نوم به سم ورسره ملګری وي. د افغانستان په تاریخ کې به هېڅ مشر په دغه اندازه له خپل اولس او د هغه له ترقۍ سره دونه ژوره، صمیمانه او صادقانه لېونۍ مینه نه وي ښودلې. د افغان اولس د نېکمرغه کولو، عصري کولو او پرمخ بیولو

سره د امان الله خان مینه د یوه پاچا مینه نه، بلکې د یوه شاعر، هنرمند او نقاش مینه وه، چې زیاتره په احساس افاده کېدله، خو لکه څرنګه چې بیده اولسونه د خپلو هنرمندانو او شاعرانو د احساس په ژبه ډېر ناوخته پوهېږي، دغه راز د خپل دې وطن پالونکي پاچا په نیکو احساساتو او سپېڅلې مینې هم هغه وخت وپوهېدل، چې هغه وخت یې د ارمان او افسوس اوښکې پسې تویولې، چې هغه د دوی او د خپل ګران هېواد له تودې غېږې څخه، چې ده د جنون تر سرحده مینه ورسره درلوده، ډېر لرې تللی و او نور یې د بېرته راستنېدلو امکان موجود نه و. هغه په ژوند د خپل اولس لپاره مړ شوی و او هغه ژبې، چې دده په یاد وګړېدلې، وار په وار غوڅې شوې.

امیر امان الله خان، چې په نړۍ کې د وخت د تر تولو ستر استعماري طاقت په مقابل کې د سر پورته کولو او د جنګ د اعلانولو په افتخار خپل اولس په جوش او خروښ استقبال کړی او د غازي لقب یې ورکړی و، خپل هغه اولس صرف د ترقۍ، ازادۍ او پرمختګ سره د لېونۍ مینې په ګناه د کافر او لاټي په نوم له ملکه وشاړه، خو د هغه پیل کړي اصلاحات ناکام نه، بلکې د ناپوهانو او داړه مارانو د اغتشاش له املې د لنډې مودې لپاره بند شول او ددې اغتشاش سره ګواکې د اماني نهضت کمبله توله شوه، خو افغان اولس د شلمې پېړۍ په وروستیو لسیزو کې د دوهم

ځل داخلي جنګونو تر پیل کېدلو پورې، د ترقۍ او پرمختګ پر لور، کله بیده او کله ویښ ګامونه پورته کړل.

افغانستان له برتانوي استعمار څخه د استقلال د ګټلو په وخت کې داسې هېواد و، چې سړی یې له خپلو تقریباً ټولو ګاونډیو هېوادونو څخه وروسته پاتې بللای شي. سواد د نشت په اندازه و او خلکو به حتی خپل خصوصي او کورني لیکونه په ملا لیکل او لوستل او د ژوند د تقریباً ټولو معلوماتو او اطلاعاتو منبع یې ملایان او د جوماتونو انګړونه وو. راډیو وجود نه درلود او له یوه ښار څخه تر بل ښار پورې د سفر کولو لپاره کله شپې او کله هفتې په کار وې.

اعلیحضرت امان الله خان په داسې یوه وروسته پاتې عنعنوي او په دننه کې پرمتخاصمو فرقو او قومونو وېشل شوې ټولنه کې اصلاحاتو ته ملا وتړله، چې په هغې کې هر اصلاحي پروګرام د یوه انقلاب راوستلو معنی درلوده. ددې اصلاحاتو په پیل کېدلو، تعقیبېدلو او ناکامېدلو کې د اعلیحضرت امان الله خان شخصیت او اغېزه تر بل هرڅه زیات مطرح دي. دا ځکه چې افغانستان شاهي نظام درلود او شاهي نظامونه که هرڅو نه ډیموکراتیک هم وای بیا هم پاچا تر ټولو قواوو برتر او تر ټولو یې برخه او مسولیت زیات و. په عمومي صورت ویلای شو، چې اعلیحضرت امان الله خان پر وطن او ترقۍ مین شهزاده و، خو په یوه

وروسته پاتې ټولنه کې د دونه ژورو او حتی آنی اصلاحاتو د راوستلو دا پره یوازې وطن پالنه او مینه کافي نه وه. امیر امان الله خان بیا هم یو شهزاده و. هغه د ژوند ترخې او خوږې نه وې لیدلې. هغه ته قدرت په میراث پاتې شوی او د اصلاحاتو د پروګرام له جدیت څخه یې ښکاري، چې د خپل وطن په حالاتو ډېر خبر نه و.

یو له هغو کسانو څخه، چې د استقلال په جګړه کې یې فعاله برخه درلوده او هم یې وروسته د پوځ په تنظیمولو او روزلو کې فعاله ونډه اخیستلای شوای هغه سپه سالار محمد نادر خان و، چې اعلیحضرت امان الله خان یې پر هوښیارو مشورو غوږ ونه نیوی او ډېر ژر د افغانستان له فعالې سیاسي صحنې څخه ګوښه کېدلو ته مجبور شو. نادر خان په کال ۱۹۲۴ کې له کابل څخه د وتلو په وخت کې پېش بیني وکړه، چې د امان الله خان چټک اصلاحات به د افغانستان د بربادۍ او دده د سقوط سبب شي. (تیتلر، ص ۲۲۵).

د امان الله خان د بربادۍ یو لوی علت دا و، چې هغه د خوست له پاڅون څخه هېڅ عبرت وانه خیست. په هغه پاڅون کې، چې د منګلو او ځاځیو لویو قبایلو برخه پکې درلوده او لایې د پاڅون په جریان کې د پخواني پاچا محمد یعقوب خان زوی عبدالکریم د پاچا په حیث ټاکلی و، د خلکو اصلي او یا لږ تر لږه څرګند شعار دا و، چې د امیر

امان الله خان اصلاحات د شریعت مخالف دی او هغه کافر دی او باید چې له قدرته لیرې شي.

د اعلیحضرت امان الله خان پوځ له هغه پاڅون سره، چې بالاخره یې د لوګر او غزني ځینې سیمې هم ورسره واخیستلې، د مقاومت توان نه درلود او امان الله خان بالاخره مجبور شو، چې ملایانو ته د ځینو امتیازاتو په ورکولو سره د منګلو او ځاځیو په مقابل کې د نورو قبایلو مرسته ترلاسه کړي او د خوست د پاڅون چاره په وکړي.(رفورم، ص۱۲۳)

اعلیحضرت امان الله خان باید پوه شوی وای، چې نه دده اصلاحات لکه څرنګه چې ده یې فکر کاوه، خلکو او په تېره بیا د هغوی مذهبي مشرانو ملایانو ته د منلو وړ دي او نه دی ددغه راز اصلاحاتو په مقابل کې د راپورته کېدونکو احتمالي عکس العملونو د ځپلو لپاره قوي پوځ او قوه لري. دغه راز نه د افغانستان ختیځ سرحدات، چې هاخوا ته یې په لسګونو فراري شهزاده ګان او د تخت و تاج مدعیان پراته دي، چنداني مصون دي. دا شهزاده ګان او د تخت او تاج مدعیان دده د نیکه امیر عبدالرحمن خان په وخت کې له افغانستان څخه فرار شوي وو. مګر امیر عبدالرحمن خان د هغوی د کوښښونو او د افغانستان د بې ثباته کولو په منظور د هغوی د نقشو د شنډولو دایره هر وخت پر قوي پوځ، غښتلو او وفادارو جنرالانو او مطلقې مرکزي اداري

باندې تکیه کوله او هم یې د سرحد پورې خوا ته له برتانوي هند سره داسې دوستانه اړیکې ساتلي وو، چې هغه دولت هر وخت د افغانستان په چارو کې له منفي مداخلې څخه ځان ژغوره او خپل خیر یې د امیر عبدالرحمن خان په دوستي، د هغه تر سلطې لاندې په قوي او یو موتي افغانستان کې لیده. د امیر امان الله خان پلار امیر حبیب الله خان ځینې دغه شهزاده ګان پخلا کړل او د افغانستان د اداري سسټم او پوځ په بهترولو او اصلاح کولو کې یې کار ورځخه واخیست. هغه د هر خطر په مقابل کې خپله هوښیاري وساتله، د پوځ پر قوت یې تکیه وکړه او د خپل غښتلي ختیځ ګاونډي برتانوي هند دوستي یې له لاسه ورنه کړه.

خو اعلیحضرت امان الله خان له انقلابي اصلاحاتو سره د لېونۍ مینې له املې ځان په لوی لاس په هره جبهه کې له خطر او مقابلې سره مخامخ کړ. هغه باید استقلال له جنګ څخه وروسته، چې که یې په اینده کې د انګریزانو دښمني په بیه وانه خیستلِه، نو دوستي خو یې لږ تر لږه له لاسه ورکړه، نو په دې صورت کې باید د مرکزي قدرت او منظم پوځ قوي کولو او بهترولو ته متوجه شوي وای او ځان یې له دغه درکه د راپیدا کېدونکو احتمالي خطرونو سره مقابلې ته چمتو کړی وای.

د اعلیحضرت امان الله خان نیکه، امیر عبدالرحمن

خان، چې تر امان الله خان په څو چنده کمو وساپلو او تقریباً تش لاس قدرت ته ورسید، د خپل قدرت په زمانه کې له پیرانو او ملایانو څخه امتیازات او هغه عابدات واخیستل، چې هغوی د اوقافو له لارې ترلاسه کول او د ملا مشك عالم، ملا نجم الدین اخوند، چې د هډې په ملا صاحب مشهور دی، کندهاري عبدالرحیم اخوندزاده او ډېرو لویو بانفوذو او مقتدرو پیرانو او ملایانو سره مخامخ شو، مګر هغه نه یوازې پر زور او پوځ باندې کلکه تکیه کړې وه، بلکې ځان یې د ملایانو او پیرانو ترڅنګ له نورو اجتماعي او عنعنوي تضادونو سره مخامخ نه کړ، خو اعلیحضرت امان الله خان له یوې خوا خپل پوځي قدرت دونه کمزوری کړ، چې د خوست د پاڅون د ځپلو لپاره یې نورو قبایلو ته د مرستې خواست وکړ او له بلې خوا یې په داسې بې تعلیمه ټولنه کې، چې د علم او سواد رڼا د نشت په اندازه وه، پر تقریباً ټولو کلتوري او عنعنوي بنسټونو باندې په یوه ځل حمله پیل کړه. هغه کولای شول چې خپل اصلاحات په کراره کراره عملي کړي او د افغانستان وروستیو حوادثو وښودله، چې د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو عملي کېدل نه یوازې غیر ممکن نه وو، بلکې د ټولنې تقریباً ټولو طبقاتو یې په خلاصه غبرګه هرکلی وکړ. د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د پاچهۍ په وروستیو کلونو کې یعنې د امانې نهضت له ناکامېدلو څخه څه کم

نیمه پیړۍ وروسته په افغانستان کې داسې سیمه نه وه، چې د نجونو ښوونځي یې نه درلودل او د کندهار په څېر محافظه کار او مذهبي ولایت څخه نجونې اروپایي ملکونو او شوروي اتحاد ته د عالي تحصیلاتو لپاره ولاړې.

د اعلیحضرت امان الله خان د اصلاحاتو د ناکامېدلو ترټولو عمده علت دا و، چې هغه کارونه چې ده باید تر ټولو وروسته کړي وای، هغه یې تر ټولو دمخه وکړه او هغه کارونه، چې ده باید تر ټولو لومړی کړي وای، چې هغه د پوځ قوي کول او عصري کوي او د ټولنې باسواده کول، ښاري کول او صنعتي کول وو او باید چې خپله ټوله انرژي یې ورته متوجه کړې وای، یا یې ونه کړه او یا یې دونه لږ توجه ورته وکړه، چې لږ تر لږه د دونه انقلابي اصلاحاتو لپاره کافي نه وو.

د افغانستان په تاریخ کې ښایي ډېرو لږو مشرانو د اعلیحضرت امان الله خان په څېر د ټولنې په ټولو طبقاتو کې محبوبیت درلودلی وي. یوازې د غازي نوم کافي و، چې د هغه په مقابل کې هر ډول ښورښ شرعاً ناروا کړي او ټول مخالفین یې باغیان وبلل شي. ښایي دغه محبوبیت او دده په نزد د اصلاحاتو حقانیت، هغه دونه مغرور کړی و، چې د محمود طرزي په څېر هوښیار او وطن پالونکي او د نادر شاه په څېر تکړه او محتاط ملګري یې خوابدي کړل او د محمد ولي خان، محمود سامي او علي احمد خان په شان

احساساتي، غوړه مالو او پر خپلو شخصي ګټو مين کسان يې پرځان راوګرځول، چې يې اعليحضرت امان الله خان د ټولنې له ټولو واقعيتونو څخه بې خبره وساته او هم يې د هغه د قدرت او ژوند په حساسه مرحله کې ځانونه ورڅخه ګوښه کتل او حتى له دښمن سره يې همکاري وکړه. (رفورم، ص ۱۲۳_۱۲۱)

محمود طرزي، چې د امير امان الله خان له ناکارو او غوړه مالو درباريانو سره يې چندانې ګوزاره نه شوای کولای، له کابل څخه د علاج لپاره سويس ته ولاړ. هغه که څه هم د اوږدې مودې لپاره په اروپا کې پاتې شو، خو له اروپا څخه يې په افغانستان کې هغه څه ليدلای شوای، چې امان الله خان له کابل څخه له ارګ څخه نه شوای ليدلای او يا يې چا د ليدلو مجال نه ورکاوه. محمود طرزي د کال ۱۹۲۷ د ډسامبر له مياشتې څخه مخکې، چې امير امان الله خان د اروپا او اسيا د اوږدې دورې د پيل کولو لپاره تياری کاوه، ځان له سويس څخه کابل ته ورساوه او اعليحضرت امان الله خان ته يې وويل، چې له افغانستان څخه په هېڅ توګه او د هېڅ مقصد لپاره د خارج په دونه اوږده سفر روان نه شي، ځکه چې د افغانستان وضع د هغه د دونه اوږده غيابت لپاره مساعده نه ده. (دوپرې ۴۵۰) خو امير امان الله خان د هغه مشوره ونه منله او د هغه کال د ډسامبر په مياشت کې د اروپا او آسيا په اوه مياشتنۍ دوره

روان شو. اعلیحضرت امان الله خان پر خپله خبره ټینګ ولاړ و. نه یوازې یې د اروپا د دونه اوږده سفر عزم فسخ نه کړ، بلکې محمد ولي خان یې چې مخکې یې اروپایي هېوادونو او امریکا ته د سیار سفیر په حیث استولی و، د سلطنت د مقام د کفیل په حیث وټاکه او سفر یې پیل کړ. (ریفورم ۲۰۱)

اعلیحضرت امان الله خان نه یوازې د هېواد په ډېرو خطرناکو حالاتو کې خارج ته اوږد سفر پیل کړ، بلکې قدرت یې داسې سړي ته چې اهلیت یې نه درلود او لاد خطر په وخت کې د دښمن جبهې ته هم ورواوښت، پرېښود او په دې کې هېڅ شک نشته چې په خپل دې انتخاب او مقرري سره به یې د کابل او شاوخوا سرداران ډېر سخت خفه کړي وي.

اعلیحضرت امان الله خان نه یوازې په کابل کې د خپل هوښیار دوست محمود طرزي په مشوره عمل ونه کړ او د اروپا سفر یې پیل کړ، په اروپا کې یې هم د سپه سالار محمد نادر خان پر مشورو غوږ ونه نیوی، بلکې هیېواد ته له ستنېدلو سره یې د خپلو اصلاحاتو عملي کولو ته نور زور هم ورکړ. د افغانستان هغه ترخه واقعیتونه چې له امان الله خان څخه خپلو غوړه مالو درباریانو پټ ساتلي وو، په اروپا کې سپه سالار محمد نادر خان په خبر وو. هغه او دوو ورونو یې (سردار شاه ولي خان او محمد هاشم خان) ځانونه

د ایتالیې د ناپل بنار ته ورورسول او هلته یې ورته وویل، چې د افغانستان په اوسنیو اجتماعي، سیاسي او اقتصادي شرایطو کې د چټکو او ژورو اصلاحاتو لپاره زمینه برابره نه ده، خو کله چې یې امیر امان الله خان پر مشورو غوږو ونه نیوه، نو سپه سالار هم بېرته د فرانسې جنوب ته ستون شو او د امان الله خان په نورو سفرونو کې یې له برخې اخیستلو څخه ډډه وکړه او کله چې امیر امان الله خان افغانستان ته د بېرته ستنېدلو امر ورته وکړ، سپه سالار یې پر امر باندې غوږونه کانه واچول. (سنځل نوید، ۱۴۹_۱۴۸)

لکه څرنګه، چې سپه سالار د اعلیحضرت امان الله خان پر امر غوږونه کانه واچول، دغه راز امان اله خان هم د هغه پر دوستانه او معقولو مشورو غوږونه کانه واچول او افغانستان ته له ستنېدلو سره سم یې خپلو اصلاحاتو ته لس چنده زور ورکړ.

سړی نه پوهېږي، چې امان الله خان به د خپلو اصلاحاتو د عملي کېدلو لپاره د چا پر زور حساب کړی و، ځکه چې د هغه اداري، پوځي، اقتصادي او اجتماعي اصلاحاتو له هغه څخه د لورړو او کښتو رتبو مامورین، پوځي افسران، خانان او ملکان او د ټولنې پر عنعناتو مین خلک ټول خوابدي کړي وو. (ریفورم ص ۱۲۰) د هغه پر ضد په جوماتونو کې تبلیغات روان وو او لویو ملایانو او پیرانو پر هغه باندې د کفر فتوا لګوله او ده بیا هم خپل اصلاحات په

داسې توګه عملي کول لکه چې اصلاً څه پېښه شوې نه وي.

په دې کې شک نشته، چې ملایان په تېره بیا پیران، چې هر وخت یې د انګلیسانو، سیکهانو او نورو غیر اسلامي قوتونو او ملکونو په مقابل جګړه کې تر هر چا او منظمو پوځونو او قواو زیاته او فعاله ونډه اخیستې وه. د افغانستان د استقلال د جنګ په وخت کې د اعلیحضرت امان الله خان تر ټولو ټینګ ملګري وو. مګر امان الله خان ته باید دا خبره څرګنده وای، چې پر ملایانو او پیرانو باندې یوازې د جهاد په وخت کې حساب کېدلای شي او کله چې د افغانستان په څېر وروسته پاتې، بېسواده او پر خپلو عنعناتو باندې مینې ټولنې کې د اجتماعي اصلاحاتو او هغه هم د امان الله خان په څېر انقلابي اصلاحاتو، حرکت پیل کېږي، نو ملایان او پیران تر ټولو د قوي او خطرناک دښمن په حیث د بې سوادو او بې خبرو خلکو د رهبرۍ ببرغ اخلي او په هغه صورت کې یوازې منظم او قوي پوځي قوتونه او مرکزي غښتلي حکومت د هغوی په مقابل کې مقاومت کولای شي.

په داسې حال کې چې اعلیحضرت امان الله خان خپل پوځ پخپله کمزورۍ کړي او د مرکزي حکومت ډېرو سترو مقاماتو یې د ناراضي او فعالو سیاسي پیرانو، د شور بازار له حضرتانو، ګل آغا او شېرآغا سره اړیکې درلودل او د امان الله خان پر ضد دسیسو کې یې برخه ورسره

اخیستله. (فایر ص ۳۳۰)

سربیره پر دې چې د امان الله خان د اجتماعي اصلاحاتو په مقابل کې پراخ مذهبي عکس العمل موجود او تقریباً په هر جومات کې پنځه وخته په میلیونونو مسلمانانو د هغه په مقابل کې د ملایانو تبلیغات اوربدل. برسېره پردې، چې په اروپا کې د هغه د ملکې ثریا په لوڅ مخ او لوڅو مړوندونو کې اخیستل شوي عکسونه د افغانستان په عنعنوي او بې سواده ټولنه کې لاس پر لاس کېدل او ټولو خلکو خپل پاچا تکفیراوه یا یې لږ تر لږه د تکفیر فتوا منله او برسېره پردې چې ګل اغا مجددي له څلورو سوو مذهبي عالمانو او مشهورو ملایانو څخه د امیر د کفر فتوا ترلاسه کړې او د افغانستان په اطرافو کې یې خپروله. (فایر ص ۳۹۰) امیر امان اله خان د خپلو بې وختو اصلاحاتو د راوستلو په برخه کې له خپل جدیت څخه لاس وانه خیست او په دغه وخت کې یې هم پېغلې نجونې د تحصیل لپاره ترکیې ته واستولې او په دې توګه یې لګېدلی اور نور هم تازه کړ.

د کال ۱۹۲۸ د سپتامبر د میاشتې له وروستیو شپو ورځو څخه د کابل په جنوب، شمال او ختیځ کې د بنورښونو اورونه ولګېدل. په ختیځ کې شینوارو او خوګیانیو حکومتي پوستې او قشلې چور کړې او د برتانیې قونسلګري یې چور او وسوځوله. که څه هم چې امیر امان الله خان ددغه بنورښ د ځپلو لپاره هېڅ پوځي قوه نه

درلوده او یوازې یې له یاغیانو سره په مذاکراتو اکتفا کوله، بیا هم یاغیانو د ډسامبر د میاشتې په لومړیو ورځو کې د روغې جوړې شرایط ورته راواستول او له امیر څخه یې وغوښتل، چې خپل اجتماعي اصلاحات منسوخ کړي او د دوی نجونې بېرته له خارج څخه ورته راوغواړي او په عوض کې به هغوی ټولې هغه وسلې او مهمات ورتسلیم کړي، چې له حکومتي قشلو څخه یې ترلاسه کړي دي.(ادمک ص ۱۴۱)، خو امیر امان الله خان حتی له دغه مساعد فرصت څخه هم پر خپل وخت ګټه وانه خیستله او ایله د جنورۍ پر پنځمه یې د خپلو ځینو اصلاحاتو د منسوخولو وعده وکړه، خو دا وخت د ښورښونو لمبو دونه زور اخیستی و، چې هغه لس ورځې وروسته د سردار عنایت الله خان په ګټه استعفې کولو ته مجبور شو.

د امیر امان الله خان یا د امیر امان الله خان د اصلاحاتو د تحریک، د سقوط عوامل دونه پراخ بحث دی، چې په یوه مقاله کې یې ځایول تقریباً غیر ممکن کار دی، خو په لنډ ډول ویلای شم، چې د هغه د سقوط اصلي علت، یوازې په یوه وروسته پاتې او بې تعلیمه ټولنه کې د بې وخته اجتماعي او کلتوري اصلاحاتو طرح کول نه، بلکې ددغو اصلاحاتو د عملي کولو لپاره د لازمي وسیلې نه درلودل او د هغو په مقابل کې راپارېدونکو عکس العملونو ته په بې اهمیته نظر کتل وو. دا وسیله قوي مرکزي پوځ او اداره وه، چې هر وخت یې پایې سستې شوې دي، په افغانستان کې یې د کوچنیو او لویو ښورښونو د جوړېدلو لپاره زمینه

برابره کړې ده.

وروستیو پېښو او اصلاحاتو او د نادر شاه، ظاهر شاه او داود خان کلونو وښودل، چې په افغانستان کې د پوځ او حکومت په زور تقریباً هر ډول اصلاحات ممکن دي او چې خلك لږ و ډېر ورسره بلد شوي دي، هرکلی يې هم کړی دی.

BIBLOGRAPHY:

1_ Poulada, Leon.Reform and Rebellion in Afghanistan. 1919_1929

2_Stewart, Rhea Talley. Fine in Afghanistan.

3_Ademec, Ludwig W.Afghanistan Foreign Affairs to the Mid Twentieth Centrury.

4_Wild, Ronal.Amanullah Ex_Amir of Afghanistan.

5_Tytler, W.K Freser. Afghanistan a study of Political Develoments.

6_Navid, Senzil K.Religious Response to Social Changes in Afghnaistan 1919_1929

7_Dupree, Louis. Afghanistan.

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد اکبر کرګر

غازي امان الله خان او مدرنیزم

(د عصري بنوونې او روزنې پیلامه)

(ای ملت معظم افغانستان! من هنگام شهادت پدر وکالت سلطنت را در کابل داشتم و اکنون به اصالت ان بار سنگین امانت را متوکلاً و معتصما به عهده گرفتم. وقتیکه ملت بزرگ من تاج شاهی را بر سر من نهاد، من عهد بستم که بایستی دولت افغانستان مانند سایر قدرتهای مستقل جهان، در داخل

کشور ازاد و مستقل باشد ، ملت افغانستان در داخل کشور ازادی کامل داشته و از هر گونه تجاوز و ظلمی محفوظ و مردم فقط باید مطیع قانون باشند و بس. کار اجباری و بیگار در تمام رشته ها ممنوع و ملغی است. حکومت ما در افغانستان اصلاحاتی خواهد نمود که ملت و مملکت ما بتواند در بین ملل متمدن جهان جای مناسب مقام خود را حاصل نماید. من در اجراات امور کشور مشورت را بحکم (شاور هم فی الامر رهبر) قرار خواهم داد. ای ملت عزیز وای قوم باتمیز در حفظ دین و دولت و ملت خود بیدار و در نگهبانی وطن خویش هوشیار باشید ، من از خداوند برای شما و اهل اسلام و کلیه بنی نوع انسان خیر و سعادت میخواهم.) (۱ ـــ ۷۵۲)

❋ ❋ ❋

پورتنی پراګراف چې د غازي امان الله خان د یوي وینا یوه برخه ده، په واقعیت کې د هغه د اهدافو او پروګرامونو لنډه مانیفیستو ده، یا د مدرنیزم په لور د هېواد د سمولو تګلاره ده. نوموړی ددې وینا وروسته د یو لړ سترو کارونو په لړ کې غوښتل، چې د هېواد په اقتصادي او فرهنګي او سیاسي څېره کې یو کیفي بدلون راولي. په همدې هیله مې

تکل وکړ، چې د امان الله خان او مدرنیزم په باب یو څه ولیکم، خو دمخه تر دې، چې د امانیه دورې د مدرنیزم بحث ته په تېره د ښوونې او روزنې په برخه کې داخل شو، ښه به وي چې د هغه مهال په مقیاس د مدرنیزم شاخصونه جوت کړو.

(مدرنیزم یعنې د لویدیځې تکنالوجۍ رااخیستنه یا په بله مانا د انساني، فزیکي او طبیعي قوتونو سم کارول او په عقلاني توګه د انسان تر کنترول لاندې راوستل او په معقوله توګه ترې ګټه اخیستل دي.)

سره له دې، چې د مدرنیزم په باب بېلابېل تعریفونه وړاندې شوي دي، خو دا یوه د بحث او جدل وړ خبره هم ده. په مجموع کې هغه ټولې پروسې چې د هېواد د اقتصاد د صنعتي کېدو او تواءمیت په لور پرمخ ځي، د مخابراتو، مواصلاتو او سوداګرۍ وده او په ټولنیز او سیاسي سطحه کې د ټولنیز تحرک (سوسیال موبیلیتي) رامنځ ته کېدل، د روغتیایي او صحي خدماتو انکشاف، د لوړ پوړو او باقدرته ډلو او د ټیټو پوړیو ترمنځ د اړیکو ایجادېدل، د کورنیو خیلونو او قبیلوي اړیکو تدریجي کمزوري کېدل او په یوه ملي ټولنه کې مستحیل کېدلو څخه عبارت دی. په لویه پیمانه د دودیزو ارزښتونو وده او د غیر ضروري ارزښتونو له منځه تلل. د ضروري عقایدو وده او ددې عقیدې رامنځ ته کېدل، چې یوازې د بدلون رامنځ ته

کېيدل نه، بلکې د ېر ضروري او حياتيي او په متوازنه توګه د بدلون غوښتنه او ارتيا ده. مودرنېزيشن له سيکولريزم، علمي او تخنيکي زده کړو سره او همدارنګه د جمعي وسايلو له پرمختګ سره نه جلا کېدونکې رابطه لري. همدارنګه د زړو او نويو اجتماعي ډلو د خبرتيا او اګاهۍ لورتيا د هغوی د علاقمندۍ او غوښتنو سره ملګری دی.

مودرنايزيشن د سياسي واك د وېش په برخه کې ټولو پورېو ته د ګډون څرګندوی دی. ددې ځانګړنه دا ده، چې ټولو ټولنيزو پورېو ته د ټولنيزې عاجلې ودې، په ټولو حکومتي موسساتو، سوداګرۍ او صنعت کې ونډه ولري. زوړ نسل د زيږون او يا مرينې په پروسه کې په نوي ايليت نسل کې چې د ښوونې او روزنې په لاس ته راوړنو تکيه کوي، ځای نيسي. ښاري، مدني او صنعتي ژوند رونق پيدا کوي. سيکولريزم ايجاديږي او د ملي سياسي يووالي په لور تمايل زياتيږي. نوې نړيوالې اړيکې او روابط يې د تېرو ځای نيسي. په ايډيالوژيك لحاظ هم دا تمايل قوت پيدا کوي، چې يو نظام بايد په خلکو کې محبوبيت ولري. د يوه نظام د مشروعيت مساله د هغه واك او صلاحيت د خلکو د رضا او خوښۍ پورې اړه لري، اهميت پيدا کوي، په دې ډول د ملت، ملېت پالنې (نشنالیزم) مفکوره رامنځ ته کېږي، مدني او ښاري ژوند، برابري او د قانون په وړاندې يو شان ته وال د پوهېدو وړ ګرځي.

په افغانستان کې د لومړیو مدرنستو روښانفکرانو او اصلاح طلبانو د مبارزو په اړوند زیات څه نه دي ویل شوي، سبب دا و چې دغه هېواد په نولسمه پېړۍ کې یو ګوښی او منزوی هېواد و. د لویدیځ نړۍ زیاتره څېړونکیو ورته لږه پاملرنه کړې او په دې اساس له نظره لیرې پاتې شوی دی.

د لومړیو مدرنیستانو د فکر او اندېښې په باب د هګل دا خبره صدق کوي، چې د تابعیت د ۱۷۸۹ کال د بشري حقونو د اعلامیې په باب یې کړې وه:انسان د لومړي ځل لپاره (د فکر په بنیاد واقعیت جوړ کړ). (۲_۲۹ مخ)

سره له دې، چې ځینې څېړونکي په افغانستان کې نوی مدرني حرکت په امانیه دور پورې منحصر نه بولي، بلکې په دې باور دي، چې دغه پروسه له هغه مخکې پیل شوې وه، خو واقعیت دا دی چې په اماني دور کې دغې مفکورې یعني مدرنیزم داسې د حقیقت جامه واغوسته، چې په لږه موده کې یې د هېواد په څېره کې کیفي بدلون راوست. په بل عبارت دا به مبالغه نه وي، چې که ووایو هر هغه څه چې نن په افغانستان کې د لویدیځ مدنیت په اړوند وینو، هغه په افغانستان کې په اماني دور کې راڅرګند شوی دی.

د مدرنیزم لومړنی او اساسي شاخص، چې نور هغه په ځان پسې راکاږي، بنوونه او روزنه ده. مور په دې بحث کې په اساسي توګه په بنوونه او روزنه تمرکز کوو او نور شاخصونه او عناصر یې په ضمني توګه یادوو.

۱ـ ښوونه او روزنه:

لـویئس دوپـري لیکـي:"کلـه چـې د امیـر حبیـب الله خـان لـه مـړک وروسـته د لومـړي وار لپـاره محمـود بـیګ طـرزي لـه امـان الله خـان سـره ولیـدل، دواړه حیـران وو. طـرزي وویـل: مـه ژاړه اوس د عمل وخت دی".(۳ـ۴۴۱)

هغـه د خپـل پـلار پـه غیـاب کـې اکثـر د ښکـار د سـفرونو پـه مهـال د ګـارد او یـا د وسـله وال پـوځ د قومانـدان دنـده ترسـره کولـه. نومـوړی ارګ ونیـو، چـې هـم د شـاهي دربـار کـلا (مرکـز) و او هـم پـه کـې خزانـه وه او د قـدرت دودیـزه څوکـۍ وه. نومـوړي سـم د واړه پـه پـوځ کـې د اصـلاحاتو او د حالـت د ښـه کولـو وعـده وکـړه. د حبیـب الله ورور پـه جـلال ابـاد کـې ځـان پاچـا اعـلان کـړ. نومـوړی د دودیزوالـو (عنعنـه پرسـتو) نماینـده و.(۳ـ۴۴۱)

پـه واقعیـت کـې د مـدرنیزم او دودیزوالـي یـا ترادیشـنالیزم تـرمنځ مبـارزې دغلتـه خپـل ځـان راڅرګنـد کـړ. مـدرنیزم پـه تـدریج سـره رابرسـیره شـو او د ټـولنې پـه ټـول مقیـاس د دودیـزوالي کړکـه یـې د ځـان پرضـد راوپارولـه. دغـه مبـارزه تـر ننـه هـم روانـه ده. وروسـتی انعکـاس یـې د دسـمبر پـه وروسـتۍ لویـه جرګـه کـې ولیـدل شـو. دغـه جګـړه پـه افغانسـتان کـې ډېـره خونـړۍ وه او د سـرونو یـا ککریـو د دل او تولیـدو لـه لارې د اولس د وینو د څپانده سیند په ټټر ټبره شوه او لا روانه ده.

(لـه ۱۹۱۹ کـال نـه ترمخـه پادشـاهي کورنـۍ یـوازې لـه

اداري مسايلو او قانوني تصاميمو سره علاقه درلوده. ټول افغانان مخکې له هغه چې شاهي دربار ته راشي او خپل کیس راوړي، د دود او عنعنې په وسیله محکوم وو. د امیر حبیب الله او د هغه ورور سردار نصرالله او د حبیب الله دري مشران زامن ټولو په دربار کې کار کاوه او په پرله پسې توګه د هغو پریکړې په اسانۍ تصور کېدې.) (۳_۴۴۲)

امان الله غوښتل، چې ټول سیستم سره یو موټی کړي. نومورې طرزي ته اجازه ورکړه، چې د یوه حکومتي سیستم اصلاحات رامنځ ته کړي او د وزیرانو کابینه د عثماني ترکیې په مودل جوړه کړي. طرزي پخپله د بهرنیو چارو لومړنی وزیر شو او سردار عبدالقدوس خان د صدراعظم په توګه وټاکل شو. (۳_۴۴۲)

غازي امان الله خان د نهو کالو پادشاهي په دوره کې ستر او هراړخیز اصلاحات ترلاس لاندې ونیول، چې افغانستان یوه نوي دور ته داخل کړي. ګرګوریان وارتان په خپل اثر کې د امان الله خان د وینا یوه برخه رااخلي او لیکي:

«د لوی خدای په لارښوونه به زمونږ حکومت ټول داسې مناسب او ګټور اقدامات او ریفورمونه، چې د هېواد و ملت په ګټه وي، پیل کړي چې د افغانستان حکومت او ملت د ستر بدلون په اساس متمدني نړۍ ته اخل شي او د سترو متمدنو قوتونو په منځ کې مناسب او ور مقام ترلاسه

کړي. په دې ډول له خدایه غواړم د هغه د رضا او مهربانۍ لپاره او له هغه څخه ستاسي او ټولو مسلمانانو او ټول بشریت د نیکمرغۍ او هوسایي لپاره مرسته غواړم. له خدایه غواړم چې موږ ته لارښوونه وکړي او زموږ هیلې راپوره کړي.) (۴_۲۳۹)

د امانیه دور لومړني اصلاحي اقدامات د بنسټونو او روزنې په برخه کې وو، چې هغه ډېر اهمیت ورته ورکاوه. امیر ددې لپاره چې د بنسټونو او روزنې سیستم پیاوړی کړي او هغه بیا له سره تنظیم کړي، نو له مصر او ترکیې څخه یې بنسټونکي راوبلل او په افغانستان کې یې په دوام داره توګه د فرانسې د بنسټونو او روزنې د سیستم د زده کړې لپاره د فرانسوي هیات له مقاماتو سره خبرې اترې پیل کړې. ددې کار لپاره الفرید فوچرد فرانسوي ارکیالوجستانو د هیات مشر او د سوربون د پوهنتون پروفیسور د یوه دوام داره بنسټونییز سیستم او د لوړو زده کړو سیستم طرحه کړ. درې نوي ثانوي بنسټونځي جوړ شول. دا ټول د حبیبیه په سبك و، خو په هر یوه کې د متوسطو لارښوونو لپاره ببله یا ځانګړې بهرنۍ ژبه تدریس کېده. د ګریګوریان په قول لومړنۍ هغه یې امانیه بنسټونځی و، چې په ۱۹۲۲ کې جوړ شو او د امان الله خان له سقوط وروسته یې نوم په استقلال واوښت. غبار ددغه بنسټونځي نوم امان لیکي. دا بنسټونځی د امان الله په نوم یادېده. امانیه لپسه یا

بنسوونځی، چې د فرانسوي تدریس یو نمونه وه، پنځو تنو فرانسوي استادانو چې یوه یې مېرمن وه او دولسو تنو افغانانو یې د تدریس چارې پرمخ بئولې. د ۱۹۲۶ کال پورې امانیه بنسوونځي ۳۰۰_۳۵۰ تنه شاګردان روزلي وو.

په ۱۹۲۳ کال کې اماني لېسه جوړه شوه، چې د جرمني تیپ یو بنسوونځی و. دا هم د امانیه په څېر یو بنسوونځی و او د امان الله له نوم سره ترلی و، چې بیا وروسته د نجات په نوم یاد شو. اماني بنسوونځی د ډاکټر ایون تر سرپرستۍ لاندې و، چې دري جرمني بنسونکو او څو تنو افغان بنسونکو پکې تدریس کاوه. د ۱۹۲۴ او ۱۹۲۶ کلونو په دوره کې دې بنسوونځي نژدې سل تنه زده کوونکي درلودل. په ۱۹۲۷ کال دریم بنسوونځی د غازي په نوم پرانیستل شو. ددغه بنسوونځي په ټولګیو کې انګریزي ژبه تدریس کېده. لومړنی بکلوریا ازموینه په حبیبیه بنسوونځي کې په هماغه کال واخیستل شوه.

همدارنګه امان الله خان په ۱۹۲۴ کال نور بنسوونځي هم پرانیستل. هغه یو څلور کلن اداري بنسوونځي چې (مکتب حکام) نومېده تاسیس کړ. په دې بنسوونځي کې په محاسبه او ارتیمیتکس باندې ټینګار کېده. ترکي د دویمې ژبې په توګه په کې تدریس کېده، ځکه چې امان الله خان غوښتل چې په افغانستان کې ترکي اداري مودل پلی کړي. د کابل د والي له خوا د حکومت کارمندانو ته هم اداري تعلیمات

ورکول کېدل. د کابل والي ته ویل شوي وو، چې د قانون په اړوند یو کورس جوړ کړي. په دې ډول یې غوښتل، چې د ښوونکو د سویې کیفیت لوړ کړي او نوي کادرونه وروزي. د ښوونکو د روزنې مرکز د حبیب الله لـه خوا جوړ او پراخ شوی او سیستماتیك تعلیمي نصاب ورته تاکل شوی و. انګلیسي د پرنسیپ له مخې یوه منل شوې ژبه وه، چې هلته تدریس کېده.

کله چې د ښوونکو د روزنې پروګرام تر لاس لاندې ونیول شو، حکومت د مسلکي ښوونځیو جوړولو ته پام راواړاوه. یو کوچنی ښوونځی د ښکلو هنرونو او صنعت لپاره جوړ شو او له ۱۹۲۴ کال راهیسې نور خصوصي ښوونځي هم جوړ شول. ددې ښوونځیو په لړ کې یو د بهرنیو ژبو د زده کړې ښوونځی و. (چې د انګریزي، فرانسوي، المانې، روسي او ترکي ژبو تدریس په کې کېده) همدارنګه د تلګرافي او ښیښه جوړولو، سنګ تراشي او حسابداری ښوونځي جوړ شول. د ګریګوریان په قول په مجموع کې دا ټول ښوونځي په ډېرو لږو تجهیزاتو او وسایلو باندې سمبال وو او یا یې هېڅ وسایل نه درلودل.

میر غلام محمد غبار هم د ښوونې او روزنې په برخه کې په دې ډول یادونه کوي:(د اساسي قانون د ۶۸ مادې په اساس د لومړنیو ښوونځیو زده کړه اجباري شوه او په مرکز (کابل) کې پر حبیبیې لیسې سربېره د امان او امانې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرانسوي، جرمني او کورنيو استادانو په وسيله تدريس کېده. د غازي رشديه د استقلال رشديه، تلګراف، رسامي، نجاري، معماری، د ژبو، کرنې، عربي دارالعلوم، د مستوراتو رشديه، د جلال آباد رشديه، د کندهار رشديه، کرنه، د هرات رشديه، د هرات دارالمعلمين، د مزار شريف رشديه، د قطغن رشديه، د پوليسو مکتب، موزيك، غالۍ اوبدلو ارکتيکت، د ښځينه تدبير منزل، طبيه ښوونځی، مستورات او د هېواد په ټولو ولایاتو کې ۳۲۲ لومړني ښوونځي جوړ شول. تر ۱۹۲۷ کال پورې د لومړنيو ښوونځيو د زده کوونکيو شمېر يو پنځسو زرو ته ورسېده.) (۱_۷۹۳مخ)

په ۱۹۲۸ کال کې يو کالج جوړ شو. ددغه کالج محصلين د څلورو ثانوي ښوونځيو له فارغانو څخه غوره شول. د وارتان ګريګوريان په قول (کله چې ددغه کالج محصلين غوره شول، ځيني محصلين بهر ته واستول شول، چې خپلې نورې زده کړې بشپړې کړي. خو دغه موسسې په خپله زيات دوام ونه کړ. تر ۱۹۲۸ کال پورې د ډاکټر تينيبير په قول، چې وروسته د امانيه ډايرکټر و، په کابل کې نژدې ۱۴ لومړني او منځنۍ ښوونځي موجود وو او همدارنګه د ولایاتو په مرکزونو کې هم منځنۍ ښوونځي جوړ شوي وو. (۴_۲۴۰مخ)

ګريګوريان يوې ډېرې په زړه پورې خبرې ته ګوته نيسي

او هغه دا چې له نوي افغان ښوونيز سيستم څخه د امان الله خان او محمود طرزي (چې تر دغه وخته د امير سلاکار و) هدف لکه څنګه چې مالومېږي دا و چې په افغانستان کې د روښانفکرۍ او روښانتيا تخم وشيندي، چې د مودرنيزم او اصلاحاتو لپاره ډېر ضروري و، چې له دې لارې وکړای شي په افغانستان کې د شاهي اداري لپاره لازم کادرونه وروزي. امير هڅه کوله، چې له ښوونې او روزنې سره د خلکو مخالفت کم کړي. هم د هڅونې او هم د فشار له لارې خلك دې کار ته چمتو کړي. نومورې په عامو محضرونو کې داسې اشتهارونه نصب او استولي وو، چې له خلکو يې غوښتي وو چې خپل اولادونه ښوونځيو ته واستوي او ټولو دولتي کارکوونکيو ته يې لازښوونه کړې وه، چې د خپلو ماشومانو په داخلولو سره نمونه شي او که چا سرغړاوی کاوه، نو يا له کاره ګوښه کېدل او يا جريمه کېدل.

له بلې خوا دوارې لومړنۍ او عالي زده کړې وړيا وې، لکه چې دمخه يادونه وشوه، دې اصل ته په لومړني اساسي قانون کې ځای ورکړل شوی و، پاتې دې نه وي چې دې دود تر وروستو کلونو پورې او ان تر ننه دوام وکړ، ځکه چې د ټولنې او هېواد يوه جدي اړتيا وه او ده. له بلې خوا ددې لپاره چې زده کوونکي وهڅېږي او ښوونځي ته دوام ورکړي، ماشومانو ته چې په لومړنيو ښوونځيو کې وو، لږې اندازه پيسې، لباس او خواړه هم ورکول کېدل. داسې هڅې

وشوې، چې د ولایاتو په ساحو کې د دولت په ملاتړ د اولس له خوا ښوونځي رامنځ ته شي چې عصري مضامین او تعلیمي نصاب ولري، خو د ګریګوریان په قول په دې برخه کې داسيء څه مالومات نشته، چې وښيي چې د امیر اداره څومره په دې برخه کې بریالۍ وه، خو څه چې څرګند دي، دا دي چې په ټولو دا ډول ښوونځیو کې عنعنوي تعلیم ته ډېر ارزښت ورکول کېده او ان د مکتب نیمه ورځ په دوديز تعلیمي نصاب کې تېرېده. په عصري مضامینو کې یوازې د افغانستان جغرافیه او ریاضي مضامین تدریس کېدل.

وارتان ګریګوریان یادونه کوي:(په عمومي ډول د عصري ښوونې او روزنې د سیستم پراختیا اغېزه دا وه چې د عنعنوي او مدرنو موسسو ترمنځ رقابت یې راوپاراوه. تراوسه په عمومي توګه باور دا دی، چې د ښوونې او روزنې یوازینی هدف په هره سطحه کې دا و چې اسلامي زده کړې پیاوړې کړي. عنعنه پلویانو هڅه کوله، چې په تعلیمي نصاب کې د نویو مذهبي مضامینو زیاتولو ته دوام ورکړي. امان الله خان او د هغه پلویانو زیاتې هڅې وکړې، چې مذهبي موسسات قانع کړي چې مدرنه او سیکولر ښوونه او روزنه او اسلام سره رقیبان نه دي او نوي ښوونځي هېڅکله په افغانستان کې د اسلام معنویت او سپېڅلي پېغام ته ګوابن نه کوي. نومورې په ښه توګه په دې پوهېده، چې له څه ډول ستونزو سره مخ دي. له دلو ویل توماس سره په

مرکه کې د نومورې څرګندونه ددې خبرې ښه شاهدي ورکوي.

(مورخ په دې شوق سره د ښوونې او روزنې ارزښتونه ژوندي کړل، خو زما د خلکو لپاره د زده کړې راوړل باید دې ره ورو پروسه وي... مورخ هیله لرو چې خپل پلان په ښه او ربښتیني توګه پلی کړو، نه په دې ره چابکۍ سره. مذهب باید لاس په لاس زده کړې سره پرمخ لاړ شي، له دې پرته به دواړه په کنده کې ولوېږي. دا هېواد دې ر بډای او ښه مواد، ښه خلك او دې ري فوق العاده منابع لري، چې دواړه يې لاتراوسه پورې نامنکشفه پاتې دي.) (۴_۲۴۱مخ.)

(همدارنګه په تعلیمي سیاست کې يې (د دولتمدارۍ لاسبری) څرګند و. دا سیاست په واقعیت کې د امیر عبدالرحمان د سیاست په اصولو باندې ولاړ و، چې مذهبي ښوونه او روزونه د دولت تر کنټرول لاندې وه.:د ملایانو لپاره ښوونځي جوړ شول. د ملایانو لپاره د هغوی د رسمي تاکنو لپاره د مقرراتو او موازینو د لومړي شرط په توګه او همدارنګه په ۱۹۲۸ کې د قضاتو لپاره ښوونځي جوړ شو، چې پتېیل شوې وه، چې په راتلونکي کې د همدې ښوونځي فارغان کولی شي د قاضیانو په توګه غوره شي.) (۵_۱۲۶ به نقل از پاول_ ۱۹۷۳_۷۷)

(په زړه پورې دا ده، چې په افغانستان کې د ښوونې او روزنې ریفورم د ترکیې په نسبت زیات پام ځانته راواړاوه.

هـر انقلابـي يـا اصـلاح غوښتـونکي رژيـم تـه د ښـوونې او روزنـې موسسـات د حـاکمې پـوړۍ د ايـدولوژۍ او افکـارو د خپرولـو لپـاره کليـدي اهميـت لـري. پـه دې ټولنـو کـې چـې پـه يـوه کورنـۍ کـې پـه کـې ټـولنيز کېـدل ترسـره کېـږي او مطبوعـات پـه کـې پـه عامـه افکـارو باندې پـه نفـوذ کولـو کـې لـږ رول لـري، نـو د ښوونځيـو پـه لاس کـې درلـودل (چـې لـه مـذهبي کنټـرول څخـه ازاد وي) نويـو ناسيونالسـتي عقايـدو تـه پـه راجلـب او ټولنيزو چـارو تـه پـه راکښلـو کـې د افـرادو، د روزنـې يـوازينی امکـان دی. د امـان الله خـان هـدف لـه تعليمـي ريفـورم څخـه دا و، چـې د سـلطنت د اداري لپـاره منـورې روښـانفکره طبقه ايجاد کړي. (۶_۱۲۷)

(پـه لويـه جرګـه کـې د ملـت استـازيو د ښـوونې او روزنـې پـه برخـه کـې پـه عربـي ژبـه د اسـلامي علومـو د پـوهنځي وړانـديز کـړی و. ځينـو نماينـده ګـانو پـه مدرنـه ښوونـه او روزنـه انتقـاد کـاوه. پـه خـاص ډول د نجونـو ښوونـه او روزنـه يـې نـه منلـه. زيـاتره اسـتازيو لـه فرانسـوي او جرمنـي ښوونځيـو څخـه ملاتـړ کـاوه، ځکـه چـې د بهرنـۍ ژبـې زده کـړه پـه قـران کـريم کـې نـه ده منـع شـوې، خـو د نجونـو د ښـوونځي، پـه خـاص ډول د هغـه عالي ښوونځي بايد وترڅ شي.) (۵_۱۲۱مخ.)

مـذهبي موسسـاتو د نـورو ښـوونيزو پلانونـو پـه وړانـدې يـوه بلـه سـتونزه هـم ايجـاد کـړه. د مثـال پـه توګـه کلـه چـې د کابـل د (دارالامـان) د پوهنتـون جوړيـدل پـه نظـر کـې ونيـول شـول، د

موسساتي نظم د جوړښت لپاره يې هېڅ ترڅو نه رسېدل، چې ايا د مذهبي او سکولاستيکي ښوونې او مذهبي علومو په خدمت کې وي او که د مدرنو علومو مضامين هم ولري. په هر حال د عنعنه پرستو مخالفت له ډېرو څخه يوازې يو شی و، چې امان الله ورسر مخامخ و. افغان مدرنېستانو سخت ملي غرور او حساسيت رامنځ ته کړ. ان تر دې چې امان الله خان له فرانسوي او جرمني استادانو سره چې د هېواد د لوړو زده کړو مسولين وو، په جنجال کې پرېووت. سره له دې چې امير غوښتل د مدرنې ښوونې او روزنې سيستم ته پراختيا ورکړي او له ۶ څخه تر ۱۱ کلونو پورې د ماشومانو زده کړې يې اجباري کړې وې، خو نومورې د باتجربه او د لوړو زده کړو لرونکو ښوونکيو له نشتوالي سره مخامخ و. ان تر دې چې که توانېدلی وای، چې په سخت دريزه عنعنه پرستانو بری ومومي، بيا هم نومورې نه شوای کولی چې اجباري ښوونه او روزنه سيستماتيزه کړي. په عمومي توګه د ښوونځيو سهولتونه نامناسب وو، د هېواد په زياتره ولايتو او کليو کې ښوونځي نه وو جوړ شوي. امان الله نه يوازې اقتصادي زېرمې نه درلودې، چې خپل پروګرام اجرا کړي او نه ورسره خلکو د زړه له کومي مرسته کوله. په اټکلي توګه تر ۱۹۲۸ کال پورې په افغاني لومړنيو ښوونځيو کې ۴۰۰۰۰ تنه ماشومان شامل شوي وو. غبار دا رقم له پنځوسو زرو پورته

څرګندوي. دوه نور ګامونه يې هم ډېر د پام وړ دي، چې يو بهر ته د افغاني زده کوونکو استول وو، چې د دولت په لګښت (تر سپانسر شيب لاندې) وو او بل هم د نجونو د ښوونځيو پرانېستل وو.

يو اساسي دليل چې په هېواد کې يې ببلابېل تقريباً دري تعليمي او بهرنۍ ژبې سيستمونه معرفي کړل دا و، چې امير غوښتل افغاني زده کوونکي دې ته چمتو کړي، چې په بهر کې زده کړې وکړي. په ۱۹۲۱ کال کې هدايت الله خان او نور ۴۴ تنه افغان زده کوونکي، چې له لوړې پوړۍ څخه وو، پاريس ته واستول شول او د ميکليت په لېسه کې يې زده کړې کولې، چې د فرانسې د دولت له خوا ورته ټولې اسانتياوې برابرېدې. د فرانسې حکومت ورته ترجمان ټاکلی و، چې له نوي چاپېريال سره يې بلد کړي. په ۱۹۲۲ کال کې نور ۴۴ تنه زده کوونکي بيا اروپا (جرمني) ته واستول شول او نور يې ترکيې، فارس، سويټزرلينډ او انګلستان ته واستول شول. د امان الله خان يو ورور د اکسفورډ پوهنتون ته لاړ. امير داسې پلان درلود، چې ټول دري سوه زده کوونکي بهر ته واستوي. سل يې اروپا او نور پاتې يې هند ته واستوي، خو دا پلان بيا جوت نه شو. ان ددې پروګرام د عملي کېدو لګښت په کال کې ۵۰۰۰۰ پونډه اټکل شوی و.

د محافظه کارانو د انتقاد په وړاندې امير او د مدرنيزم

مبارزينو دواړو دغه لګښتونه داې توجيه کول، چې لويديځې اروپا ته د زده کوونکيو استول له دې اسلامي حکم سره برابر دي، چې په علم پسې که په چين کې وي هم لاړ شه او په دې ډول يې د زده کړې پروسه هڅوله.

کله چې زده کوونکي له هېواد څخه بهر تلل، نو زيات قيودات پرې وضع کېدل. د مثال په توګه هغوی اړ وو، چې د روژې په مياشت کې روژه ونيسي. نور مذهبي مقررات مراعات کړي. که بهرني زده کوونکي کليسا ته ځي او هلته انجيل لولي، نو افغاني زده کوونکي بايد قرآن ولولي، چې عقيده يې تينګه پاتې شي. همدارنګه په خوراکي شيانو او څښاک باندې هم اسلامي پابندي وه. افغان زده کوونکي له ډانس يا نڅا څخه منع وو او له غير اخلاقي ننداړو څخه هم منع وو، له ښځو سره له روابطو هم منع وو. په دغه ډول منع شويو فعاليتونو کې برخه اخيستل، د افغان حکومت له پاليسۍ سره مغاير بلل کېدل او د مرتکب کوونکي سکالرشپ قطع او هېواد ته راغوښتل کېده. په دې کار باندې د ډاډ لپاره د زده کوونکي د لاربنود له خوا پوره رپوټ برابرېده او حکومت ته رااستول کېده.

۲ـ ښوونه او روزنه او د ښځو ازادي:

د عمومي ښوونې او روزنې په برخه کې په افغانستان کې د حکومت يو بل اقدام د نجونو زده کړه و. دغه پروګرام، چې په ۱۹۲۱ کال کې د عصمت په نوم پيل شو

(وروسته دغه بنسونځی د ملالۍ په نوم یاد شو) دا د اولسي زده کړې پروګرام و، د منظم تعلیمي سیستم کومه برخه نه وه، بلکې د امیر د مېرمني ملکه ثریا او د مېرمن محمود طرزي له خوا اداره او نظات یې کېده. د عصمت د پرانېستو په مراسمو کې ملکې وویل: بنځو د اسلام په تاریخ کې لوړ مقام درلود. نومورې هیله څرګنده کړه، چې د افغاني مېرمنو بنسونه او روزنه به په ټولنه کې د هغوی ټولنیز موقف نور هم لوړ بوځي او دوی ته به اجازه ورکړي، چې په ټولنه کې ګټور رول ولوبوي او په دي اساس به د افغاني ټولنې د روغتیا او خوشحالۍ په برخه کې مرسته وکړي.

تر ۱۹۲۸ کال پورې نژدې ۸۰۰ نجونو په کابل کې (په امانیه کې په لومړي سر کې څو تنه محدودې بنځې منل شوې وې) بنسونځیو ته ورتللې. ځینو افغاني مېرمنو په بهر کې یعنې په ترکیه، فرانسه او سویتزرلینډ کې زده کړه کوله. دغه مهال امان الله خان غوښتل، چې د نجونو لپاره نور پښځه بنسونځي پرانیزي او همدارنګه د هلکانو د تعلیمي سیستم په څېر د نجونو لپاره هم لومړنۍ زده کړې اجباري کړي، خو د امیر په سقوط سره دغه دوارې پروژې په تپه ودرېدې. (۴_۲۴۳مخ)

غبار لیکي:(په کابل کې کله چې یوه ورځ مکې ثریا د نړۍ د بنځو د ترقۍ او د افغانستان د بنځو د وروسته پاتې

والـي پـه بـاب خبـرې کـولې (جـدي ۱۲۹۹) تولـو ښځـو وژړل او پنځـوس تنـه يـې چمتـو شـوې، چـې د ښـوونې او روزنـې د خـدمت لپـاره کـار وکـړي او لومړنـۍ ښځينـه مدرسـه جـوړه کـړي. ملکـه ثريـا هـم دومـره خپـه شـوه، چـې پخپلـه يـې د پلټونکي دنده په غاړه واخيسته.) (۱_۷۹۰)

د نجونـو د ښـوونې او روزنـې د شـرايطو د برابرولـو لپـاره د امـان الله خـان هڅـې د هغـه د عمـومي هڅـو يـوه عمـده برخـه وه، چـې هغـه غوښتـل د ښځـو حالـت تـه مثبـت بـدلون ورکـړي. په هغـه وخـت کـې ښځـو تـه څـو حقونـه ورکـړل شـول او يـو څـو زاړه دودونـه منـع اعـلان شـول. دغـه هڅـې د نـن ورځـې د بشـري حقونـو پـه مقيـاس ستر ګـام دی، چـې پـه هغـه وخـت کـې اوچـت شـوی دی. لـه هغـې جملـې څخـه پـه هغـو شـرايطو کـې پـه ماشـومتوب کـې واده کـول عـام وو. د ميـراث قـوانين ډېـر غيـر عادلانـه وو. کونـډو قـانوني حـق نـه درلـود، چـې د مېـړه د مـال واک ولـري. ان د کونـډې ماشـوم هـم پـه اسـارت کـې و. پـه عـام محضـر کـې د مـخ پټـول پـه جـدي توګـه پـه پـام کـې نيـول کېـدل. امـان الله خـان پريکـړه کـړې وه، چـې دا وضـعيت اصـلاح کـړي. نومـوړي د ښځينـه جـنس د ودې او پـرمختګ لپـاره د اسـلام د اصـولو پـه اسـاس غوښتنـه کولـه، همدارنګـه پـه دې پروسـه کـې هغه او د هغه سلاکارانو ډېر ګامونه اوچت کړل.

پـه ۱۹۲۱ کـال کـې د کورنـۍ پـه نـوم يـو ډېـر مهـم قـانوني اقـدام ترسـره شـو او هغـه دا چـې د واده او نـامزادۍ تـر نامـه

لاندې مقرره ترلاس لاندې ونیول شوه. پخوا د امیر عبدالرحمن او امیر حبیب الله خان له خوا هم ځینې اقدامات شوي وو، خو د امان الله خان اقدامات ستر او هراړخیز وو. په ماشومتوب کې واده کول او له نژدې اقاربو سره واده کول، د اسلام له اصولو څخه مغایر وګڼل شول. په نوي اصولنامه کې ونډه د میړه د اقاربو له سلطې څخه ازاده وبلل شوه. نومورې د خپل پلار مثال تعقیب کړ، د واده په مراسمو کې په لګښت لکه ولور سخته پابندي ولګېده.

دغه راز یې د ښځې حق د واده په برخه کې د اپیل یا استیناف لپاره په محکمه کې تثبیت کړ، چې که چېرې میړه په اسلامي اصولو باندې پابند نه وي، د خپل حق غوښتنه کولی شي.

ګریګوریان یادونه کوي، چې یوې منبع رپورټ ورکړ، چې د ۱۹۲۴ کال په پای کې افغاني نجونو ته حق ورکړ شو، چې پخپله میړه غوره کولی شي، دې کار عنعنه پرستان سخت په قهر کړل. امان الله خان د ښځو د شعور د بیداري او د هغوی د خبرتیا د لوړتیا په خاطر لومړنۍ ښځینه مجله د "ارشادالنسوان" په نوم خپره کړه. دغه مجله په خاصه توګه د محمود طرزي له خوا اډیټ او کنټرول کېده او د تاپې چاړې یې په ښه توګه سمبالېدې. په دې مجله کې ځینې ستونزې او پرویلمونه مطرح کېدل. ښځو ورته مقالې لیکلې. څو افغان میرمنو نورو خپرونو ته په اسلام کې د

بنځو د رول په باب مقالې ورکولې او چاپېدلې. په "ایینه عرفان" کې د افغان د ازادۍ په جګړه کې د بنځو قربانیو په اړوند یوه نمونه مقاله په هغه وخت کې خپره شوه. همدارنګه په دغو خپرونو کې د بنځو د حقوقو په اړوند ځینې مقالې او مطالب خپرېدل. په مصر کې د بنځو د ترقۍ په اړوند او په اروپا کې د بنځو درول په اړوند مطالب چاپېدل. په کابل کې هغه مهال ډېر لږ شمېر میرمنې مخ لوڅې بربنېدلې. ترکي میرمنې، چې مدرن لباس یې اغوست او چادري یې بنده کړې وه، د افغان میرمنو د هڅونې سبب شولې. البته په دې برخه کې د امان الله خان کلک ملاتړ و، چې عقیده یې درلوده:(د نوي راتلونکي افغانستان د جوړښت د ملا تیر به دبنځو ازادي وي.) (۴_۲۴۴)

نومورې ځینې ګامونه له اټکل پرته پورته کړل، یو وار د بنځو یوې غونډې تَه حاضر شو او هغوی یې دې ته وهڅولې، چې د فیمینیزم لپاره کار وکړي. افغاني مطبوعاتو د جنګ د څانګې په ګډون د ازادۍ په دې کمپاین کې برخه واخیسته. د ۱۹۲۸ کال په هغه وروستۍ میاشت کې، چې دولت سقوط کوي امان الله خان د پردې او چادرۍ په وړاندې (چې نیمایي افغان اولس یې پټ ساتلی و.) اقدام وکړ. د هغه او د ملکې ثریا د اقداماتو په نتیجه کې نژدې سلو تنو بنځو د ۱۹۲۸کال د اکتوبر پورې چادرۍ

لیرې کړې. دوه نورې عادي پېښې هم د یادونې وړ دي، یو دا چې په ۱۹۲۷ کال کې انیس یو ستون خپراوه، چې د کورنیو خوشحالي نومېده او بل دا چې په وروستي وخت کې د پراشوت په وسیله څو تنه افغان مېرمنې له الوتکې څخه د کابل له پاسه راکښته شوې.

(د امان الله خان په دوره کې د واده قانون یا د نکاح نظامنامه تدوین شوه، چې د یوې ښځې لرل یې هڅول او د دویمې ښځې لپاره یې قید او مالیه تاکلې وه. د نکاح نامې لرل یې د واده لومړنی شرط باله، چې دا مسایل له اسلامي قانون سره دومره هماهنګ نه وو.) (۵_۱۲۰)

د امان الله خان اداري د مطبوعاتو او خپرونو په برخه کې بې ساری کار وکړ، په دې دوره کې سراج الاخبار په امان افغان بدل شو او د نیمه رسمي ورځپانې په توګه یې خپرونې پیل کړې. دغه راز نورې جریدې لکه: اتحاد مشرقي په جلال اباد کې، فریاد، اتفاق اسلام، بیدار او اتحاد اسلام په مزار شریف کې، اتحاد بغلان په بغلان کې، اتحاد خان اباد په قطغن کې، طلوع افغان په کندهار کې، ستاره افغان په کوهستان کې. په خپرونو پیل وکړ. دغه راز په کابل کې دیوې موقوته خپرونې د حقیقت په نوم او د درېیمې د انیس په نوم په خپرونو پیل وکړ او څلور کاله وروسته یې په پښتو خپرونې پیل کړې. دغه راز په ځینو وزارتونو کې هم یو لړ مجلې او خپرونې پیل شوې لکه: د

ثروت، آيينهء عرفان، اردو، اقتصاد، ښوونې او روزنې او نورې... ګريګوريان د هغه وخت افغان ليکوالو په باب ليکي:

(په هغه دوره کې افغان ليکوالو په دريو اساسي استقامتونو کې مبارزه کوله، چې زيات د سراج الاخبار له کړيو څخه اغېزمن وو، يعنې ازادي، ناسيوناليزم او ددې تولو په سر کې مودرنا ټزيشن. پر ناسيوناليزم باندې فشار ددې لپاره و، چې له مذهبي او قومي اختلافاتو څخه ملي يووالی لورې وښيي، دوی ملت له يوې کورنۍ سره پرتله کاوه، دغه يووالی د يو لړ مواريثو او روابطو په اساس و، لکه: خاوره، اقليم او د ژوند طرز. د ملي وحدت مفهوم د يوې مذهبي دندې په توګه، د يوه منلي مضمون په توګه، پرځای پاتې و او دا په دې مفهوم سره واضح کېده، چې شکر دی په ملي يووالي سره افغانانو پر بريتانيا بری ومونده. د سراج الاخبار دا ښه دود تعقيب کېده. افغان ژورنالستانو د ساپنس او زده کړې ستاينه کوله: يووالی له پوهې نه پرته داسې دی لکه ماشين بې له تيلو. يوازې د پوهې په وسيله مسلمانان کولی شي چې پر خپل ځان باور پيدا کړي. په موجوده ناخوښۍ بری حاصل کړي او تېر شوی وخت جبران او د تمدن له سطحې او ترقۍ نه ملت خوند واخلي...) (۴_۲۴۵)

امان الله خان ددې په څنګ کې يو لړ نور ګټور ګامونه

واخیستل، په پغمان کې یې یو سرخلاصی تیاتر پرانیست او د لومړي ځل لپاره یې د (اندلس فتح) په نوم نندارہ وښوده. د فرانسې له دولت سره یې په ۱۹۲۲ کال کې یو فرهنګي ټرون لاسلیك کړ، چې فرانسوي ارکیالوجستان راغلل او کیندنې یې پیل کړې. په کابل کې یې د یو موزیم د جوړولو تکل وکړ.

(یو مشورتي مجلس چې د دولت شورا نومېده، د اساسي قانون چې د نظامنامې په نوم یادېده، د تسوید دنده په غاړه واخیسته. ددغه اساسي قانون وضع په دوه اصلو متکي وه: یو اسلامي قوانین او دویم افغاني ارزښتونه او میراثونه.

د دولت شورا د مسلکي کمیټې په وسیله جوړه شوه، چې د اسلامي شریعت له علماو متشکله وه او د تمیز د هیات له خوا ورسره مرسته کېده. په ولایاتو کې د شورا مجلسونه جوړ شول، چې محلي حکومتونو ته په محلي او اداي مسایلو کې مشوره ورکړي. د ولایاتو امران یې بې قانونۍ او خلاف رفتاریو ته متوجه کړل. همدارنګه امان الله یوه تثبیت شوې عنعنوي پروژه یعنې د لویې جرګې جوړېدل اعلان کړل.) (۵_۱۱۷) امان الله خان په حقیقت کې دغه عنعنوي لویه جرګه په یوه نوې، مدرنه او اغیزمنه موسسه بدله کړه، چې هم قانون جوړونکې وه او هم د هېواد

په کچه د سترو مسابلو په اړه د وروستیو پریکړو د واک لرونکې.

۳_ عصري روغتیا پالنه او د ملي تواءمیت او ټینګښت نور توکي:

غازي امان الله خان په دې خبره نښه پوهیده، چې د یو واحد او متمرکز دولت د ایجاد لپاره او د یو هوسا او بسیا ټولنې د جوړېدو لپاره مدرن طبابت او عامه روغتیا اساسي شرطونه دي. دغه راز مواصلات یعنې تیلیفون او تیلګراف، لیارې او سړکونه او مخابراتو ته ډېره جدي اړه ده. نومورې په همدې هیله څو تنه ترکي او المانې ډاکټران د کابل روغتون ته راوبلل، د حبیب الله خان مانۍ یې د نرې رنځ په سناتوریم بدله کړه. د پغمان میوه پلورونکو ته امر وشو، چې د میوې لپاره د ملاریا د ماشو د مخنیوي لپاره باید له جالیو کار واخیستل شي. ګریګوریان وایي، چې دا مالومه نه ده چې دا د ملاریا پر ضد د کمپاین لپاره وه او که بل څه خودزابرونو کیندلو دوام وکړ. امان الله خان هڅه وکړه، چې روغتیایي خدمات د دولت تر کنترول لاندې راولي او بې سواده حکیمانو، چې به درمل او نسخه ورکوله هغه یې بند کړل، بلکې هغوی ته اجازه نامې ورکړل شوې، که چا به څه خلاف رفتاري وکړه، جریمه او اجازه نامه تري اخیستل کېده.

په ۱۹۲۳ او ۲۴ کال کې د جرمني یوې روغتیایي ډلې

په کابل کې دوه روغتونونه، یو د ښځو لپاره او بل د نارینه وو لپاره پرانیستل.

امان الله خان د تیلیفون او تلګراف سیستم پراخه کړ. له شوروي اتحاد نه یې د تیلیفون او تیلیګراف وسایل وارد کړل.

همدارنګه یو لړ وسایل له بریتانیا څخه وارد شول. د کابل او پېښور ترمنځ د تلګراف سیستم فعال شو، خو د پوست او تلګراف سیستم ځکه په ابتدایي حالت کې پاتې شو، چې لویې لارې جوړې او ترمیم نه شوې. کله چې په ۱۹۲۷ کال کې افغانستان په نړیواله پوستي اتحادیه کې داخل شو، امان الله خان فرانسوي انجنیران راوغوښتل، چې د پوست، تلیفون او تلګراف سیستم معرفي کړي، خو کورني اغتشاش دغه کارونه په ۱۹۲۸ کال کې په تپه ودرول.

په ۱۹۲۹ کال د رادیو افغانستان لومړنی ستېشن جوړ شو. دولت د لومړي وار لپاره له روسیې نه ۵ الوتکې واخیستې، چې له جرمني او انګلستان څخه یې هم په ۱۹۲۴ کې رانیولې وې. روسي الوتکې روسي پیلوټانو جګولې، وروسته افغاني پیلوټان وروزل شول او تر ۱۹۲۸ کال پورې د کابل او منځنۍ اسیا او کابل ـ کندهار ترمنځ الوتنې وشوې. (د ۱۳۰۷ کال په ثور کې کله چې پادشاه په روسیه کې و، حکم یې وکړ چې د حرب وزارت الوتکې

کابل ته ولاړ شي، نو د ثور په ۲۱ د یکشنبې په ورځ دوه ډلې الوتکې د یو تکرمن په نوم د کابل هوایي ډګر ته راغلې، یوه الوتکه د نابلدۍ له امله په جلال اباد کې او بله په کرمه کې کښناسته او په ۲۵ تاریخ کابل ته راغلې.)
(۷_۲۵۰)

(کله چې شاه امان الله کابل ته راغی، ویې ویل: هغه الوتکې چې تراوسه رارسېدلي او نورې رارسېږي، د تورید شویو الوتکو نمونې دي. په راتلونکي کې به مور لویې مسافر ورونکې الوتکې واخلو، ځکه چې لوی میدانونه، نه لرو... د سړکال تر منې پورې به ټولې شپېته الوتکې ولرو.)
(۷_۲۵۲مخ)

د کابل او افغاني ترکستان، کابل_جلال اباد او پېښور د لارو پر سر د هوټلونو جوړولو امر وشو. د ګاډي د سیستم د فعالولو لپاره هم ګامونه واخیستل شول. قطغن د استوګنو د انتقال په برخه کې اصولنامه جوړه شوه.

امان الله خان د یوې قانوني اداري د جوړولو لپاره د روزل شویو او عصري کادرونو له کمبنت سره په ستونزه کې و، خو د ټولنیز ژوند د قانوني کولو لپاره یې زیات کارونه ترسره کړل. د نومورې د قانوني ګرځولو د کار یوه ستره بریا د لویو جرګو جوړول او د اساسي قانون تصویب و.

۴_په ټولنیز ژوند کې د قانونیت رامنځ ته کېدل:

د امان الله خان د دورې یوه ډېره مهمه بریا په ۱۹۲۳

کال کې د لويې جرګې په وسيله د اساسي قانون تصويب و. اساسي قانون تصريح کړه، چې: ټول هغه افراد چې په افغانستان کې اوسي، ديني، مذهبي ټوپير پرته د افغانستان اتباع دي. (۸ ماده) ټول اتباع د افغانستان په ديني، مذهبي چارو کې د دولت په سياسي نظامونو کې پابند دي او د خپلو شخصي حقوقو خاوندان دي. ۹ماده: په افغانستان کې اسارت برده ګي، بالکل ممنوع ده. بيګار يا اجباري کار منع شو. شکنجه او د ازار رسول منع شول. د امان الله خان په دوره کې د ټولنې د مدرنيزه کولو په برخه کې د اساسي قانون په خوا کې دېرې نظامنامې تصويب شوې، چې د يو څو نومونه يې دا دي:

۱_په ۱۹۲۱ کال کې د مالياتو اصولنامه.

۲_د کابل د شش کروهې او شاوخوا لپاره د مالياتو د حصول اصولنامه.

۳_د للمي ځمکو د مالياتو اصولنامه، ۱۹۲۳

۴_د ځارويو په باره کې د مالياتو اصولنامه

د دولتي ځمکو د پلورلو په برخه کې اصولنامه ۱۹۲۴_۱۹۲۵

د کرنې د کارکونکيو اصولنامه (۸_۲۶)

د پوځي او اقتصادي اصلاحاتو په برخه کې امير هڅه وکړه، چې په هېواد کې يوه پياوړې عصري اردو ايجاد کړي. نومورې د يوې حربې فابريکې پلان هم طرح کړ او په

دې اړونـد يـې لـه جرمنـي سـره تـړون لاسـليك کـړ. نومـوړي غوښتل، چې په اتو فرقو کې يوه عصري اردو جوړه کړي.

په اقتصـادي برخـه کـې يـې هـم زيـات د پـاملرنې وړ کارونـه وکـړل. د يـو لـړ کارخـانو د جوړولـو اقـدام يـې وکـړ لکـه د صـابون او ګـوګرد او نـور... د ټکـس او مالياتو پـه برخـه کـې يـې هـم يـو لـړ اقـدامات وکـړل، خـو ځرنګـه چـې يـو مـنظم اقتصـادي پـلان نـه و، نـو ډېـر ژر دغـه کارونـه لـه سـقوط سـره مخامخ شول.

* * *

پـه لنډه توګـه ويلـی شـو، چـې امانيـه نهضـت لـه مـدرنيزم او نويـوالي سـره مترادفـه مانـا لـري. کـه څـه هـم پـه افغانسـتان کـې د مـدرنيزم او عصـري ژوندانـه د پيـل لپـاره هلـې ځلـې ان لـه مخـه پيـل شـوې وې، خـو پـه عملـي او سـازمان لـرونکې توګـه د امـان الله خـان غـازي لـه واکمنېـدو سـره پيـل شـوې. اتـه_نهـه کالـه د اولسـونو پـه تـاريخ کـې زيـات واټـن نـه دی، خـو ددې نهضـت پـه بـري او هلوځلـو سـره ډېـر څـه افغـاني ټـولنې تـه ورځرګنـد شـول. ان تـر دې چـې ويلـی شـو چـې د معاصـر مـدنيت ټـول موجـود عناصـر پـه امانيـه دور کـې افغـاني ټـولنې ولـيدل. لـه هغـې جملـې، عصـري ښوونـه او روزنـه، د قـانون حکومـت، مواصـلات، تيليفـون او تلګـراف، راديـويي خپـروني، مطبوعـات او پـه مجمـوع کـې د سياسـي اسـتقلال د پخـوالي او د اقتصادي، فرهنګي خپلواک د ترلاسه کولو لپاره هڅې.

سره له دې، چې د غازي امان الله خان ذهن د يوه خپلواکۍ غوښتونکي، مشروطه غوښتونکي او ديموکرات پادشاه ذهن و. هغه د وخت له حالاتو او شرايطو څخه اغېزمن و، چې په هغې کې د لومړۍ نړيوالې جګړې پېښې، د جاپان خپلواکي، د ترکيې او مصر د پرمختګونو اغېزه، پان اسلاميزم (په ننني اخوانيزم) او پخپله د نومورې د خسر محمود بېګ طرزي لارښوونې، د استعمار پر ضد د افغانستان د خلکو ژوره کرکه، ټول دې حرکت ته په لوري ورکولو کې اغېزمن وو.

سره له دې، چې شاه امان الله خان د افغانستان د بهرنۍ سياست په برخه کې د بيلانس ساتل له پامه نه غورځول، دغه راز يې د ټولنې له محافظه کارو او متعصبو قوتونو سره په احتياط چلند کاوه، خو استعمار دغه جريان په خپله ګټه نه ليده، ځکه خو په تنکۍ ځوانۍ کې خپه او له منځه لاړ.

د ماخذونو فهرست:

۱ـ غبار، مير غلام محمد، افغانستان در مسير تاريخ، کابل، دولتي مطبعه، کابل، افغانستان.

۲ـ جهانبګلو، رامين. مدرنيته، ديموکراسي و روشنفکران، چاپ

دوم، نشر مرکز، تهران.

3_Dupree, Louis, Afghanistan (Second Printing). Princeton. New Jersey:1978.

4_Gregorian, Vartan. The Emergence of Modern Afghanistan. (Politic Reform and Modernization, 1880_1946). Stanford university Press, Stanford California:1969.

۵_لودویك ادمك (ترجمه پوهاند محمد فاضل صاحبزاده) روابط خارجی افغانستان در نیمه اول قرن بیست. کانون ترجمه اثار جهاد افغان: ۱۳۷۱.

۶_ استاویلسن، اسلام و سیاست در افغانستان (مترجم خلیل الله زمرد) دنمارك: ۱۹۹۹ میلادي.

۷_وکیلي، پوپلزایي. عزیزالدین. سفرهای غازي امان الله شاه... مرکز نشراتی میوند، پیښور: ۱۳۷۹.

۸_ تاریخ معاصر افغانستان از استرداد استقلال تا انقلاب ثور. کابل: بیهقي، سال ۱۳۶۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنوال رسول باوري

په امانۍ پېر کې د لرغونو څېړنو څرک

په افغانستان کې د لرغونو سیمو د علمي سپړنو د پیل ویاړ هم د نورو تاریخي ویاړنو په څېر د امانۍ پېر سره تړلی دی. د اعلیحضرت امان الله خان د واکمنۍ پر مهال د لومړي ځل لپاره په هېواد کې د لرغونو سیمو د سپړلو او څېړلو چارې د علمي او کلتوري تړونو پر بنسټ له نړېوالو معیارونو سره سم پیل شوې. ددې څانګې پوهان په افغانستان کې د لرغونو څېړنو تاریخ په دوو مرحلو وېشي: لومړۍ مرحله په افغانستان کې د سپړنو غېر رسمي دوره او دوهمه یې په هېواد کې د رسمي دورې په نومونو یادې کړې دي.

په افغانستان کې د غېر رسمي سپړنو پېر له پېړیو وړاندې پیل شوی او تر ۱۹۲۱ میلادي کال پورې یې دوام کړی دی. پدې دوره کې د افغانستان بېلابېلې سیمې په بېلابېلو

وختونو کې بېله رسمي او قانوني جواز څخه، سپړل شوي او له سیمو څخه ترلاسه شوي اثار بهر او په ځانګړې توګه اروپایي هېوادونو ته وړل شوي دي. له افغانستان څخه د دا ډول اثارو وړل هم په دوه ډوله ترسره شوي دي. لومړي هغه اثار، چې د انتیکو توکو پېرودونکو کسانو په وسیله وړل شوي، چې هغوی یوازې د لرغونو توکو سره د یوه انتیک پلورونکي او یا انتیک پېرودونکي په توګه کار درلود، چې له بده مرغه دا ډول کسان لاتراوسه په پوره توګه نه دي پېژندل شوي. د غېر رسمي دورې په ترڅ کې دوهم ډول وړل شوي اثار له نېکه مرغه د هغو څېړونکو او مسلکي کسانو له خوا وړل شوي دي، چې په اړه یې څرګندونې او معلومات شته. په دې برخه کې د ببلګې په توګه د یو شمېر هغو څېړونکیو یادونه کوم، چې په ببلابېلو وختونو کې یې د افغانستان لرغوني او تاریخي اثار په ببلابېلو سیمو کې سپړلي او بیا یې له ځان سره وړي دي. په دې لړ کې تر ټولو وړاندې د مورکرافت (Moorcraft)، تربیک (Terbeek)، کورت (Court)، چارلیس مسون (Charls Masson)، هونیګ برګر (Honig Berger) او یو شمېر نورو نومونه یاد شوي دي. نومورو څېړونکیو د په لاس راغلو اثارو پر بنسټ ارزښتمنې لیکنې او خپرونې کړې، د ببلګې په توګه انګلیسي ویلسن (H.H.Willson) د هغو اثارو پر بنسټ چې په افغانستان کې یې ترلاسه کړي وو، د (لرغونې اریانا) په نوم یو داسې اثر خپور کړ، چې نه یوازې د افغانستان د لرغونتیا په اړه یې نړېوالو ته د نوي لید زمینه برابره کړه، بلکې د

زاتلونکیو څېړنو لپاره هم د یو باوري ماخذ په توګه د یو شمېر اړوندانو د کتې ور وګرځېد. (حیدري: ۵: ۱۳۶۰).

د افغانستان په تاریخ کې د لومړي ځل لپاره د لرغونو سیمو د سپړلو او څېړلو په نیت د بهرنیو هېوادونو له څېړونکیو سره په ۱۹۲۲ میلادي کال رسمي تړونونه لاسلیك او د عملي کېدو چاري یې ترسره شوې. ددې علمي هڅو د پلي کېدو لپاره د امانې پېر سیاسي واکمنانو او په ځانګړې توګه د غازي امان الله خان سیاسي او معنوي ملاتړ مرستندوی وګرځېد. له علم او عصري پوهې سره د اعلیحضرت امان اله خان مینه، په هېواد کې د نورو پوهنیزو بهیرونو ترڅنګ د پخواني تاریخ او افغاني کلتور د پوهېدلو ور چاپېریال منځ ته راوست. د علم او پوهې سره د هغه نوښت ګر پاچا مینه او په عصري علومو د افغاني ځوانانو د روزنې او پالنې سره لېوالتیا یې له هغې وینا څخه ښه څرګندېږي، چې بهر ته د افغاني محصلینو د لېږلو پر وخت یې کړې ده. اعلیحضرت امان الله خان نومورو محصلینو ته په هغه وینا کې وویل: "دا د خوښۍ ځای دی چې نن مور د خپل پېغمبر ص د حکم پر بنسټ چې ویلې یې دي (اطلب العلم و لوکان فی سین) عمل کوو او خپل افغان زلمي د زده کړو لپاره بهر ته لېږو. زما شهید پلار مرحوم هم لیکلي وو، چې ترڅو افغانان بهر ته د زده کړو لپاره ولاړ نه شي او له بهره ښوونکي راوړ نه غوښتل شي، افغانستان به پرمختګ ونه کړي. دا هیله پخوا هم وه، خو اوس دا دی له نېکه مرغه دا هیله پلي کېږي."

اعليحضرت امان الله خان د خپلې وينا په ترڅ کې زياته کړې چې:"زه تاسو ته د وروری يو خبره کوم، چې د افغانستان نوم او اسلامي کرامت ته زيان ونه رسوئ، بېله زده کړې بل هېڅ کار ته مخه ونه کړئ، زه تاسو ته مخه بنه وايم او هيله مې ده چې تاسو ببرته خپل هېواد ته له علم او پوهې سره يوځای راشئ او تاسو وويئم که چېرې مړ شوی وم، نو بيا مې هم هيله دا ده چې تاسو هر يو زما د هديرې سرته راشئ او ماته وواياست، چې تاسو کومه پوهه او علم زده کړی او اوس يې د خپل هېواد د پرمختګ لپاره کاروئ، زه به هغه وخت په خپل قبر کې ارام او روح به مې هوسا شي."(سويمن: ۱۳۶۸، ۱۹)

د عصري او مدرنې زده کړې سره د اعليحضرت امان الله خان د بې کچې او زياتې مينې يوه څرګنده پايله په افغانستان کې د لرغونو څېړنو او سپړنو پيل وو. د همدې چاپېريال په دننه کې د افغانستان د لرغونو سيمو سپړنې او څېړنې په رسمي توګه پيل شوې. په دې برخه کې تر ټولو وړاندې د افغانستان دولت د بهرنيو چارو وزارت او فرانسوي لرغونپوهانو ترمنځ يو تړون په ۱۹۲۲ ميلادي کال لاسليك شو. (پولادیان:۳۳:۱۹۶۳)

له هغو سيمو څخه، چې د فرانسوي لرغونپوهانو له لوري وسپړل شوې، په زياته پيمانه تاريخي اسناد او لرغوني توکي ترلاسه شول، چې زمونږ د هېواد په تاريخ کې څرګند او ويارلی ځای لري. په دې برخه کې د هغو سيمو لنډه يادونه کوم، چې د اماني پېر په لس کلن عمر کې د فرانسوي لرغونپوهانو له

خوا سپړل شوي او څېړل شوي دي، خو د يوه تکي يادونه اړينه ګڼم، چې د سپړنو او څېړنو چارې په يو شمېر سيمو کې په وقفه يې او په يو شمېر سيمو کې په پرله پسې توګه ترسره شوي دي، ددې تکي په نظر کې نيولو سره بنايي داسې سيمې هم رايادې شي چې د سپړنو چارې يې په اماني پېر کې پيل شوي، خو په هغه لس کلن پېر کې بشپړې شوې نه دي، په هر ترتيب هڅه دا ده چې لږ تر لږه د هغو سيمو يادونه وشي، چې په اماني پېر کې په پرله پسې توګه تر څېړنو او سپړنو لاندې نيول شدي دي.

لومړی ـ هډه:

فرانسوي لرغونپوه "ګودار" په ۱۹۲۳ ميلادي کال د هډې د سپړنو او څېړنو کار پيل کړ. ددې سپړنو په ترڅ کې د هډې بېلابېلې برخې وڅېړل شوې او د سپړنو چارې يې ترسره شوې له نېکه مرغه ددې سپړنو په ترڅ کې له "لويې تپې" يا تپه کلان څخه په زرګونو داسې مجسمې ترلاسه شوې، چې د ګندهارا د هنري بڼوونځي ځانګړی سبک يې د نړېوالو د لا زياتې پاملرنې وړ وګرځاوه.

د بناغلي "ګودار" تر څېړنو وروسته د (برونو) په نوم بل فرانسوي لرغونپوه د هډې په سيمه کې څېړنو او سپړنو ته دوام ورکړ، چې دا سپړنې له ۱۹۲۶ ميلادي کال څخه پيل او تر ۱۹۲۸ ميلادي کال پورې يې په پرله پسې توګه دوام ومونډ. ددې سپړنو په ترڅ کې داسې ډېرې بودايي مجسمې

ترلاسه شوي، چې د اناتومۍ له مخې پوره او د زياتې بنکلا لرونکي وې، د زياتو لرغونپوهانو په رايه د "برنو" په وسيله ترلاسه شوې مجسمې له هغو مجسمو سره سيالي کوي، چې د لرغوني يونان د نامتو مجسمه جوړونکي (لي سيپ) په وسيله جوړې شوي دي. (کهزاد: تاريخچه تحقيقات باستانشناسي در افغانستان اريانا: ۱۳۳۱)

دوهم ـ بګرام:

د بګرام لرغوني سيمه د لومړي ځل لپاره د فرانسوي لرغونپوه بناغلي الفرد فوشه له خوا تر څېړنې لاندې ونيول شو، خو د سپړنو چارې په ۱۹۲۵ ميلادي کال فرانسوي لرغونپوه بناغلي (برونو) تر مشرۍ لاندې پيل شوې، خو د بناغلي برونو د هغو بوختياوو له امله چې د هېواد په نورو سيمو کې يې درلودې، په بګرام کې د سپړنو چارو پر دوام ونه توانېد په دې ترتيب په بګرام کې د سپړنو چارې ودرېدې او تر څه ناڅه لس کالو پورې د بګرام سيمې په خپل حال پاتې شوې. (کهزاد: بګرام: نشرات انجمن: ۱۳۱۷)

دريم ـ پايتاوه:

په ۱۹۲۴ ميلادي کال فرانسوي لرغونپوه بناغلي (ژوزف هاکن) په وسيله د پايتاوې سيمه تر څېړنې او سپړنې لاندې ونيول شوه. ددې سپړنو په ترڅ کې د "ساکا" نومې يوه مجسمه ترلاسه شوه، چې له شيست ډبرې څخه جوړه شوې او لا يې د طلايې پوښ علايم په تن کې ليدل کېدل. د هغو ننبانو او

علامو پر بنسټ، چې په نومورو اثارو کې څرګند وو، په ډاګه شول چې دا اثار په درېیمه میلادي پیړۍ کې جوړ او کارول شوي دي. (عبدالروف ذاکر:تحقیقات در بکرام: باستانشناسي:۱۳۶۳)

څلورم ـ بامیان:

فرانسوي لرغونپوه ښاغلي (الفرد فوشه) د افغانستان دولت سره تر ټرون وروسته د بامیانو سیمه د خپل کار په لومړنیو کې وشمېرل او په ۱۹۲۲ میلادي کال یې د بامیانو د سیمې سفر وکړ او هلته یې د څېړنو لړۍ پیل کړه. ددې سره سره، چې په بامیانو کې د فوشه لومړنۍ څېړنې د نقشې اخیستلو او عکس نیولو تر بریده رسېدې، خو دا هم د بامیانو د سیمې او په ځانګړې توګه نړېوالو ته د بوداییي سترو مجسمو د ورپېژندلو لپاره زیات ارزښت درلود. الفرد فوشه د لومړي ځل لپاره د "په بامیان کې بوداییي اثارو ارزښت" تر سرلیک لاندې یو علمي رپورټ ترتیب او خپور کړ، چې د فرانسوي او نورو اروپایي لرغونپوهانو له خوا په زیاتې پاملرنې وارزول شو. تر فوشه وروسته په ۱۹۲۳ او ۱۹۲۴ میلادي کالونو کې د بناغلي (ګودار) په لارښوونه د بامیانو د سیمې او په ځانګړې توګه د لویو مجسمو او د هغو پر شاوخوا د نورو سمځو په اړه څېړنې او سپړنې ترسره شوې، خو په بامیانو کې د پرله پسې سپړنو چارې د ۱۹۳۰ میلادي کال وروسته پیل شوې او دوام یې موندلی دی، چې لاس ته راوړنې یې د زیات علمي ارزښت لرونکي دي. (سرهنګ: بامیان از نظر جهان ګردان: علوم اجتماعی: ۱۳۶۵)

پنځم ـ د نوشیروان لور سیمه:

دا سیمه په ۱۸۴۵ میلادي کال د فرانسوي جنرال (فوریه) له خوا فرانسویانو ته پېژندل شوې وه، په ۱۹۲۳ میلادي کال د (ژوزف هاکن) له خوا تر څېړنې لاندې ونیول شوه، هغه وخت چې نومورې له کابل څخه د بلخ په لور د الفرد فوشه د لیدلو په نیت روان شو، د لارې په سر یې د دختر نوشیروان په نوم سیمه ولیدله او په دې سیمه کې د هغو تصویرونو او نقاشیو په اړه یې زیات ارزښتمن معلومات ترتیب او خپاره کړل. دا تصویرونه، چې د غرونو پر لویو پرښو او ډبرو حك او لیکل شوي وو، د هر سیلاني د پام وړ ګرځېدل، له هغه وروسته چې ښاغلي ژوزف هاکن ددې تصویرونو په اړه لیکنې وکړې بیا نو د هغو ارزښت لا زیات وبرېښېده. د نومورې د څېړنو پر بنسټ دا تصویرونه د زردشتي پېر اثار ګڼل شوي دي. (هاکن:عملیات ده ساله در افغانستان:مترجم کهزاد:۱۳۱۳)

شپږم ـ غزني:

په غزني کې د فرانسوي لرغونپوهانو څېړنې په ۱۹۲۳ میلادي کال پیل شوې. ددې څېړنو په ترڅ کې یې د غزني ښار یو شمېر تاریخي ودانۍ او د غزنوي پېر د پاچاهانو مانۍ او بنونه تفکیك او راجستر کړل، ددې سره سره چې په غزني د څېړنو زیاه برخه د ایتالوي لرغونپوهانو په زیار ترسره شوې ده، ولې د فرانسوي لرغونپوهانو د څېړنو پر بنسټ د ښاغلي (اندري ګودار) په نوښت یو نامتو نړیوال سیمینار په ۱۹۲۹

میلادي کال د فرانسې د ګیمي په موزیم کې د (غزني، هډې او بامیانو تاریخي اثار) تر نوم لاندې وړاندې کړ. په دې ترتیب یې د نومورو اثارو نړېوال ارزښت زیات کړ. (معتمدي: دوره های قبل التاریخ افغانستان: اریانا ۱۳۵۴)

اووم ـ بلخ:

بلخ چې لاپخوا د ام البلاد په نوم شهرت ګټلی و، په لومړي سر د فرانسوي لرغونپوهانو د پاملرنې وړ وګرځېد. د همدې زیاتې پاملرنې په وجه وو، چې د فرانسوي لرغونپوهانو د تیم مشر د ۱۹۲۳ میلادي کال راوروسته په پرله پسې توګه د ۱۸ میاشتو لپاره په بلخ کې د څېړنو او سپړنو په نیت پاتې شو. نومورې د بلخ ښار بېلابېلې برخې او په ځانګړې توګه د بلخ بالاحصار تر پرله پسې سپړنو لاندې راوست. په ۱۹۲۴ میلادي کال ښاغلي ژوزف هاکن هم له فوشه سره ملګری او د بلخ بېلابېلې سیمې او له هغه جملې بالاحصار، د زرګرانو تپه، د باباقو دروازه او یو شمېر نورو سیمو څېړنې او سپړنې ترسه کړې. (کهزاد: ګزارش چهل ساله: ۱۳۳۷)

اتم ـ د بانو ښار:

په تاشقرغان کې د (شهربانو) په نوم یوه لرغوني سیمه د فرانسوي لرغونپوهانو له خوا په ۱۹۲۴ میلادي کال کې وڅېړل شوه. ددې څېړنو مشري د ښاغلي ژوزف هاکن په غاړه وه. له دې سیمې څخه د بودایي پېر زیات شمېر اثار ترلاسه شول، د همدې اثارو پیدایښت ددې لامل وګرځېد، چې د

سپرنو لرې د ايبک ښار ته هم وغزېږي. د فرانسوي لرغونپوهانو هغه لاس ته راوړنې او علمي معلومات، چې د بانو ښار او هم له ايبک ښار څخه يې ترلاسه کړي وو، په ۱۹۲۴ ميلادي کال په سايي مجله کې د ښاغلي هاکن له خوا (د ايبک لرغوني اثار) په نوم خپاره شول او په دې ترتيب يې د زياتو لرغونپوهانو پام ددې اثارو ارزښت ته واړاوه.

(هاکن:عمليات ده ساله حفاري در افغانستان: مترجم: کهزاد:۱۳۱۳)

لنډه دا چې د اماني پېر د لرغونو څېړنو په لړ کې دا يادې شوې سيمې هغه بېلګې دي، چې د هغه پېر په لسو کالونو کې سپړل شوي او څېړل شوي دي. ددې وينا اړتيا ويښم، چې د يادو شويو سيمو د څېړنو او سپړنو ارزښت يوازې په دې کې پټ نه دی، چې د فرانسوي لرغونپوهانو له خوا ترسره شوي دي، بلکې ددې څېړنو ارزښت په دې کې هم دی، چې د هېواد په تاريخ د لومړي ځل لپاره په رسمي توګه د افغانستان د لرغونو سيمو سپړنه او څېړنه پيل شوه او بل دا چې ټول هغه اثار او لرغوني توکي، چې د فرانسوي لرغونپوهانو په زيار رابرسېره شوي او د لاسليك شوي تړون پر بنسټ يو شمېر يې فرانسې هېواد ته لېږل شوي، د هغه هېواد په موزيمونو کې د افغانستان د اثارو په نوم ثبت او راجستر شوي دي.

ددې علمي څېړنو او سپړنو په اړوند د اماني پېر يوه بله ارزښتمنه لاس ته راوړنه په رسمي توګه د ملي موزيم پرانستل دي. د اعليحضرت امان الله خان د ځانګړې پاملرنې پر بنسټ د ارګ په کوتې باغچي نومي مانۍ کې د هېواد ملي موزيم

په رسمي توګه د نومورې نوښت ګر واکمن له خوا پرانستل شو. د امان افغان ورځپانه ددې مراسمو پوره تفصیل خپور کړی، چې په یوه برخه کې داسې لیکي: د اعلیحضرت غازي د پوهې او هښواد له پرمختګ سره د مینې او پالنې په لار کې دا دی د ښوونې وزارت تر مشرۍ لاندې یو ډېر ښه موزیم د ۱۳۰۳ لمریز کال د لړم میاشتې ۲۵مه د ماسپښین پر درېو بجو د کوتې باغچې په مانۍ کې پرانستل شو. د پرانستلو وړاندې د ښوونې وزیر ښاغلي فیض محمد خان د ښه راغلاست، وینا واورولې او بیا د بهرنیو چارو وزیر ښاغلي محمود بیګ خان او یو شمېر نور رابللې شویو وزیرانو د موزیم په اړه خبرې وکړې، تر هغه وروسته د ماسپښین پر درېو بجو اعلیحضرت غازي د کوتې باغچې موزیم پرانېستی. په موزیم کې زیات شمېر هغه اثار، چې په هښواد کې د لرغونپوهانو د وروستیو سپړنو او څېړنو څخه ترلاسه شوي، نندارې ته کښېښودل شو او ورسره زیات شمېر هغه اثار هم شته، چې د تحفې په توګه موزیم ته ورکړل شوي دي." او د پای ټکی دا چې په افغانستان کې د لرغونپوهنې د علمي بهیر د پیل او پراختیا ویاړ د نورو زیاتو تاریخي ویاړنو په څېر د اماني پېر په برخه دی.

اخځونه د الفبا په ترتیب:

۱_ باوري، رسول. باستانشناسي افغانستان. (کابل: پوهنتون کابل) ۱۳۶۳.

۲_ حيدري، زلمی. باستانشناسي چيست و چگونه در افغانستان به وجود آمد. باستانشناس افغانستان. (کابل: مطبعه دولتي) ۱۳۶۰.

ذاکر، عبدالروف. (تحقيقات در بگرام" باستانشناسي افغانستان.(کابل: مطبعه دولتي) ۱۳۶۳.

۴_سرهنگ، پاينده محمد. "باميان از نظر جهان گردان" اجتماعی علوم. (کابل: پوهنتون کابل) ۱۳۶۵.

۵_سويمن: نصرالله. نطق های اعليحضرت امان الله خان غازی. اکادمی علوم. ۱۳۶۸.

۶_کهزاد، احمد علي. "تاريخچه تحقيقات باستانشناسي در افغانستان" اريانا. ۱۳۳۱.

۷_کهزاد، احمد علي. گزارش چهل ساله تحقيقات باستانشناسي در افغانستان" سالنامه کابل. ۱۳۳۷

۸_معتمدی، احمد علی. (دوره های ما قبل التاريخ افغانستان). اريانا. ۱۳۵۴.

۹_هاکن، ژوزيف. عمليات دهساله تحقيقات باستانشناسي در افغانستان. مترجم کهزاد: (کابل: مطبعه دولتی)۱۳۱۳ .

محمد معصوم هوتک

امانی عصر او لویې جرګې

ماته ددغې درنې غونډې د جوړوونکو له خوا په امانی عصر کې د لویو جرګو د څېړنې وظیفه راکول شوې ده. زه به دمخه تر دې چې پخپل اصل مطلب ورننوزم، یو څه به د غازي امیر امان الله خان په باب وږغېږم. د هند د لویې وچې مسلمانانو د امیر امان الله خان په باب ویلي وو:

چو مسلم علم دین ورزید امام فخر رازی شد
ولی چون در عمل کوشید امان الله غازی شد.

دغې مقایسې ته لږ څه غور په کار دی. غازي امیر امان الله خان او د شافعي مذهب ستر امام حضرت امام فخرالدین رازي رح د علم او عمل پر مقیاس په یوه لیکه کې درول شوي دي. دا کومه وړه خبره نه ده. امام فخر رازي رح (۵۴۴_۶۰۶هـ ق) یو له هغو سترو اسلامي علماوو او حکماوو څخه و، چې وایي دده د تدریس په حوزه کې به څه دپاسه دوه زره تنه دانشمندان د علمي استفادې لپاره کنبښستل او دده له محضره به یې فیض وور. ان تر دې چې د آس د سپارلی په وخت کې به هم نژدې دري سوه تنه فقها او شاګردان د

استفادې په غرض په رکاب کې ورسره تلل. ده په هر علم کې معتبر او مشهور تصانیف درلودل او آثارو یې دده په ژوند کې د درسي کتابو شکل غوره کړی و او تدریسېدل به. د اسلامي مشاهیرو په تذکرو کې دده د مشهورو او معتبرو څو توکیزو کتابو شمېر تر څلوېښتو زیات ښودل شوی دی او په هغو کې داسې آثار هم شته، چې د بوعلي سینا لیکنې پکې نقد شوي دي. ځینې آثار یې په قاهره او استانبول کې څو څو واره چاپ شوي دي. لکه وړاندې چې اشاره ورته وشوه، امام فخر رازي د شافعي مذهب پیرو، په ختمه قریش و په هرات کې اوسېده او هوري ښخ دی. په پارسي یې استادانه نظم و نثر کیښې(۱). سلطان غیاث الدین محمد بن سام غوري امام فخر رازي صاحب ته ډېر درناوی درلود او د هرات "ادینه مسجد" یې دده لپاره ودان کړ. امام به د جمعې په ورځ هلته مسلمانانو ته نصیحت کاوه. وایي حضرت امام د مرېنې پر وخت دا لاندې څلوریزه ویلې وه:

هرگز دل من ز علم محروم نشد
کم ماند ز اسرار که معلوم نشد
هفتاد و دو علم درس خواندم شب و روز
معلومم شد که هیچ معلوم نشد(۲)

له دغه راز ستر شخصیت سره د غازي امان الله خان پرتلنه د هغې ارادتمندۍ څرګندویه ده، چې نومورې غازي په اسلامي امت کې ګټلې وه.

د تاریخ په کتابو کې غازي امان الله خان ته چا د

اعلیحضرت امان الله خان، چا د امیر امان الله خان او چا د امان الله شاه خطاب کړی دی. ده پخپل لاسلیك کې تل "امیر امان الله" کیښی. د ۱۳۰۳ ش کال د پغمان په لویه جرګه کې، چې تفصیل به یې وروسته راشي، د جرګې غړو ورته ددې د سترو خدمتونو له املې یو نښان، یو توپك او یوه توره د سوغات په توګه وړاندې کړه او هم یې ځني وغوښتل، چې له دې وروسته دې د غازي امان الله پرځای (غازي امیر المومنین تولواك امان الله) وبلل شي او لقب دې یې (سیف الملت والدین) وي. د جرګې غړو دغه وړاندیزونه په ډېرو سترو ولولو او هیجاني جذباتو استقبال کړل. غازي امیر امان الله خان د ملت ددغې قدردانۍ په وړاندې په ژړاندو سترګو وینا وکړه، چې د هغې یوه برخه زه په دې نیامت دلته رانقلوم، چې یو خو به ددغه پر هېواد او ملت مین پاچا د ملي شخصیت څرګندونه شوې وي او له بلې خوا به ننني او وروستنیو واکمنو ته د ملي زعامت یوه بېلګه ښوول شوي وي او پرځنګ به یې دا خبره هم واضح شوې وي، چې دغه غازي تولواك د ځان لپاره کوم نوم خوښ کړی و. امیر امان الله خان داسې ویلي و:

ز دشت بیخودی می آیم از وضع ادب دورم
جنونی گر کنم ای صاحبان عقل، معذورم.

والله بالله مطلبم بجز از ترقیات شما دیگر چیزی نیست! و باز خدا شاهد، است بجز اینکه حیات خود را، زندگانی خود را، سلطنت خود را فدای شما ملت اسلام بگردانم، دیگر آرزوي ندارم و این خدماتی را که درین شش سال نموده و

مینمایم، نه تنها برای افغانستان بلکه نقطهء نظرم خدمت عالم اسلام و خوشنودی خدا و رسول الله است که هیچیک لحظه از خدمت تان بازنمانده ام و باز نخواهم ماند و عهد میکنم تا یک قطره خونی که داشته باشم بجز از بهبودی و رفاه شما آنرا دیگر جای مصرف نمیکنم... در اول سلطنت من نیز بقبول نمودن شمس الملت والدین، سیف الملت والدین تکلیف شدم. گفتم که قبول کرده نمیتوانم. خدمت شما صادقانه عرض میکنم که (امان الله) خدمتگار شما و خادم اسلام است و خیلی آرزو دارم تا آخر عمر خود بنام (بندهء عاجزالله) یاد شوم و در خاک (الله ـ الله) گفته بروم. تنها این لقب غازی را که خدا بمن عطا و ارزانی فرموده است، کفایت میکند... آنچه در باب امیر المومنین غازی امان الله تولواك فرمودید، خوب میدانم که در افغانی تولواك کل اختیار را میگویند. هر وقت که زبان افغانی بهمهء نقاط افغانستان و در بین مامورین ما رواج یافت، البته خودم نیز بقبول کردن آن حاضرم... حالا شما مختارید که این خادم اسلام را (امیر) میگویید یا (امیرالمجاهدین) یا (امیر غازی) یا (خادم اسلام) میخوانید... این همه از محبت شماست... بخیال من اگر مرا (امیر امان الله) بگویید، خوب است..."[۳] له دې اوږده اقتباسه به د نورو خبرو په څنګ کې دا مطلب هم څرګند شوی وي، چې ده پخپله ځان ته د "امیر امان الله" نوم غوره کړی و[۴] خو په دغه وخت کې یې هم په لاسلیك کې "امیر امان الله" لیدل شوي دي. د همدې دلایلو پر بنسټ ما پخپله دغه لیکنه کې

"امیر امان الله خان" یا "غازي امان الله خان" باللی دی. تر دې څرګندونو وروسته به خپل اصل مطلب ته راشم او هغه د جرګو، لویو جرګو او د اماني عصر د جرګو په باب اجمالي څېړنه ده.

د جرګو تاریخي پس منظر

جرګه او لویه جرګه:

جرګه د پښتني ټولنې لرغونی دود دی. په جرګو کې معمولاً د پښتنو (افغانانو) ډېر مهم قومي او ملي مسایل او د قوم یا ملت د زعامت ټاکلو موضوع څېړل کېږي. جرګه ځانته مشخص اصول او ضوابط لري. د افغانستان په معاصر تاریخ کې مورډ له دوو ډولو جرګو سره مخامخ کېږو. یو یې هغه جرګې دي، چې د هېواد زعامتونه یې ټاکلي دي او بل هغه دي، چې زعامتونو د ټاکلو مسایلو د حل و فصل لپاره راباللي وي. د جرګو اهمیت د هغو د فیصلو له مخې څرګند بدلای شي. که یې فیصلې د ملت په ګټه وې هغه جرګې ملي جرګې دي او که نه وې، نو باید د هېواد په تاریخ کې د معینو سیاسي غونډو په ردیف کې مطالعه شي. د جرګو د ایجاد زمانه لرغوني اریایي دور ته رسېږي. ویل کېږي، چې لرغونو اریایانو د Sabha او Simathy په نامه جرګې درلودې. د اکاډمیسن پوهاند رشاد صاحب په قول د لرغوني افغانستان ډېره پخوانۍ معلومه جرګه د کنیشکا د زماني ده، چې له نن څخه اتلس سوه کاله وړاندې جوړه شوې وه.[5] له دې جرګې څخه،

چې پوهاند صاحب د "بودایي دین د عالمانو لویه جرګه" بللي ده، مراد د بودایي دین د عالمانو هغه پنځه سوه کسیزه غونډه ده، چې د کنیشکا په حکم د ګندهارا د ستر عالم او د بودایي دین د اووم پیشوا وشوامیتره په مشرۍ په یوه روایت په پېښور او په بل روایت د کشمیر په سرینګر کې جوړه شوې وه او په هغې کې د زاړه بودایي دین "هینه یانه" پرځای نوی بودایي دین "مهایانه" رامنځ ته شو. دا غونډه یا جرګه د بودایي دین څلورمه جرګه بلل شوې ده. ددغه دین لومړۍ جرګه به غالباً د بودا په ژوند کې جوړه شوې وي، خو دوهمه یې د بودا تر مړینې وروسته (۴۸۳ق م) په باجاګره کې جوړه شوه او په هغې کې ددغه دین درو تنو حواریونو (انانده، یوپالی، کاسیاپه) برخه اخیستې وه او د بودایي دین د قوانینو مجموعه یې تدوین کړه. دریمه جرګه د اشوکا په قیادت جوړه شوې وه او په هغې کې ددغه دین مذهبي لارښوونې سره تنظیم او ترتیب شوې او فیصله وشوه، چې بودایي مبلغین دې د نړۍ لیرو هېوادو ته ولېږل شي.(۶) دې جرګو یا غونډو مذهبي بڼه درلوده او د مذهبي موضوعګانو د څېړنې لپاره رابلل شوې وې. کله چې مور ددغه دود پر قدامت ږغېږو، نو ددغو جرګو یادونه د مثال لپاره راوړلای شو. خو کله چې د جرګو پر سیاسي او ملي اهمیت خبرې کېږي، نو بیا زمور مخې ته د حاجي میروس نیکه په مشرۍ رابلل شوې جرګې او د لوی احمدشاه بابا د تاجپوشۍ جرګه راځي. افغانسان ته د اسلام د مبین دین په راتګ سره د پښتنو دغه لرغوني دود د اسلامي

آیین تایید او ملاتړ هم وګاټه. د "وشاورهم فی الامر" استناد جرګو ته د الهي امر او قانون بڼه ورکړه. د جرګو دود د افغانستان په راوروسته تاریخ کې د شاهانو له خوا پالل شوی دی، خو د هغو په شکل او محتوا کې د زماني په تېرېدو سره بدلونونه راغلي دي او د بدلونونو دا بهیر به همداسې روان وي، چې تفصیل به یې وروسته راوړم.

د جرګې کلمه په پښتو او پارسي ژبو کې مروجه ژوندۍ کلمه ده او ددغو ژبو د خپل مال په توګه کارېږي. له غیاث اللغات پرته، چې جرګه یې تورکي کلمه بللې ده، نورو ټولو مروجو قاموسو ددې کلمې د منشا په باب څه نه دي ویلي. پارسي قاموسو په "صف و حلقه،دسته، ګروه، عده ای از مردم که دور هم جمع شوند، عده ای سپاهی یا شکارچی که در صحرا شکار را محاصره کنند..." معنا کړې ده. سید راحت زاخیلي په لغات افغاني کې یې ورته کښلي دي "وه لوګ جو پنچایت کی لیی مقرر هوتی هین" ترجمه:(هغه خلك چې د پرېکړو یا مشورو لپاره ټاکل شوي وي).

وزیر محمد ګل خان مومند په پښتو سیند کې یې راوړي دي:"هیاتی یا جمعیتی که برای مذاکره در یك خصوص فراهم آید، مجلس، جمعیت، انجمن. علاوه بر آن هیات رسمیهء که در تحت ریاست یکنفر بجهت مذاکره در امور مملکت و ملت یا امور متعلق دولت و حکومت یکجا ګرد آیند، نیز اطلاق میشود. قومی جرګه=مجلس قومی، د پښتو جرګه=جرګهء افغانی که فیصلهء آن بر اساس اصول و قوانین ملی افغانی

باشد، سیاسی جرګه=مجلس سیاسی، د معارف جرګه=انجمن معارف."

میا بهادر شاه کاکاخیل په ظفراللغات کې وایي:"جرګه: د مشوري مجلس، مجلس مشاورت، ټولۍ، ګروه. جرګه په پښتو کښې ډېر اهمییت لري. ددې ځان له اصول دي. جرګه یا په حجره کښې او یا په جمات کښې راغونډېږي. د جرګې حکم هر څوك منې او مخالفت ترې نه کوي. څوك چې د جرګې مخالفت اوکړي، هغه ته د قام له خوا نه سزا ورکولی شي. دغې سزا ته ناغه وایي. جرګه د پښتونولۍ یو لوی اساس دی. لکه چې خوشحال خان وایي:

بې جرګې نه به هېڅ کار په لاس وانخلي
چې خبر وي د جرګې په برکت"

خو "لویه جرګه" هغو قاموسو نه ده راوړې، چې تر اماني عصر وړاندې تدوین شوي دي. تر دغه عصر وروسته لیکل شوو قاموسو راوړې ده. پښتو سیند یې په "مجلس بزرګ فوق العاده، بجای کلمهء کنفرانس که اصطلاح فرنګ است نیز استعمال میګردد..." معنا کوي. ظفراللغات د "مرکزي پارلمنټ، تمام ملك کې منتخب نمایندو پر مشتمل مجلس" معنا ورته کښلې ده.

د "جرګه ـ ای بزرګ ملی افغانستان" لیکوال ښاغلي محمد علم فیض زاد لویه جرګه د "لوی جرګه" په بڼه ثبت کړې او په دې برخه کې یې عجیبه شانته فتوا صادره کړې ده. دی لیکي :"کلمهء لوی در پشتو به معنی بزرګ است. در متون

پشتو چون کلمهء جرګه که بعد از لوی می آید، مونث می باشد لذا لویه جرګه تحریر میشود. چون در تحریر دری مونث و مذکر مستعمل نیست و این متن به دری تحریر میشود لذا لوی جرګه تحریر ګردید."(۷) خو "ستره محکمه" یې بیا د خپلې فتوا برخلاف د خپل کتاب په دري متن کې "ستر محکمه" نه ده لیکلې! د اماني عصر د لویو جرګو په فرمانو او اسنادو کې، چې په فارسي (دري) لیکل شوي دي، هم "لویه جرګه" بلل شوې ده، نه "لوی جرګه".

لویه جرګه یو مرکب توصیفي پښتو نوم دی او د پښتو ژبې د صفت او موصوف له قانون سره سم تړل شوی دی، ځکه نو باید په پارسي (دري) لیکنو کې په هم دې بڼه ولیکل شي.(۸) د ښاغلي محمد علم فیض زاد د کتاب په سریزه (الف مخ) کې، چې د اروابنـاد استاد خلیل الله خان خلیلي په قلم لیکل شوې ده، لویه جرګه "مقلوب توصیفي ترکیب" بلل شوی دی. د استاد مرحوم نظر ته له درناوي سره سره باید ووایم، چې که د "مقلوب" پرځای "مغیره" راغلی وای، نبه به و، ځکه مقلوب ترکیب هغه ترکیب ته ویل کېږي، چې د مرکب د اجزاوو ځایونه سره وړاندې وروسته شوي وي. په مثال کې یې مقلوب اضافي ترکیب راوړلای شو. په دغه ترکیب کې د مضاف او مضاف الیه ځایونه سره لاندې باندې شوي دي. لکه "ژبه د پښتو" چې یو مقلوب اضافي ترکیب دی او سمه بڼه یې "د پښتو ژبه" ده. په "لویه جرګه" کې "لویه" د "لوی" مغیره شکل دی، چې د پښتو ژبې د صفت او موصوف د قانون له مخې یې

په بڼه کې د موصوف ښځينه توب اغېزه کړې ده او د "لويه" په شکل يې پکې بدلون راوستی دی.

لکه وړاندې چې اشاره ورته وشوه، د "لويې جرګې" کلمه له اماني عصر وروسته دود شوې ده. د مېرويس نيکه په مشرۍ، چې د ظالم صفوي حکمران ګرګين د له منځه وړلو او له صفوي حاکميت څخه د هېواد د خپلواک کولو لپاره د کندهار په کوکران او مانجه کې کومې جرګې جوړې شوې دي، د هماغه وخت په تاريخي اسنادو کې چې شمېر يې بيخي پر (نيست) حساب دی، د "لويو جرګو" په نامه نه دي بلل شوي. د ريدي خان مومند "محمود نامه" يوازينی داخلي سند دی، چې مورخ ته د پټې خزانې پر لاس رارسېدلی او ددغو جريانو يو کلي تصوير او په دغو جرګو کې د برخه والو نومونه يې راکړې دي. هورې لولو:

حاجي مير خان وکا تدبير مصلحت
پښتانه ټول سول په ناموس او په پت
ټولو قرآن وکا چې ځان کا خوندي
له جور و ظلمه د ظالم ارمني
سيدال ناصر او بابوجان و بابی
بل بادر خان و د بادرو لمسی
مياجي هم راغی د مرخان په کومک
يوسف راټول کړله د سيوري هوتک
عزيز نورزی د دلارام پهلوان
ګلخان بابړ و و بل و نور پهلوان

راغـــی نصـــرو و الکـــوزي د جلـــدك
کـــا یـــې ځوانـــانو د لښکـــرو کومـــك
بل یحیی خان و بل یې زوی محمد خان
تول سره یو سول چې کړي مرکه کین خان.

(پته خزانه، عکسي چاپ، ۷۷مخ)

د عبدالغفار هوتك بیان که څه ډېر مختصر دی، خو بیا هم ددغه روایت ملاتړ کوي. دی وایي:

نـــور یـــې وکـــا مصـــلحت
راځـــئ جـــنګ کـــړئ پـــه عـــزت
نـــور یـــې تـــول کـــړه مشـــران
همـــــــه واړه عزیـــــــزان
دویـــه تـــول پـــه مصـــلحت شـــوه
و کفـــار تـــه پـــه غیـــرت شـــوه
لـــه کفـــارو بـــه مـــورډ جـــنګ کـــړو
چې خپل ځان په وینو رنګ کړو
یـــا بـــه مـــورډه شـــهیدان شـــو
یـــا بـــه پاتـــه پـــه امـــان شـــو.(۹)

پـــه دې دواړو معتبـــرو داخلـــي ماخـــذو کـــې د مشـــرانو د راتولېدو خبره شوې ده، چې مراد یې هماغه سره جرګه کېدل دي، خو په خاصه توګه یې د "لویې جرګې" په نامه نه ده بللې.

د لـوی احمـد شـاه بابـا د تاجپوشـی جرګـه یـا د شـپږ سـرخ د زیـارت جرګـه هـم د هماغـه وخـت پـه لیکـل شـوو تـاریخو کـې "لویـه جرګـه" نـه ده بلـل شـوې. د احمـد شـاهي عصـر فاضـل مـورخ

محمودالحسيني، چې خپل کتاب (تاريخ احمد شاهي) يې د لوی احمد شاه بابا په لارښوونه او د هغه تر مستقيم نظر لاندې کښلی دی، دغې جرګې ته د "مجمع عام" يا "جشن جلوس" نومونه راوړي دي.(۱۰) تاريخ سلطاني، چې د لوی احمد شاه تر وفات تقريباً سل کاله وروسته ليکل شوی دی، د شپرسرخ غونډې ته د "مجلس مشاورت" نوم ورکړی دی.(۱۱) تاج التواريخ بيا دا غونډه د "مجلس شورايی" په نامه بللې ده.(۱۲)

د امير شپر علي خان د پاچاهۍ په دوران کې د شهزاده عبدالله جان د وليعهدۍ له املې چې کومه جرګه په ۱۲۴۴ ش کال د دوو زرو تنو په ګډون د کابل ښار د مرنجان په غونډۍ کې راغونډه شوې وه، د هغه وخت د رسمي جريدې شمس النهار په استناد "جرګهء کبير ملی" نومول شوې وه(۱۳). خو د امير پخپله "وعظ نامه" کې، چې د قاضي محمد امين پپښوري له خوا ولوستل شوه، دغه غونډه (جلسهء بزرګ) بلل شوې وه. دا نومونه ټول د "لويې جرګې نامه ته د معنا او مفهوم په لحاظ ورته نومونه دي، خو په مشخصه توګه د "لويې جرګې" پښتو ترکيب د امانې عصر نوښت او بريا ده. ددغه نامه په ټاکنه کې ماته د "پښتو مرکې" لارښوونه دخيله ښکاري.

د امانې عصر لويې جرګې:

امير امان الله خان د خپل خسر او سياسي لارښود علامه محمود طرزي له خوا د مدنيت له ارزښتونو سره اشنا شوی او

د مشروطیت سیاسي خوځښت ته دهمده له خوا تشویق شوی و. که څوك په سراج الاخبار کې د علامه محمود طرزي پر لیکنو او تبصرو او څېړنو باندې غور وکړي، ورته څرګنده ږي، چې علامه مرحوم سره له دې چې د پښتنو د ژوند و ژواك پر زیاترو اړخو باندې کلك انتقادونه کوي، هغوی ښوونې او روزنې ته رابولي، د مدنیت او ترقۍ په ګټو یې خبروي خو پرځنګ یې پردې خبره هم ټینګار کوي، چې مدني ارزښتونه باید له افغاني دود و دستور سره واخښل شي. کله چې امیر امان الله خان د افغانستان پر تخت کښېناست او د هیواد د مدني کولو او د مشروطیت د هدفونو د پلي کولو لپاره عملي اقدامات پیل شول او د قوانینو د جوړولو او تعمیلولو اړتیا منځ ته راغله، نو ورسره سم د یوه داسې قانون ساز سازمان ضرورت هم احساس شو، چې په مدني نړۍ کې د "موسسان مجلس" په نامه یادېده. ددغې اړتیا د پوره کولو لپاره یې له پښتنې جرګې څخه د یوې عالي موسسې په توګه کار واخیست او هغې جرګې ته یې، چې ددغه مقصد لپاره باید راوبلل شي، د "لویې جرګې" نوم ورکړ. د جرګې دود زمور خپل و خو د هغو شکلي نظم و ترتیب د اروپایي پارلمانو په بڼه وټاکل شو.

د امانۍ خوځښت لومړۍ لوڼه جرګه د امیر امان الله خان د پاچاهۍ په څلورم کال یعنې د ۱۳۰۱ش کال د کب د میاشتې پر اوومه د یکشنبې په ورځ د ۸۷۲ استازو په ګډون د امیر په حضور کې په جلال آباد کې جوړه شوه او په هغې کې د

افغانستان اساسي قانون تصويب شو. دغه اساسي قانون د ۱۳۰۲ش کال د غبرګولي په میاشت کې چاپ او خپور شو(۱۴) څرنګه چې جرګه د ژمي په موسم کې رابلل شوې وه، ځکه نو په هغې کې د افغانستان د ټولو ولایتو استازو برخه نه وه اخیستې او یوازې له کابل او شاوخوا څخه او دغه راز له ننګرهار، لغمان او کونړ استازو، چې په هغه وخت کې د رسمي تشکیلاتو له مخې د "مشرقي" په نامه یادېدل، پکې ګډون کړی و. د ولایاتو نمایندګي هغو وکیلانو وکړه، چې د دولتي شورا په مجلس کې یې غړیتوب درلود او په کابل کې اوسېدل. په جرګه کې فیصله وشوه، چې راتلونکې لویې جرګې دې په مناسب موسم کې د کابل په ښار کې چې " د افغانستان پایتخت او وسطي نقطه ده" جوړې شي(۱۵). ددې جرګې رابللو د افغانستان د راتلونکو لویو جرګو لپاره یو راز نوی تاداو کښېښود. دا دود تر ننه پورې د ځینو معلوم الحالو افرادو او حلقو له مخالفت سره سره پالل کېږي او په نړۍ کې وروستیو ببخکي بدلونونو خو د "لویې جرګې" کلمه د نړۍ په ټولو خلکو وپېژندله او یا که دقیقه خبره وشي، نو لږ تر لږه خو د نړۍ په مطبوعاتو کې په ټولو ژوندیو ژبو کې د دخیلي کلیمې په توګه خپره شوه. د جلال آباد ددغې لویې جرګې بشپړ جریان ثبت شوی نه دی، ځکه نو زه نور څه نه شم پر ویلای، خو تر دې وروسته چې کومه لویه جرګه په پغمان کې راوبلل شوه (۱۳۰۳ش) د هغې بشپړ تفصیلي راپور د یوه کتاب په شکل خپور شو دی، چې وبه یې څېړو.

د پغمان لویه جرګه:

د جلال آباد د لویي جرګې په تعقیب امیر امان الله خان د پغمان لویه جرګه راوبلله، چې د ۱۳۰۳ ش کال د چونګاښ له شلمې نېټې څخه د همدغه کال د زمري تر نهمې نېټې پورې یې دوام وکړ. ددغې جرګې پیل د پنجشنبې په ورځ و او دغه راز د پنجشنبې په ورځ پای ته ورسېده. د جرګې د زیاترو غونډو مشري پخپله امیر پر غاړه اخیستې وه. ددغې لویې جرګې تر پیل کېدو وړاندې د امیر امان الله خان په لاسلیک د ملت په نامه په پارسي ژبه یو اعلان خپور شو او په هغه کې د جرګې او مشورې د اهمیت بیانولو په ترڅ کې داسې ویل شوي وو:

"... علاوتاً از چندی است که درین مورد مقصد دیگر بخاطرم می پرورانم که تشکیل یک مجلس (لویه جرګه) است که باید لااقل در سال یکدفعه علی العموم و کلا و نمایندگان کلان شوندگان قومی و علمای ملت در ان مجلس اجتماع نموده همهء مسایل مهمه و افکاریکه در تعالی و ترقی مملکت خویش مدنظر داشته باشم مواجهتا بالمشاوره تصویب آراء تصفیه دهیم و بعد از استصواب مجلس مذکور در معرض اجرا گذاریم..."([16]) دغه راز یې د لویې جرګې د استازو په نامه بېل بېل فرمانونه لېږلي وو. د جرګې د پرانېستلو مراسم د لوی اختر تر لمانځه وروسته، چې د کابل بنار په عیدګاه کې د امیر امان الله خان په امامت وشو، د ارګ د سلام خانې په مانۍ کې سرته ورسېدل او امیر خپله

وینا استازو ته واورولـه. ددغې وینا په یوه برخه کې استازي و آزادو او لـه بیـري و واهمـې پرتـه وینـاوو تـه داسـې رابللـي وو:"...چیزیـرا کـه دریـن روز افتتـاح بشـما ملـت معـروض میـدارم و شـما را بطـور یاداشـت میگـویم همـین اسـت آنچـه بفکـر شـما بـرای بهبـودی ملـت و ترقـی مملکـت تـان بهـم رسـد محضـا بـرای خـدا بگوییـد و بغیـر اظهـار افکـار حقیقـی خـویش لحـاظ و خاطرداری هیچ یکی را نکنید، کـه فـلان کـس اینطـور گفتـه مـن هـم بایـد چنـین گـویم! نـی! هـر کـدام تـان خودهـا را وکیـل قـوم و کفیـل مهمـات عمـوم پنداشـته فقـط رضـای ایـزدی و رفـاه و آسـایش عمـومی را مـد نظـر گرفتـه آنچـه بفکـر تـان برسـد حقانـه بگوییـد، زیـرا کـه اگـر قـوم مـا بـه آسـایش باشـد خـود مـا نیـز آسـوده حـالیم. چنانچـه افغانـان در مثـل میگوینـد (چـه خـان یـې پـه یـاران یـې) بلـی! اگـر خـدا ناخواسـته قـوم مـا غریـب، بیکـار، بـی علـم، پریشـان، نـاتوان باشـد ضـرور مـا هـم پریشـان هسـتیم. بنـا بـرین محـض استرضـای خداونـد آنچـه دران فایـدهء عمـوم باشـد آزادانـه در مجلـس بیـان نماییـد..."([۲۷]) د سـلام خـانې مانـی تـر مراسـمو وروسـته د جـرګې اسـتازي پغمـان تـه ولاړل او نـورې غونډې هورې سرته ورسېدلې.

د لـویې جـرګې د غونـډې لپـاره پـه پنځلسـو مـادو کـې یـوه لایحـه جـوړه شـوې او د غونـډو تـر پیـل دمخـه پـر اسـتازو وېشـل شوې وه. د لایحې مواد په پارسي ژبه لیکل شوي او داسې وو:

ـ د لـویې جـرګې غونـډې تـه هغـه کسـان ورتلـلای شـي، چـې د "لویې جرګې" غونډې ته رابلل شوي وي.

ـ د کورنیو چارو له مامورینو څخه د سرکاتب تر رتبې پورې او له پوځي کسانو څخه تر کندکمشر پورې په غونډه کې برخه اخیستلای شي.

ـ خبریالان چې د اجازې تکټ ولري په غونډه کې یوازې د اورېدونکي په توګه ګډون کولای شي. د خبرو حق نه لري.

ـ په غونډه کې د ناستې ځایونه له نقشې سره سم تاکل کېږي.

ـ د هرې غونډې په سر کې د غونډې رئیس په دې جمله باندې خبرې پیل کوي (د خدای په نامه شروع کوم) او ورپسې د غونډې منشي د رئیس په اجازه د خبرو وړ لایحه لولي.

ـ د هرې غونډې په پای کې د راتلونکې غونډې د خبرو وړ مواد د رئیس له خوا د غونډې پر غړیو باندې د جلا پانو په شکل وېشل کېږي.

ـ کله چې یوه مسئله ولوستله شوه له دوو دقیقو سکوت وروسته هر هغه چاته چې پوښتنې ولري، د رئیس له خوا یا د رئیس په امر د مربوط وزیر له خوا توضیحات ورکول کېږي. له هغه وروسته که څوک اعتراض ولري، یا غواړي تر هغه بنه نظر ورکړي د رئیس تر اجازې وروسته درېږي، مدللې خبرې کوي او کنه سکوت کوي.

ـ د غونډې په سر کې پر ټولو غړو باندې دوې دانې سپینې و توري مهرې وېشل کېږي. کله چې مسئله ولوستله شوه موافق کسان سپینه مهره او مخالف کسان توره مهره په هغو صندوقونو کې اچوي، چې د تاکلو کسانو له خوا په غونډه کې

ګرزول کېږي. مسئله د رایو په اکثریت فیصله کېږي.

ـ هغه مسایل چې د رایو په اکثریت تصویب شي لیکل کېږي. په غونډې کې پوره اندازه کاتبان او د لیکنې وسایل شته.

ـ له هغو کسانو پرته، چې مخکې یې یادونه شوې ده، نور هېڅوک غونډې ته ننوتلای نشي. په هغو ورځو کې چې اعلیحضرت په غونډه کې تشریف ولري، د غونډې مشري همایوني ذات ته ورکول کېږي.

ـ په غونډه کې له اوبو پرته بل څه نه خوړل کېږي.

ـ ترڅو چې استازي خبرې پای ته رسولې نه وي، د نورو له خوا تصویب او تردید کېدلای نشي.

ـ هر څوک چې خبرې کوي باید رئیس یې مخاطب وي که څه هم د بل استازي جواب ورکوي.

ـ په غونډه کې له تاکلو خبرو اترو پرته نور ناوړه الفاظ او تر موضوع دباندې خبرې کېدلای نشي. سپکې سپورې او بېځایه خندا کورټ منعه ده. که څوک داسې وکړي د رئیس له خوا اخطار ورکول کېږي، چې پټه خوله شي.

ـ کله چې خبرې پیل شي، شخصي مسایل او څرګندونې کورټ منعه دي.

د غونډې لپاره په دې ډول نقشه جوړه شوې وه. په سر کې "تخت همایوني" و. د تخت ښي او کېڼ لاس ته منشیان او وزیران ناست وو او ورپسې په دواړو خواوو کې د استازو لپاره ځایونه تاکل شوي وو. په ښي لاس کې تر استازو وروسته د

تميز علماء او د غنډ مشر تر رتبې پورې پوځي منصبداران تر هغه وروسته د دولتي شورا غړي، کنډکمشران او د وزارتو منشیان ناست وو. په کين لاس کې تر استازو وروسته د تميز د علماوو او د وزارتو د معينانو، مديرانو او مرستيالانو او سرکاتبانو ځايونه وو. د "همايوني تخت مخې ته د غونډې رئيس، مرستيال او د منشي مرستيال ناست وو. د دوی ټولو مخې ته د ولايتونو په ترتيب د لويې جرګې مشران، علماء، سادات، مشايخ، د شورا منتخب وکيلان او د مشورې د مجلس غړي حاضر وو.

په دې ډول وينو چې د لويې جرګې د تالار ترتيب و تنظيم د اروپايي هېوادونو د پارلمانونو تالار ته ورته و. امان الله خان له شکلياتو سره ډېره مينه درلوده او همدغو شکلي بدلونونو ورته له اولس سره په اړيکو کې ستونزې پيښې کړې او دښمنانو يې له هغو څخه ددغه ملي او مدني خوځښت په ناکامولو کې استفاده وکړه.

دا خو د غونډې شکلي اړخ و. ماهيتي اړخ يې هم په ټوله معنا د ډيموکرٰسۍ او مدني آزادۍ پر بنسټ ولاړ و. امير امان الله خان په مکرر ډول استازي آزاد جر و بحث ته رابلل. درنو لوستونکو خو د سلامخانې په مانۍ کې د امير د پرانيستونکي وينا هغه برخه په همدې ليکنه کې وړاندې ولوستله، چې په هغې کې امير پر آزاد جر و بحث ټينګار کړی و. په پغمان کې يې هم د لويې جرګې د منظمو ونډو د پرانيستلو په ورځ (شنبه_ د چونګاښ اته ويشتمه ۱۳۰۳ش)

پخپله وینا کې پردې خبره بیا ټینګار وکړ او وې ویل:

"...اګر شما هیئت (لویه جرګه) درین مسائل مبحوثه آزادانه رای ندهید و در مفاد ملت و دولت بذل مقدرت نورزید همانا که نزد خدا و رسول و من عاجز که اولوالامر شما (هستم) و عموم ملت که شما نمایندګان حقیقی آنها میباشید، مسئول و جوابده خواهید بود.

از برای خدا بکوشید و بیدار باشید و دقیقهء از دقایق خیر خواهی و خیر اندیشی ملت و مملکت و حکومت متبوعهء تانرا فرو ګذار نشوید که بدنام و دنیا و آخرت خواهید بود. باید که محض بلی! بلی نګویید و نه فقط بکلمات نافیه طرفداری کنید بلکه هر آن چیزیرا که نسبت بترقیات ملت و مملکت خویش بفکر دارید آزادانه و حقانه بآواز صاف و بلند بیان نمایید." (۱۸) د جرګې د خبرو جریان وښودله، چې امیر امان الله خان په عمل کې هم د ملت استازو ته موقع ورکړه چې په خلاصه خله خپل نظریات او انتقادات مطرح کړي. البته استازو خو خپل نظریات آزادانه بیانول خو د انتقاد ځای، چې زیاترو منقدینو ورته ګوته نیولې دا دی، چې امیر د خپلو وزیرانو د اعمالو عامه و تامه مدافعه کوله. که به چا دده پر وزیرانو انتقاد کاوه، جواب به یې تر وزیر دمخه ده پخپله ورکاوه. ددغه راز چلند یو مثال به بیان کړو. په لویه جرګه کې پر کورنیو مسایلو خبرې روانې وې، په دغو شپو ورځو کې د ځینو مامورینو د ناوړو اجراآتو له امله په پکتیا کې د ناراضۍ او پاڅون اور تازه کېده:. مولوی عبدالواسع (شهید

جوزا ۱۳۰۸ش) د خپلو خبرو په ترڅ کې څرګنده کړه چې وزیران باید د خپلو چارو مسئولیت پر غاړه واخلي. په دې برخه کې بې د اخله وزیر او د معارف وزیر پر اجراآتو انتقاد وکړ. د مولوي له دې انتقاد سره زیاتره استازي هم نظره وو، خو امیر امان الله خان دمخه تر دې، چې وزیران خپله دفاعیه واوروي، پر مولوي عبدالواسع باندې په سخته لهجه اعتراض وکړ او د مولوي انتقاد یې له دې امله وارد ونه ګڼه چې نومورې د معارفو له وزارت څخه ګوښه کړل شوی دی(۱۹). دې ته ورته نور موارد هم وو خو په مجموع کې په لویه جرګه کې د نظر څرګندولو او تر یوې اندازې منلو روحیه حاکمه وه. د لویې جرګې وینا‌وې د امیر د حضور د "مخفف نویسانو" هر یوه میرزا محمد سرو خان، میرزا رحمت الله خان، میرزا عبدالسلام خان او میرزا محمد اکبر خان له خوا یادانښت کېدلې. دا کار په دغه کم و کیف باندې تر اماني عصر پخوا په افغانستان کې باب نه و. د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د دورې په شورا او وروسته ولسي جرګه کې دا دود وپالل شو.

د خبرو په بهیر کې، چې کومې پښتو وینا‌وې شوې وې، ځینې یې په "رویداد" کې پخپله اصلي بڼه چاپ شوي دي. دا کار هم د اماني دورې ابتکار دی. په جرګه کې به بنایي د بڼې وینا‌وې په پښتو ژبه شوي وي، خو په "رویداد" کې د مخفي سرحدي او پادشاه ګلجان پښتو وینا‌وې او شعرونه خوندي دي. زه یې په دې نیامت ذلته راوړم، چې بنایي په راتلونکي کې د بل چا په درد وخوري.

په دغه لويه جرګه کې مولوي فضل محمود مخفي سرحدي د امير امان الله خان په مدح کې دغه لاندې شعر ولوست(۲۰):

خادم د شريعت ساتونکی د ملت
خاوند د لوی عزت زمور اعليحضرت
يو سوري د مولی په سر د ټول افغانستان
امير امان الله خان

د ملك په ننګ و نام هر ساعت بې آرام
خدمت کې د اسلام کړېږي هر مدام
پر مور باندې دی زيات تر مور و پلاره مهربان
امير امان الله خان

ستا فکر ستا خيال بس دی زمور په حال
خپل ځان لرې ملال چې مورږه کړي خوشحال
ځښتن دې لري تل خوشحاله تا په هر زمان
امير امان الله خان

ته يې زمور مين ته يې زمور بدن
ته ساه زمور د تن ته روح يې د وطن
ناموس زمور د ملك له ستا وجود دی نګهبان
امير امان الله خان

ته يې د ملك رښا زمورږه تکيه ګاه
مور فخر کړو په تا څرګند دې نوم د قام زمورږه کړه په ټول جهان
امير امان الله خان

زمور نه و خپل واك ډېر ګران و داسې ژواك

ته پاڅېدې چالاك په فضل د رب پاك
آزاد دې قوم زمونږه کړه له جغ د دشمنان
امیر امان الله خان

زمونږ نه وه دستور په کارر وه دا ضرور
تیار که تا حضور مونږ تولو ته منظور
ساتونکی د دستور د دین زمونږ له نقصان
امیر امان الله خان

تا جوړ کړه مکتبونه پکې لولي علمونه
د هر فن کتابونه زامن زمونږ او وروڼه
رسېږئ دي هر چاته فیض د علم په هر آن
امیر امان الله خان

زمونږ نه وه جرګه تا جوړه راله کړه
پرې کېږي زمونږ ښه پادشاهه تا سره
مولاله تا رضا شه تا رضا کړه وطنیان
امیر امان الله خان

پادشاه، زمونږه سر حاضر دی ستا په در
زمونږ زړه او ځګر دی ستا په مدح سر
قربان له تانه مونږه اې زمونږ د ملك امان
امیر امان الله خان.

د مولوي فضل محمود مخفي نوم په دغه لویه جرګه کې د باجوړ د عالم په توګه ثبت دی.(۲۱)

پادشاه ګلجان ددغې لویې جرګې بل استازی دی، چې په جرګه کې یې پښتو وینا کړې او په "رویداد" کې ثبت ده. دی د

سمت مشرقي وکيل او د مومندو له مشاپخو څخه و او د لويې جرګې په بحثو کې يې فعاله برخه درلوده. دده د وينا متن د يوه تاريخي سند په توګه دلته راوړم.

د وينا متن:

"مغززو ورونو!

هر کله چې د يونان فلسفې د خلفای بني عباسيه په زمانه کې د مسلمانانو په اخلاقو او په عقيدو باندې يو تباه کوونکی اثر پيدا کړ او د بغداد او د دمشق سر په فلک پاشاهي قصرونو کې د خلافت نبوي د ساتلو قابليت پاتې نشو. دا نعمت له دغه مځکو نه د آخري عربي خليفه معتصم بالله سره له دنيا نه ته. نو خاورو د افغانستان په ډبر همت او مردانګۍ سره په خپل آغوش کې راټينګ کړه. د محمود غزنوي عزم او د شهاب الدين غوري همت چې کم خدمت يې په مځکه د افغانستان کې ادا کړه، بې شکه چې تمام مشرق او مغرب د هغې قايل دی. د هندوستان ترکستان اکثر قطعات د ايران د دوی د خاندان د کوشش او جهاد په خدمتونو سره د اسلام د برکته او د فيضونو نه ډک شو.

نن په عالم اسلام باندې بيا هغه زمانه راغلې ده. د دشمنانو ددين زور دومره ډبر شوی دی چې هر يو قوم د مسلمانانو د هغوی د دام تزوير نه ځان نشي خلاصولی، د اسلام خدمت به څه وکه.

خاندان د عثمان خان چې له يوې زمانې نه د خلافت اسلاميه او د خدمت شرعيه محافظين او خادمين وه، نن ورځ

د کفارو دلاسه دومره پریشانه او بدحاله دي چې دغه حفاظت نشي ادا کولی. د یوناني فلسفې نه زیات نن ورځ د یورپ فلسفې جدیدې د اهل اسلام په عقایدو او په اخلاقو باندې بربادي راپرې یستلې ده.

زمورږ ساده لوحي خلك په ځای ددې چې د یورپ د خلکو سره سیالي او ننګ وکه او د هغو په شان خاوندان د کمالاتو او د هنرونو شي د هغه تقلید شروع کي او تقلید هم بیا په فنونو او کمالونو کې نه، بلکې په ردي د اخلاقو او په خلاف شرع خیالاتو او عقایدو کې. نعوذبالله منها. قدرت د الله تعالی او مطابقت د واقعاتو د زماني ته ګورئ چې نن هم په داسې نازك وقت او تباه حالت د اسلام کې شرف او عزت او حفاظت او خدمت د شریعت اسلامي هم دې زمورږ خاورو د افغانستان له الله تعالی ورکړه. نه خو مصطفی کمال صدر د جمهوریت د ترکیه په خاورو د اناطولي کې دا ګران بار له عزته ډك د امانت قبول کړی شو، نه په خاورو د عربستان کې جاده شریف خدمت ته غاړه کښودی شو، نه په آبادو لویو لویو شهرو کې د هندوستان ددې ځای پیدا شه، نه په مصر کښې او نه په بل وطن کې دا درونده بار د حفاظت او د خدمت د شریعت چا پخپله ذمه کې واخیست. هغه زمورږ د غریب افغانستان زړه ور او ځیګرور پاشاه زمورږ مین او محبوب القلوب دین پناه اعلیحضرت شهریار غازي امیرالمومنین تولواك امیر امان الله دی. مورږ پښتانه اوسپدونکي د افغانستان چې په دې خبره باندې هر څومره فخر وکړو، بنایيږي. هر څومره خوشحالي

چې ښکاره کړو په کار ده، خو فکر کول په کار دي چې زمونږ ددې ټول فخر او د خوشحالی سبب اصلي محض ددې غازي پادشاه خوش خلقي ـ شرافت ؛ اتي ـ نيك خويي ده. خدای پاك دې دده سوری پر مونږ باندې تل تر تله لري. آمين يارب العلمين.

زما معززو صاحبانو! زه حيران يم چې ددې غازي مهربان پادشاه خپله شکريه پخپله عاجزه ژبه سره په کومو الفاظو کې ادا کړم. شکريه ددې نعمت او بدله ددې احسان دا ده، چې مونږ ټول ملت ددې خپل اولی الامر اطاعت او فرمانبرداري په ځانونو او په مالونو سره اختيار کړو. خپل ځانونه او مالونه دده په تابعداری کې فدا کړو. هاله به دا د شريعت خدمت او ددين حفاظت پوره پوره ادا شي. هاله به دا امانت د رسول الله صلعم محفوظ پاتې شي. او که چېرې مونږ په دې لاره کې پوره پوره فداکاري ښکاره نکړو نو ګويا که مونږ ددې نعمت چې په برکت ددې خپل اعليحضرت مونږ ته عطا شوی ده شکريه ادا نکړی شو. په داسې حالت کې به خدای نکه مونږ مستحق د عذاب اليم او د سزا دردناکې وګرزو. الله پاك دې دا ملت د افغانستان ددې عذاب اليم نه وساتي او توفيق دې راکې چې ددې غازي پادشا خپل او ددين او د شريعت او د وطن خپل خدمت همېشه وکړو. آمين يا رب العلمين"(۲۲)

امير امان الله خان پخپله هم په پښتو ښه پوهېده. په ويناوو کې به يې زياتره پښتو متلونه راوړل. په "رويداد" کې مونږ دوه دري ځايه دده په ويناوو کې د پښتو متلونو راوړل وينو. د

لـویې جـرګې پـه پرانیسـتونکې وینـا کـې یـې "چـې خـان یـې پـه یـاران یـې" متـل راوړی و، چـې تاسـې وړانـدې ولوسـت. د جـرګې د خبـرو پـه جریـان کـې یـوه اسـتازي چـې پـه ختـه سـید و داسـې وړانـدیز کـړ:"اعلیحضـرتا! اګـر بـرای سـادات و آل رسـول از خـدمت عسـکری معـافی داده شـود چقـدر خـوب خواهـد شـد تـا بـه دعـاګویی دیـن و دولـت مشـاغلت داشـته باشـند". ددې وړانـدیز جـواب امیـر امـان الله خـان پخپلـه ورکـړ او زیاتـه یـې کـړه:"جنـاب سـید صـاحب! آیـا شـما از تـواریخ معلومـاتی داریـد؟ و کتـب سـیر را مطالعـه نمـوده ایـد؟ و از کارنامهـای جدامجـد مبـارک خـود و آل بیـت شـان اطلاعـی داریـد؟... حضـرت سـید صـاحب! مـا امتیـان جدامجـدت کـه بـه تعظـیم و تکـریم شـمایان میکوشـیم ازینجهـت اسـت کـه شـما در تاییـد دیـن مبـین و اعـلای کلمـة الله مسـاعیات جمیلـهء خودهـا را بانتهـای فعالیـت و جـدیت بخـرچ داده خـار چشـم دشـمنان و سـد آهنـین بـر روی اعـدای دیـن و شـریعت سـید الانس والجـان باشـید. هنګامیکـه شـما از جهـاد و پیـروی حقیقـی دیـن محمـدی پهلـوتهی کنیـد پـس مـا چـرا بشـما عقیـدت بپـردازیم. "مـا چـې تـه لالا بللـې مـا ویـل چـې تـاتکي بـه پـه ګوتـه راوکـاږې". (۲۳) دا متـل هغـه وخـت کاربـږي، چـې یـو څـوك لـه بـل چـا څخـه د ډیـر سـخت کـار تمـه لـري او د همـدې تمـې لـه اسـیته یـې درنـاوی پرځـان لازم بـولي. امیـر امـان الله خـان دلتـه ښـه پرځـای اسـتعمال کـړی دی، خـو مرحـوم کشـککي چـې کومـه حاشـیه پـر کښلـې ده، د تامل وړ ده.(۲۴)

د پغمـان پـه لویـه جرګـه کـې پـر دغـو موضـوعګانو خبـرې

وشوې او تصویب شوې.

_ د افغان او روسیې عهدنامه

_ د افغان ایتالیا معاهده

_ د افغان انګلیس عهدنامه

_ د افغان ترکیې معاهده

پر دې ټرون باندې نبه ډېرې خبرې وشوې او د "خلافت اسلامیه" موضوع رامنځ ته شوه. امیر امان الله خان یې د خلافت ورې وباله او ده پخپله دا موضوع د ټولو مسلمانو هېوادو په ګډه فیصله پورې وټرله.

_ د افغانستان او ایران معاهده

_ د افغان او فرانس معاهده

_ د افغانستان او المان معاهده

_ د افغانستان بلجیك معاهده

_ د افغان جاپان مناسبات

_ نظامنامهء اساسی (اساسي قانون)

_ د نکاح، واده او سنتی نظامنامه

_ د فاتحه داری نظامناه

_ د سوداګری نظامنامه

_ د مال مواشي نظامنامه

_ د للمي مځکو او مالیې نظامنامه

_ د نفوسو نظامنامه

_ فتوای امانیه (په دې فتاوی کې پنځلس عمده مبحثونه شامل وو)

ـ په ټول افغانستان کې د جمعیت العلماء تاسیس.

په لویه جرګه کې پر تعلیم او د وطني جامو پر اغوستلو تینګار وشو. لویه جرګه د ۱۳۰۳ش کال د زمري پر نهمه نیټه د پنجشنبې په ورځ پای ته ورسیده.

د جرګې دود زمونږ د لرغوني کلتور یوه برخه ده، خو د "لویې جرګې" عنعنه له امانې عصر څخه په منظمه توګه تر نن پورې پاللې کیږي.

بې جرګې نه به هیڅ کار په لاس وانخلي
که خبر وي د جرګې په برکت

اوکویل ـ کانادا
۱۶ جنوري ۲۰۰۴

لمنلیکونه:

۱ـ لغتنامهء دهخدا

۲ـ رساله مزارات هرات، تصحیح، مقابله، حواشی او تعلیقات د فکری سلجوقی، ۳۹،۴۰ مخونه، کابل، ۱۹۶۷ع

۳ـرویداد لویه جرګه دارالسلطنهء کابل، ۱۳۰۳ ش، ۴۰۳، ۴۰۶ مخونه. په دغه کتاب کې د پغمان د لویې جرګې جریانات په اجمالي توګه درج دي. دا جریانات د مولوي برهان الدین کشککي له خوا ثبت شوي او د کتاب په بڼه په ۴۵۲ مخونو کې تنظیم شوي دي. کتاب د ۱۳۰۳ ش کال د لړم پر پنځمه د حربیه وزارت په سنګي مطبعه کې د یو زر ټوکو په تېراژ چاپ شوی دی. له دې وروسته به دغه کتاب یوازې د "رویداد" په نامه په لمنلیکونو کې وښوول شي.

۴ـفرهنګ، میر محمد صدیق، افغانستان در پنج قرن اخیر، ۵۲۸/۲ مخ

۵_ کوربت مجله، دریم کال، دویمه گڼه (سلواغه_کب_ ۱۳۸۰ ش، ۲مخ

۶_حبیبي، عبدالحی، تاریخ مختصر افغانستان، ۴۸/۱ مخ، ۱۳۴۶ش، کابل

۷_فیض زاد، محمد علم، جرگه های بزرگ ملی افغانستان، ۱۲ مخ حاشیه، چاپ۱۳۶۸ش

۸_ ما (هوتك) تل پردې خبره ټینګار کړی دی، چې که په ژبه کې دخیل کلمات پر خپل حال پرېښوول شي، ښه به وي. دا کار ددغو کلمو د رنګارنګ لیکلو مخه نیسي او په لیکدود کې یو راز تجانس راولي. په دې لړ کې مې یو وخت د (آیینهء افغانستان) مجلې په ۳۲ گڼه ۱۳۰ مخ کې د مرحوم پوهاند نګهت د هغې لیکنې په ځواب کې، چې غوښتي یې وو په دري ژبه کې دې د "پوهنځي" کلمه د "پوهنزي" په شکل ولیکله شي، خپل دلایل وړاندې کړي وو. مرحوم پوهاند د "پوهنزي" لیکلو وړاندیز له دې امله کاوه، چې په دري الفبې کې د "ځ" توری نشته او زما مخالفت پردې دلیل ولاړ و، چې د تورو بدلول که د معنا التباس پېښ نکړي، لا به یې څوك ومني، خو که د کلمې معنا ته زیان رسېدی نو بیا د تورو بدلېدل سم کار نه دی. په "پوهنځي" کې که (ځ) په (ز) الیشه شي، معنا زیانمنه کېږي. زمور مناظره د پوهاند هاشمیان صاحب په حکمیت زما په ګټه پای ته ورسېده. د پوهاند نګهت مرحوم دې هر هډ په جنت کې شي، لړ تر لړه خو یې د "پوهنځي" کلمه د لیکدود په لړ بدلون سره منله. اوس راشئ ننني وګورئ، چې ګرسره یې پر سرناګره دي او دغه کلمات د "قبیلې د واکمنۍ" په معنا تعبیروي. فاعتبرو یا اولی الابصار.

۹_ هوتك، عبدالغفار، هوتکنامه، سریزه، سمون او سپرنې د حبیب الله رفیع، ۲۸مخ، ۱۳۷۹ش

۱۰_محمود الحسینی، تاریخ احمد شاهی، ۵۰/۱_۵۶ مخونه، د مسکو چاپ

۱۱_خالص، سلطان محمد، تاریخ سلطانی، ۱۲۲ مخ

۱۲_ایرج افشار سیستانی، سفرنامه و خاطرات امیر عبدالرحمان

خان...، ۴۹۹ مخ، ۱۳۶۹مخ

۱۳_جرګه های بزرګ ملی افغانستان، ۴۴مخ

۱۴_ حبیبی، عبدالحی (پوهاند)، د افغانستان تاریخي پیښلیك، لومړی ټوك، ۲۴۳مخ، ۱۳۵۳ش، کابل.

۱۵_رویداد، ۸مخ

۱۶_ رویداد، ۷_۸ مخونه

۱۷_رویداد، ۲۴مخ

۱۸_رویداد، ۵۲مخ

۱۹_رویداد، ۱۳۱_۱۳۵ مخونه. دغه راز وګورئ: حبیبي، عبدالحی (پوهاند)، جنبش مشروطیت در افغانستان، ۱۷۷ مخ. د ۱۳۷۷ ش چاپ.

۲۰_رویداد، ۳۷۲_۳۷۴ مخونه. د پښتو لیکدود یې ګډوډ و، ما په اوسني مروج لیکدود وکیښ.

۲۱_فضل محمود مخفي د نور محمد خان ماموند زوی او په ۱۸۸۴ع کال په چارسده کې زېږېدلی او په ۱۹۴۷ع کال وفات شوی او د چارسدې په هدیره کې ښخ دی. مولوي مخفي په پېښور، هندوستان په اسلامیه دارالعلوم او دیوبند کې تحصیلات سرته رسولي وو. د حزب الله د تحریك غړی او د ترنګزو له حاجي صاحب سره یې اړیکې درلودل. د مل او هېوادپالو مبارزو له املې انګرېزانو څو پلا بندي کړی و. مولوی فضل محمود د امیر امان الله خان په وخت کې په کابل کې وو او ددغه امیر د اصلاحي پروګرامو پلوي یې کوله. د نادر خان په وخت کې هم کابل ته راوښتل شو او د انیس ورځپاڼې په اداره کې یې کار کاوه. وروسته بېرته خپلې ابایي سیمې ته ولاړ او هوري یې د تدریس چاري پرمخ بیولې. مخفي د پښتو ژبې شاعر او لیکوال تېر شوی دی. (وګورئ: زلمی، هېواد...ل، فرهنګ زبان و ادبیات پښتو، لومړی ټوك، ۴۶۴مخ، ۱۳۵۶ش)

۲۲_رویداد، ۳۷۴_۳۷۷ مخونه

۲۳_رویداد، ۲۷۵مخ

۲۴_دې متل ته برهان الدین خان کشککي مرحوم مفصله حاشیه ورکړې ده او "تاتکي" یې په "ژاوله" ترجمه کړې ده. او لیکلي یې دي، چې تاتکي په ونوپوري کلکې ننبتې وي او خلك یې په نوکانو یا د چاقو په څوکه له ونې راجلا کوي. دغه تشریح زما په خیال سمه نه ده. اول خو تاتکه په ونو پوري ننبتې نه وي، بلکې تاتکه د کوچنۍ پتاتې په شان یو راز نبات دي، چې تر مځکې لاندې پرته وي او په پسرلي په دښتو کې پیدا کېږي. سربېره تور نرۍ پوست لري او تر لاندې سپینه وي. دغه سپینه برخه یې خلك خوري. له نوکه یې د سپنسي په شان یوه نرۍ څانګه شنه کېږي او دغه څانګه تر مځکې راوزي. خلك د همدغې څانګې په لیدلو سره پوهېږي، چې دلته تاتکه شته. دغه ځای په لرګي یا چاقو او یا په کلنګ کېني او تاتکه راباسي او خوري یې. دوهم دا چې پخپله تاتکه ژاوله نه ده خو ما اوربدلې دي، چې کوچیان د تاتکو له ریښې څخه د ژاولې کار اخلي.

يوسف هېوادوست

فرهنگي شاه امان الله

څه دپاسه پنځوس کاله کېږي چې زمور په ګران هېواد افغانستان کې د "امان پېژندنې" لړۍ يو څه په علمي او پراخه توګه راپيل شوې. په دغه ټوله موده کې هڅه شوې، چې د غازي امان الله خان د شخصيت په بېلابېلو اړخونو څېړنې، پلټنې او ليکنې وشي، خو له بده مرغه هغه شان چې لازه ده لاتراوسه هم زمور د هېواد ددغه خپلواکۍ غوښتونکي، هېواد دوست او فرهنګي ـ سياسي ممبارز، د کار او ژوند ډېر اړخونه تت پاتې دي.

امان الله خان پخپله يو ستر فرهنګپال، هنر دوست او ادب پروره پاچا و اودغه اړخ يو له هغو اړخونو څخه دی، چې تراوسه زمور پلټونکو پرې کار نه دی کړی.

ما د خپلې مقالې لپاره همدغه سرليک وټاکه او هڅه به وکړم د اسنادو او مدارکو په ملاتړ دا خبره روښانه کړم، چې

امان الله خان د هنر او ادبیاتو، ژورنالېزم، انځورګرۍ، موسیقۍ او د فرهنګ د بېلابېلو اړخونو د پیاوړتیا او پراختیا د لارې یو مبارز او فرهنګي شخصیت و.

ددې لپاره چې وکولای شم ددغه ستر ملي او فرهنګي شخصیت په باب همدغه کړنې روښانه کړم ددغې څېړنې لپاره لاندې واړه سرلیکونه ټاکم:

_ امان الله خان د هېواد نوی ولسمشر

_ امان الله خان د وینا د خپلواکۍ او ژورنالېزم د پراختیا په برخه کې.

_ امان الله خان د موسیقۍ، هنر او ادبیاتو د سمون، علمي کېدو، پراختیا او لوړتیا په برخه کې.

امان الله خان د هېواد نوی ولسمشر:

په هغو شپو ورځو کې چې امیر حبیب الله خان د افغانستان د رونې اندو او اوښتون غوښتونکو په وړاندې ولاړ و (د ۱۹۱۷ز کال څخه تر ۱۹۱۹ ز کال پورې) افغانان د زور زیاتۍ، ښکېلاک، ترهګرۍ او ولږې په اور کې سوځېدل، له بلې خوا د افغانستان په شاوخوا کې داسې انقلابي خوځښتونه راپیل شوي وو، چې له هند نه نیولي بیا تر تاشکند، بخارا، مسکو، استانبول، تهران او یو شمېر نورو سیمو پورې د خپلواکۍ او ولسواك غورځنګونو یو په بل پسې سر راپورته کاوه او ددغو غورځنګونو د پیوستون لپاره پراخې هڅې روانې وې. په دغه شان انقلابي شرایطو

کې افغانان هم له دغه ستر پاڅون سره یوځای کېدل. د امیر حبیب الله خان په وړاندې کرکه او د هغه په وړاندې د پاڅون نښې، نښانې هغه وخت لا زیاتې شوې، چې امیر په لومړۍ نړیواله جګړه کې د انګریزانو په اشاره او د هغوی په ملاتړ د افغانستان بې طرفي اعلان کړه (د ۱۹۱۴ کال د اګست ۲۲) د امیر دغه اعلان او د ترکیې او آلمان د هغه وړاندیز په ردولو سره چې افغانستان، ترکیه او آلمان د انګریزانو په وړاندې یو ګډ پوځي-سیاسي پیوستون جوړ او اعلان کړل د آلمان هیات له ځان سره د هغه هېواد د امپراتور دوهم ویلهیم او د ترکیې هیات د هغه هېواد د سلطان محمد رشد خامس لیکلې پېغامونه له ځان سره امیر حبیب الله خان ته راوړي وو. دغه هیات د ۱۹۱۶ کال د مې د میاشتې تر ۲۱ نېټې په افغانستان کې پاتې شو). په اصل کې په افغانستان کې د بدلون او پاڅون هڅې ګړندۍ شوې. خلکو په ټول افغانستان او په ځانګړې توګه د هېواد په سهیل او ختیځ کې د پښتنو ببلابېلو قومونو د انګریز په وړاندې د جهاد او پاڅون ناره پورته کړه، خو امیر نه یوازې په کابل کې رونې اندي او خپلواکۍ غوښتوونکي منورین او مشران وځپل، چې ورسره جوخت جهاد یې هم ناجایزه اعلان کړ. هغه د فرمان له مخې دا څرګنده کړه، چې "جهاد د اسلام د پاچا له امر او اجازې نه پرته جواز نه لري او په دې باب یې یوه رساله د (د اولی الامر اطاعت) په نامه د کابل د عنایت په

چاپخونـه کـې خپـره او پـه ټولـو جومـاتونو او پـوځي چونيـو کـې ووپشـله..."(۱) پـه دغـو حـالاتو کـې افغانسـتان لـه يـوې خـوا د انګريزانـو د زورزياتـۍ سـره مخـامخ و او لـه بلـې خـوا د مـاورالنهر پـه سـيمه کـې د اکتـوبر د انقـلاب پراختيـا او د بلشـويکانو يرغلونـه ددې لامـل وګرځيـد چـې بـې شـمېره ازبکـان، تاجيکـان، قزاقـان، ترکمنـان او د سـيمې يـو شـمېر نـور خلـك افغانسـتان تـه راواوړي او پـه اقتصـادي لحـاظ وران افغانسـتان د يـو شـمېر نـابللو مېلمنـو لـه هجـوم او راتـګ سـره مخـامخ شـو. لـه دې خبـرې څخـه موخـه دا ده، چـې پـه دغـه وخـت کـې د افغانسـتان ټـول سياسـي سـرحدونه د پرديـو پـرمخ خـلاص وو. امېـر پـه خپـل عشـرت اختـه و او ملـت د بدمرغـۍ ډېـرې سـتونزمنې شـېبې تېـرولې. دغـو ټولـو لاملونـو سـره لاس يـو کـړ او د افغـاني خپلواکـۍ غوښتونکـو لـيکې يـې لاپسـې پيـاوړې کـړې. افغـاني انقلابيونـو بـري تـه د رسـېدو لپـاره د لومـړۍ او دوهمـې مشـروطۍ بنسـټ کېښـود. د خپلواکـۍ غوښتونکـو د ټکولـو، لـه منځـه وړلـو او لـه وطـن نـه د شـړلو سـره سـره امېـر حبيـب الله خـان ونشـو کـولای ځـان خونـدي وسـاتي. چـې ددغـه راز پېښـو پـه لـړ کـې د ۱۹۱۹ کـال د فبـروری پـه ۲۰ امېـر حبيـب الله خـان د لغمـان پـه کلـه ګـوش کـې ووژل شـو او سـره لـه دې، چـې سـردار نصرالله خـان (د امـان الله خـان کاکـا) او سـردار عنايـت الله خـان (د امـان الله خـان ورور) يـو پـه بـل پسـې وغوښتـل د وژل شـوي امېـر ځـای

ونيسي، خو امان الله خان د ملت او د دربار د ملاتړ له امله د خپل پلار ځای ناستی شو (د ۱۹۱۹ کال د فبروري ۲۸) د افغانستان د خپلواکۍ غوښتونکو او د دموکراسۍ د لارې د پلويانو هغه ستر بريالیتوب و چې ان د سراج الاخبار د فکري انجمن نه مخکې هم راپیل شوی و او بیا د لومړۍ او دوهمې مشروطې تر وخت يې خپله لمنه په هېواد کې غځولې وه. امان الله خان د همدغه راز فکري غورځنګ تر اغېز لاندې پاچاهۍ ته ورسېد. هغه ددغه غورځنګ د هېواد پالونکو مشرانو او غړو سره په نږدې تماس او اړیکو کې و. همدغو کسانو وروسته له امان الله خان څخه ملاتړ وکړ. دوی ټول ددغه غورځنګ غړي وو چې د امیر حبیب الله د وژلو پلان هم همدوی جوړ او عملي کړ او په دې توګه په دربار کې هغه ډله حاکمه شوه چې د هېواد پالونکو افکارو له درلودلو سره په څنګ کې څه ناڅه ټول فرهنګیان او د هنر او ادب مینان وول.

ځینې څېړنې دا خبره په ځرګنده توګه روښانوي چې د امان الله خان زیاتره نږدې ملګري او دوستان یا شاعران وو یا ژورنالستان، یا لیکوال او هنرمندان او یا هم د بنکلو هنرونو لارویان. وګورئ ټوله هغه انقلابي او فرهنګي شخصیتونه لکه عبدالهادي پرېشان داوي، محمود طرزي (د امان الله خان خسر)، عبدالرحمن لودین (کبریت)، سید احمد لودین قندهاری، ولي محمد خان دروازی، شجاع

الدوله بابکرخېل، میر قاسم خان (د امان الله خان امنیت وزیر)، محمد ابراهیم خان جمشیدي، آدم خان (د ګرشک حکمران)، میر یار بیک خان دروازی، غلام احمد اعتمادي، غلام محی الدین افغان، سید حسن خان فرقه مشر، غلام جیلاني خان اعظمي (د کابل د ادبي انجمن مشر)، محمد سعید خان حبیبي مشهور په (لالا) ، انور بسمل، تاج محمد خان بلوچ، فیض محمد خان ناصري، عبدالحسین عزیز، مشهور هنرمند استاد قاسم افغان، پیاوړی هنرمند او انځورګر استاد فرخ افندي او یو شمېر نور... په اصل کې د هغوی ستر خپلواکي غوښتونکي غورځنګ مشران او غړي وو چې د فرهنګ او فرهنګي چارو له لارې یې خپله مشروطه غوښتونکې مبارزه پرمخ بیوله.

امان الله خان د سیاسي، ټولنیزو او اداري بدلونونو په برخه کې:

امان الله خان چې کله د پاچاهۍ پر تخت کېناست، نو سمدلاسه د پلار له خوا بند ته اچول شوي ټول فرهنګي، سیاسي مبارزین یې نه یوازې له بندیخانو راووېستل، چې هر یو ته یې لوړ دولتي مقامونه هم ورکړل.

امان الله خان وروسته له دې، چې له بریتانوي هندي دولت سره خپل حسابونه تصفیه کړل، نو د ملت له غوښتنو سره سم د هېواد په دننه کې یو لړ هغو ټولنیزو، اقتصادي،

فرهنګـي او سياسـي بـدلونو او ريفورمونـو تـه مخـه وکـړه، چې لـه ډېـر پخـوا نـه هـم امـان الله خـان او هـم "جوانـان افغـان" او د (دواړو مشـروطيت غوښتوونکـو جنبشـونو) او تـول ملـت غوښتنـه وه. د "تحـولات و اصـلاحات اجتمـاعی عصـر امـانی" ليکـوال پـه دې بـاب داسـې وايـي:"...امـان الله خـان بـه منظـور رفـع پسـمانی هـا و ايجـاد تحـولات عميـق اجتمـاعی در کشـور کـه بتوانـد جامعـه را بسـوی پيشـرفت و ترقـی رهنمـون شـود دسـت بـه يکسلسـله ريفـورم هـا زد کـه در دو مرحلـه مـورد اجـرا قـرار ګرفـت. مرحلـه اول ۱۹۱۹ تـا ۱۹۲۴ و مرحلـه دوم از ۱۹۲۸ به بعد."(۴)

ددغـو بـدلونو تـر ټولـو ارزښتناکـه بېلګـه د اساسـي قـانون يـا د افغانسـتان د لـوړ دولـت اساسـي نظامنـامې جـوړول وو چې پـه ۱۳۰۱ ل کـال کـې د جـلال آبـاد پـه لويـه جرګـه کـې تصـويب شـو. پـه دغـه لويـه جرګـه کـې ۸۸۳ تنـو د ولـس اسـتازو برخـه درلـوده. ددغـې لـويې جـرګې لـه برکتـه افغانسـتان د لومـړي ځـل لپـاره د يـو پرمختللـي اساسـي قـانون خاونـد شـو، چې د ۱۳۰۲ ل کـال پـه پيـل کـې د پاچـا لـه خـوا توشـيح شـو. تـر هغـه وروسـته امـان الله خـان پـه دغـو لاټـدو ريفورمونـو او بدلونو لاس پورې کړ.

ـ پـه هېـواد کـې د قـانون جوړولـو جرګـه ګـې جـوړول. دغـه شـورا يـا جرګـه ګـې د دولـت د شـورا پـه نـوم يا ډلـه. دغـې جرګې چې نيمـايي غـړي يـې انتخابي او نيمـايي يـې د پاچـا لـه

خـوا ټاکـل کېـدل، پـه اصـل کـې ډېـرې ارزښتنـاکې دنـدې پـه غـاړه درلـودې، لکـه: د قوانينـو پرلـه پسـې جـوړول او سـمون، د دولتـي لابحـو برابـرول، د قـانوني پـروژو څېړنـه او د وزيرانـو د غونـډې لـه تصـويب څخـه وروسـته د پاچـا لاسـليك کولـو تـه سـپارل، د دولـت د بـودجې سـمون او لـه بهرنيـو هېـوادو سـره د افغانستان د اړيکو، ټرونونو او چارو پرمخ بيول.

ـ امـان الله خـان ډېـره مينـه درلـوده، چـې يـوه هېوادپـالونکې او غمخـوره اداره ولـري. د هغـه مرسـتيالان، وزيـران، واليـان او حاکمـان د پوليسـو او امنيتـي چـارو مسـؤلين، د ګمرکونـو چـارواکي او مـامورين او د قـانون جوړولـو او پلـي کولـو څـانګې، دا ټـول بايـد هغـه کسـان وي چـې د ملـت د ځوروالـتو لامـل ونـه ګرځـي. پاچـا امـان الله د دولتـي دستګاه سـمون تـه ډېـر ارزښـت ورکـاوه. هغـه لـه ۱۹۲۱ کـال نـه وروسـته د دولتـي دستګاه د اصـلاح او بشـپړتيا لپـاره مـلا وټرلـه. پـه دې برخـه کـې د افغانسـتان د بنسـټيزو جوړښتونـو د نظامنـامې جـوړول او تصـويب د امـان الله خـان لـه سـترو کـارونو څخـه بلـل کېـږي. دا پـه حقيقـت کـې د مشـروطه غوښتنـو دوهـم ارزښتنـاك سـند دی چـې د هغـې لـه مخـې دولـت بـه خـپلې ټـولې چـارې د حکومـت لـه لارې ترسـره کـوي او حکومـت بـه د خلکـو اسـتازي ټـاکي. دا يـوه دموکراتيکـه او ولسـي بېلګـه وه، چـې امـان الله خـان د هغـې پـه عملـي کولـو سـره پـه اصـل کـې د خپـل پـلار نيکـه ټـول پـه فـرد پـورې تـړلي

(پاچا پوري) ټول واك مات كړ او هغه يې ولس ته ولېږدوو.

امان الله خان په افغانستان كې د ديني او مذهبي آزادیو او برابرۍ ته هم ځانګړې پاملرنه وكړه او په اساسي نظامنامه كې يې دغه خپلواكي په څرګندو الفاظو سره داسې وليكله:"د افغانستان په هېواد كې ټولو اوسېدونكو وګړو ته پرته له ديني او مذهبي توپير نه د افغانستان تبعه ويل كېږي"(۵)

غازي امان الله خان د بشر خپلواكۍ او د انسان كرامت ته زښت زيات ارزښت وركاوه. هغه په افغانستان كې د هر وګړي خپلواكي اعلان كړه او مريتوب يې په افغانستان كې منع كړ. د جلال آباد په لويه جرګه كې د هزاره ورونو يو تن وكيل غلام حيدر د دايزنګي هزارو څخه د امان الله خان ددغه ارزښتناك ګام په هكله مخامخ ده ته وويل:"دا چې په پخوانيو زمانو كې تر لس زره خلك، نر او ښځې د مسلمانانو د هزاره، جديدي، شغناني، بدخشي، چاصدې او داسې نورو طايفو د كنيزې او غلامې له نامه لاندې، د ملت د نورو ورونو په كورونو كې اسير وو، نو مور كه په زرو ژبو تشكر وكړو د غازي اعليحضرت دا مرحمت او نوازش ادا كولی نشو چې د خپل ميمنت مانوس جلوس په اوله كې داسې خلك، د ملت نارينه او ښځې لومړی له خپله حضوره او د خپلې محترمې كورنۍ او بيا بيې د ملت د ورونو له نورو كورنيو آزاد كړل او ويې فرمايل، چې د

اسلامیه نجیب ملت هیڅ یو فرد به د کنیز او غلام په نامه قید نه وي. ددې خلکو املاك، چې دپرش، څلوېښت کاله ضبط و، بېرته یې څښتنانو ته ورکړل شول او تول یې د ملك، د هستۍ او شتو خاوندان شول..."(۶)

دغه راز د نوې نظامنامې په ۲۲ او ۲۴ ماده کې بیګار، شکنجه، څورونه او زجر په افغانستان کې په بشپړه توګه منع کړای شو. د امان الله خان د تولنیزو بدلونرنو او سمون په لړۍ کې د ښوونې او روزنې سمون، پراختیا او لوړتیا هم لوی ځای درلود. د افغانستان د لومړني اساسي قانون د ۶۸ مادې پر بنسټ زده کړه تر لومړنیو ښوونځیو جبري شوه. په هماغه وخت کې څه دپاسه ۳۲۲ ښوونځي په کابل او نورو ولایاتو کې جوړ شو چې د څېړنو له مخې څه ناڅه یو پنځوس زره زده کوونکي په دغو ښوونځیو کې په زده کړو اخته وو. امان الله خان په دې څرګند حقیقت ډېر ښه پوهېده چې هېواد پرته له مسلکي کادرونو د پرمختګ لوړو مدارجو ته نه رسېږي، نو ځکه خو د امان الله خان په ځانګړې پاملرنې سره یو زیات شمېر زده کوونکي بهرنیو هېوادو ته د لوړو مسلکي زده کړو د ترلاسه کولو لپاره واستول شول.

تر ټولو مهم تکی چې امان الله خان ورته ځانګړی ارزښت ورکاوه، هغه د ښځو د حقوقو په رسمیت پېژندل، پراختیا او منل وو. په دغه ستر امر کې د هغه مېرمني ملکه ثریا د

یادونې ور برخه او مرسته ترسره کړه. امان الله خان لومړی له خپل کورنۍ چاپېریال نه راپیل کړه. د ځان لپاره یې د ژوند داسې ملګرې وټاکله، چې نه یوازې د یوې بې بې افغانې په توګه له حیا او عزته ډکه وه، چې یوه منوره او د وخت له علومو او پوهې څه ناڅه باخبره مېرمن هم وه. ملکه ثریا د هېواد د ژورنالېزم پلار او ستر ادیب علامه محمود طرزي دریمه لور ده. د طرزي کورنۍ د پوهې، ادب او تمدن سره آشنا کورنۍ وه. د طرزي مېرمن اسماء رسمیه چې یوه منوره ښځه وه لومړی یې د خپلو بچیانو لپاره په کور کې یو ښوونځی پرانیست او له دې لارې یې د شاهي کورنۍ د تولو ښځینه برخې په فعالولو او په کار اچولو کې اغېزمنه ونډه واخیسته. وروسته بیا په ۱۹۲۰ز کال کې ملکه ثریا په یوې غونډې کې له وینا کولو وروسته د یو ښوونځي بنسټ کېښود، چې د مستوراتو ښوونځي په نوم یادېده او پخپله ملکې یې د څارونکې دنده پر غاړه واخیسته. دغه ښوونځی یو کال وروسته د می په ۱۹ پرانېستل شو.

امان الله خان د پغمان په لویه جرګه کې کله چې د ښځو د حقوقو او زده کړو خبره رامنځته شوه، داسې دلایل وړاندې کړل، چې یو له هغو څخه د نبوي حدیث (طلب العلم فریضه علی کل مسلم و مسلمه) یادونه وه او هم دا چې ښځې ته نه ښایي د نادانۍ په تورو تیارو کې وساتل شي، ځکه هغه په کور کې د خپلو ماشومانو ښوونکې ده..."(۷)

دغه راز څه موده وروسته د کابل د چنداولو په سیمه کې د نجونو یو بل ښوونځی جوړ شو. دغه ښوونځی د سه دکان په نوم یادیده. د ښځو د بسیاینې په برخه کې دا ټول انقلابي ګامونه بلل کیږي. د امان الله خان او د هغه د خسر محمود طرزي په مخامخ هڅونه او ملاتړ مېرمن اسماء رسمیه (د محمود طرزي مېرمن) په کابل کې د ښځو د ګروهو، اندونو او لیکنو د خپرولو لپاره د "ارشادالنسوان" په نوم یوه خپرونه چاپ کړه، چې د هېواد په مطبوعاتو کې د یو ستوري په توګه وځلیده. (د ۱۲۹۹ کال د کب میاشت) د نوړو ټولنیزو بدلونو یوه غوره بېلګه د ۱۹۲۴ز کال د جنوري په میاشت کې د "مستوراتو" په نوم د یو روغتون جوړول دي، چې د ښځو د درمان او مور او ماشوم د پالنې او روغتیا لومړنی مرکز بلل کیږي. امان الله خان تل په دې خبره ټینګار کاوه، چې ښځې د افغانستان نیمایي برخه ده او لازمه ده، چې په ټولو هغو دولتي، رسمي او غیر رسمي غونډو، محافلو او اجتماعاتو کې برخه واخلي چې د ملت او په ځانګړې توګه پخپله د ښځو له برخلیک سره اړخ لګوي. د امان الله خان په پېر کې یو شمېر نجونې د مسلکي زده کړو لپاره له هېواد څخه بهر هم ولېږل شوې. له بده مرغه د امان الله خان دغه ټول له سمون او اصلاح څخه ډک اندونه د پردیو د نوکرانو او د جهالت د استازو د ناروا تبلیغاتو له املې له ناکامۍ سره مخامخ شول او کله چې د

سقاو زوی د غلو له یو شمېر ډلې سره پر ارګ حاکم شو، نو د لومړنیو فرمانونو په لړ کې د یو فرمان په پنځمه ماده کې د نجونو مکتب په دغو الفاظو وترل شو:"له کور نه د ولي له اجازې پرته د بالغو نجونو او ښځو وتل او د مستوراتو مکتب مې موقوف کړ."(۸) د امان الله خان نه وړاندې او دا دی تر ننه هر هغه هېوادپال غورځنګ، د انسان د کرامت د درناوي مشر او هېواد پالونکو ډلو او حکومتونو که د ښځو د حقوقو د بسیا کېدو خبره کړې د پردیو د نوکرانو او د شر او فساد د عاملانو له خوا په کافر، ملحد او د هري تورن شوي دي. له امان الله خان سره هم همدا چلند وشو.

امان الله خان ډېره تلوسه درلوده، چې خپل هېواد له هر پلوه ښاپسته، ودان، سمسور او په متمدنه او پرمختللو هغو وساپلو او وسایطو سمبال کړي لکه چې په نوره نړۍ کې دود وو. هغه د بربښنا د فعالولو لومړني ګامونه واخیستل او د دولتي دوایرو او د خلکو د کورونو د روښانولو لپاه یې د بربښنا لېږدولو لومړني ګامونه پورته کړل. د تیلګراف دوه دستګاوې یوه له انګرېز څخه او بله دستګاه له شوروي اتحاد نه د سوغات په توګه د امان الله خان په وخت کې افغانستان ته راوړل شوې. دغه دستګاوې یوه یې په ارګ کې او یوه یې د باندنیو چارو په وزارت کې نصب شوې، چې د کابل، پېښور او تاشکند ترمنځ یې د تیلګراف چارې ترسره کولې. دغه راز په ۱۳۲۵ کال کې د

سیم لرونکي تیلګراف لین هم له کابل نه تر تورخم پورې وغځول شو. دا یو لینه غزونه وه. په دغه برخه کې دولت یو شمېر زده کوونکي لندن او روسیې ته د زده کړو لپاره واستول. دغه راز د امان الله خان په وخت کې د تیلفون یو زیات شمېر نومرې خلکو ته ووېشل شوې. د رادیویي خپرونو مرکزونه جوړ شول، د اروګاډي پټلۍ د کابل د شاه دو شمېره څخه د دارالامان تر قصر پورې وغزول شوه، چې د یو بخاري انجن په وسیله یې څو واګونونه له ځان سره وړل. دغه پټلۍ ۹۰۸ کیلومتره اوږده وه، چې وروسته د لومړۍ سقاوي په دوره کې دغه پټلۍ چور او ورانه شوه. هوایي ترانسپورټ هم د امان الله خان په وخت کې ځانګړې وده وکړه آن تر دې چې په دغه وخت کې د افغانستان د الوتکو شمېر له اویاوو څخه هم واوښت، په همدې توګه د چاپ د ماشینونو، مطبعو او خپرونکو موسساتو زیاتوالی هم ددغې دورې ځانګړنې دي، چې په ویاړ سره به هر وخت یاد ېږي.

امان الله خان د وینا د خپلواکۍ او د ژورنالیزم د پراختیا په برخه کې:

"د آزادۍ یوه خوږه ثمره دا ده چې تاسې، عالمان، فاضلان، مشایخ، وکیلان او د ملت اعزه زما په حضور حاضر او خپلې آراوې او افکار په آزاده توګه بیانولی

شي..."(۹)

د امان الله خان حاکمیت په همدغه اصل راپیل شو. امان الله خان د ملت د آراوو، افکارو او اندونو د خپلواکۍ او د بیان د آزادۍ په ستر اصل باور درلود. هغه اصل چې دده د پلار او نیکه په پاچاهیو کې نه و. امان الله خان په دې ګروهه و، چې د بیان آزادي د ولس او پاچا ترمنځ سمون او بشپړتیا راولي، نو ځکه خو امان الله خان دغه اصل د هېواد په لومړني اساسي قانون کې خوندي کړ او تر ټولو مهمه دا چې د مشروطه نظام په اعلانولو سره يې مطلقه پاچاهي له منځه یووړه.

اعلیحضرت امان الله خان د فرد آزادي او د شخصي حریت ساتنه د خپلو موخو په سر کې راوړې وه. د جلال آباد په لویه جرګه کې ملت ته په خطاب کې هغه وویل:"مقصد له دې آزادۍ د محمدي غرا شریعت له مقرراتو او د حکومت له هداياتو سره سمه آزادي ده، چې یو شخص د نورو افرادو له ظلمونو او غیر مشروع تېریو څخه آزاد وي، د خپل شخصي حریت خاوند وي ترڅو هغه خرابۍ او هغه تېري او تجاوزونه چې پخوا له دې د رعیتي اشخاصو پر مال، ځان، شرف او ناموس د دولت د مامورینو، د رسوخ د خاوندانو او د ملت اعزه و له خوا، هره ورځ اجرا کېدل رفع او دفع شي..."(۱۰)

او په دې توګه امان الله خان د هر ځانګړي افغان د کرامت، کار، ژوند او د ګروهو او اندونو د خپلواکۍ لپاره

لومړني پياوړي ګامونه پورته کړل. د همدغو ښېګڼو پر بنسټ د افغان ملت هر ځانګړي فرد د خپل هېواد او دولت په چارو کې ځان شريك باله. نور نو هر چا کولای شوای آن مخامخ د دولت وزيرانو او پخپله پاچا ته مخامخ د انتقاد او نيوکو ګوته ونيسي او د چارو د سمون او سمبالښت لپاره هر فرد او يا د افرادو يوې ټولنې کولای شوای د ګروهو او اندونو بيان په آزاده توګه وکړي او خپرونې ولري. ددې لپاره چې د ملت دغه غوښتنه په ښه توګه ترسره شي، نو امان الله خان د مطبوعاتو او ژورنالېزم وده، لوړتيا او خپلواکه پراختيا د يو ارزښتناك عنصر په توګه ارزولې وه. پاچا په دې خبره ډېر ښه پوهېده، چې پر افغان ملت له کلونو کلونو راپه دې خوا استبداد او مطلقيت واك چلولی او اوس نو ددې وخت رارسېدلی، چې د خپلواکو مطبوعاتو دا لړۍ د ملت په واك کې ورکړل شي.

امان الله خان د خپل واك په لومړي کال د مطبوعاتو او ژورنالېزم خپلواکي او وده اعلان کړه او د يو ټولواکمن په توګه يې د خپلواکو مطبوعاتو له ودې څخه ملاتړ څرګند کړ. د هغه د واك په هماغه لومړي کال د "امان افغان" جريدې د "سراج الاخبار" ځای ونيو، چې د دولت رسمي خپرونه وه. (د ۱۹۱۹ د اپريل مياشت). د ۱۲۹۹ هـ ل په چنګابنس کې د "افغان" په نوم ورځپانه راووتله، چې مسؤليت يې محمد جعفر خان کندهاري درلود. اوس نو

هغه وخت راورسید، چې مطبوعات د دولت له انحصار نه راووتل او ملت ته ددې واك ورکړل شو چې خپلواکه او ملي ورځپانې، جریدې، مجلې او خپرونې ولري. د "ارشاد النسوان" د جریدې په خپرېدلو سره مطبوعاتو د افغانستان د بنځو لپاره د بیان د خپلواکۍ پوره زمینه برابره کړه، چې مسؤلیت یې د امان الله خان خوابنې مېرمن اسما رسیمې او یوې بلې منورې مېرمنې آغلې روح افزا درلود.

ددې دورې په روزنیزو مطبوعاتو کې د (معرف معارف وروسته "آیینهء عرفان") د پوهې په رواجولو او دود کې پراخه ونډه واخیسته. دغه راز د "مجموعه عسکریه" په نوم یوه ځانګړې مجله د هېواد د وسله وال پوځ منسوبینو ته ډالۍ شوه، چې مسؤل مدیریت یې د ډګروال عبداللطیف خان پر غاړه و. پر افغانانو حقدار ژورنالېست او لیکوال محمد ګل خان منومند هم څه موده ددغې مجلې مسؤلیت درلود، چې وروسته دغه مجله د "اردو" په نوم تر ډېرو کلونو په بنکلې بڼه چاپېدله. د محمد حسن سلیمي په مسؤل مدیریت د "مجموعه صحیه" په نوم یوه بله ځانګړې خپرونه د هېواد ډاکټرانو او د روغتیایي چارو کارکوونکیو ته ډالۍ شوه، چې نه یوازې د طب د برخې علمي معلومات پې وړاندې کول، چې د خلکو د روغتیا لارې چارې هم دوی ته ورښودلې. په همدغه وخت کې د "ثروت" په نوم بله خپرونه چې مسؤلیت یې علامه صلاح الدین سلجوقي

درلود ، مالي خپرونو ته ځانګړي شوي وه (۱۹۲۵کال.)

د يادونې وړ خبره ده، چې امان الله خان په هېواد کې د بيان د آزادۍ او د ژورنالېزم د بنسټيز بدلون په موخه د لومړي ځل لپاره په ۱۹۲۴ کال کې د افغانستان د مطبوعاتو لومړنۍ نظامنامه يا د مطبوعاتو قانون نافذ کړ، چې په دې توګه د نادولتي او ملي خپرونو د خپرېدو لپاره يې لاره هواره کړه. په دې باب د "استقلال افغانستان و تاثير آن بر تحولات اجتماعی کشور" ليکوال داسې وايي:"تاسيس مکاتب، کتابخانه ها ، سينما ها و تياتر بنوبه خويش نقش موثر را در تنوير اذهان عامه و پروسه بيداري ملت بازي نموده دولت با طرح و تصويب قانون اساسي و ساير نظامنامه ها در حقيقت راه را برای تحولات اجتماعی جامعه هموار ساخت تا جاييکه باانفاذ نظامنامه مطبوعات به تعداد ۱۳ جريده و مجله بمصرف دولت از قبيل جريده ارشادالنسوان، جريده اتحاد مشرقی، روزنامه افغان، مجله معارف، جريده امان افغان، مجله اردو، جريده اتفاق اسلام، جريده بيدار، روزنامه حقيقت، جريده انتقادی ستارهء افغان و جريدهء طلوع افغان نشر و چاپ گرديدند که يک تعداد ازين جرايد تا امروز بشکل روزنامه و بعضاً مجله نشر ميگردد از قبيل روزنامه اتفاق اسلام در هرات، روزنامه بيدار در مزارشريف و روزنامه اتحاد مشرقی در ننګرهار، روزنامه طلوع افغان در قندهار و مجله

اردو..."(۱۱)

د مطبوعاتو د قانون له انفاذ نه وروسته لومړنۍ خپرونه د "انيس" اخبار و چې غلام محی الدين انيس د ۱۹۲۷ز کال د مې په مياشت کې په کابل کې خپره کړه. انيس د يوې ملي خپرونې په توګه آن تر ننه خپرېږي. د غير دولتي مطبوعاتو بله بېلګه د "نسيم سحر" خپرونه وه چې مسؤل مديريت يې احمد راتب باقي زاده درلود. دغه خپرونه ډېره انتقادي او کين لاسې وه، چې څه موده وروسته له چاپ نه پاتې شوه. د لوګر يو مخور شخصيت محمد نوروز خان د "نوروز" په نوم يوه بله ملي خپرونه چاپ کړه، چې په دې توګه د ملي مطبوعاتو شمېر ورځ په ورځ زياتېده. دغه راز زياتره څېړونکي دا خبره يادوي، چې امان الله خان د لويې جرګې د دود په راژوندي کولو سره په اصل کې د دموکراسۍ او د بيان د آزادۍ لپاره تر ټولو لوړ ګامونه پورته کړي، ځکه لويه جرګه په اصل کې د ولس د آزاد بيان ډېره غوره مرجع ګڼل کېږي او دغه ويار هم امان الله خان لري.

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبيبي دغه هڅې له خپلواکۍ ګټلو نه مخکې د هېواد د رونې اندو، فرهنګي او سياسي مخکښانو او په ځانګړې توګه د "اخوان افغان" ګوند د غړو او مبارزانو د زيار او هاند پايلې بولي او داسې ليکي:"دغه فکري هڅې سره له دې، چې کورني او بهرني

خندونه يې درلودل، پر ۱۳۲۹ق کال د سراج الاخبار افغانیه د بیا راژوندي کولو په واسطه د محمود طرزي له خوا ادامه وموندە. د "اخوان افغان" په نامه په کابل کې لومړی افغاني سیاسي ګوند تاسیس شو، چې مرام يې "مشروطیت، خپلواکي او کورنی سمون" و، خو ددغه ګوند غړي پر ۱۳۲۵هـ ق کال یا ووژل شول او یا بندیان شول. تر ۱۳۲۹ق چې سراج الاخبار د محمود طرزي په واسطه بیا خپور شو، همدا د اخوان افغان ګوند هم بیا راژوندی شو. تر ۱۳۳۷ هـ ق پورې د افغاني روښاندو په تنظیم او د پوهې په خپرونه کې يې زیار ویوست. د هېواد د بشپړې سیاسي آزادۍ ګټلو او د خپلواکۍ د جهاد لپاره د ولس په سراسري پاڅون او د افکارو په تنویر کې ددې ټولنې زیار ګټور و او چې پر ۱۹۱۹ افغان ولس خپله خپلواکي بېرته وګټله ټولو روښاندو دنیا ته د نوي، آزاد افغانستان د ورپېژندلو، د اداري د نوي جوړښت، د مدني چارو په ترتیب، د بنوونځیو د تاسیس او مطبوعاتو د پراختیا په لاره کې زیار ویوست..."(۱۲)

امان الله خان د سیمې او نړۍ د متمدنه ژوند تر اغېز لاندې دېره تلوسه درلوده، چې افغانستان د پرمختګ نویو پراوونو ته ورسوي. نومیالی مؤرخ ظفر کاکاخېل په خپل کتاب "پښتانه د تاریخ په رڼا کې" یوځای په دې باب داسې لیکي:

"ترڅومره چې د خپل ملك د بهبودۍ او ښېګڼې د خواهشاتو او ارادو تعلق و، د امیر امان الله خان په زړه کې د هغې څه کمی نه و، هغه دې خبرې ته لېوالـه و چې خپل ملك یې د ترقۍ په لاره په داسې رفتار روان کړي، چې په ډېره لږه موده کې د دنیا د متمدنو قامونو او ترقي یافته ملکونو سره سیال شي. ددې مقصد د حصول لپاره هغه د هرې وسیلې او ذریعه یې نه کار واخیست. د خپل حکومت د انتظامي شعبو تنظیم یې د متمدنو ملکونو په ډول کړو. د ملك لپاره یې اساسي قوانین تیار کړل. په ملك کې یې د اولس د تعلیم لپاره مدرسې او مکتبونه پرانستل. د ټګ راټګ د ذرایعو اصلاح و تعمیر ته یې توجه وکړه، د غلامانو خرید و فروخت یې قانوناً بند کړو. زراعت او تجارت ته یې توجه وکړه او د دوی په حقله یې نوې نوې منصوبې جاري کړې. د ملك اهم مقامات یې د سړکونو او ټیلفون په ذریعه په خپلو کې وګنډل. د مطبوعاتو اداري تاسیس شوې، غرض هغه په ډېرې تن دهۍ او دل سوزۍ د خپل ملك د تعمیر او ترقۍ په کوششونو کې لګیا و..."(۱۳)

امان الله خان په دې خبره ډېر نه پوهېده، چې د خپلو ترقي غوښتونکو موخو لپاره تر هرڅه لومړی د ولس کتارونه ځان پسې مل کړي او ددغ ستر هدف لپاره یې مطبوعات او رادیو ډېره ښه وسیله ګڼله. د امان الله خان د واکدارۍ په زمانې کې د رادیو لومړني ستیشنونه هېواد ته

راوړل شول او لنډو مسافو ته د خپرېدو لپاره په کار ولوېدل. امان الله خان د راډيو له لارې ددغه شان ملي اهدافو د تبليغ او بيان لپاره ډېر ارزښت ورکاوه. د لومړي ځل لپاره د پرودکاستنګ دوې وړې دستګاوې په ۱۳۰۴ هـ ش کال کابل ته راوړل شوې او په دیارلس سوه اووم هـ ش کال کې يې يوه په کابل کې نصب او په کار ولوېده. په دې وخت کې ددغو دستګاوو جوړې راډيو په اکثرو آسيايي هېوادونو کې نه وې. ددغې دستګاه قدرت دوه سوه ولټه و او امواج (څپې) يې د کندهار تر ساحې پورې د خپرېدو او اورېدو وړ وې.

د راډيو ودانۍ د هغه وخت په يو ډېر ښکلي ځای کې موقعيت درلود، چې "کوتۍ لنډني" ورته ويل کېده. په هغه وخت کې د لومړي ځل لپاره پخپله د امان الله خان په هدايت لومړی دېرش او بيا زر پايې وړې بترۍ لرونکې راډيوګانې هم هېواد ته راوړل شوې او په خلکو ووېشل شوې.(۱۴) دغه راز په ښار کې د دولت له خوا په يو شمېر تاکلو ځايونو کې لوډسپيکرونه کېښودل شول، چې خلک وکولای شي د راډيو خپرونې او موسيقي واوري.

په همدې توګه امان الله خان د سينما له لارې د ترقي غوښتونکو موخو د څرګندولو او په هېواد کې د سينما پراختيا او رواجېدو ته ځانګړې پاملرنه درلوده. "امان الله خان لاپه يورپ کې و چې د هغه د مصر او انګلستان د

سیاحت د فلمونو نمایش د کابل ښار په مرکزي سینما کې شروع شو. ددې فلمونو په لیدو چې به د افغانستان خلکو د امان الله خان د ذات سره د کوم والهانه محبت او جوش اظهار کولو، د هغې بیان په الفاظو کې ګران دی..."(۱۵)

دا خبره په ډاګه څرګندوي چې د اروپا له سیاحت نه مخکې لا په کابل کې امان الله خان د سینما د رواجولو او دودولو په لړ کې یو شمېر سینمایي مرکزونه جوړ کړي وو. ښاغلی حبیب الله رفیع په دې باب وایي:

"په امانې دوره کې لومړی ځل سینما د ارګ د سلامخانې په برنډه کې د خلکو د تماشې لپاره په کار واچول شوه، خو بیا د امیر عبدالرحمن خان د وخت په سلامخانه کې د استقلال دلیسې ترڅنګ دایمي سینما جوړه شوه، چې د کابل سینما بلله کېده او د زرنګار پارک جوړېدو تر وخته (۱۳۴۲لمریز) ودانه وه... د کابل سربېره د پغمان سینما_تیاتر په نامه په پغمان کې هم یوه ډېره عصري ودانۍ جوړه شوه، چې د سوونو کسانو دناستې لپاره یې څوکۍ درلودې. په دې ودانۍ کې پر فلمونو سربېره ډرامې هم ښودل کېدې او د جشن په شپو ورځو کې به یې د ډرامې او فلمونو بېلابېل نمایشونه درلودل... د پغمان سینما په سقوي اړوډور کې وسوځوله شوه..."(۱۶)

او په دې توګه ګورو چې امان الله خان شخصاً په هېواد کې د ژورنالېزم، مطبوعاتو، سینما او راډیو د پراختیا،

لوړتیا او بشپړتیا لپاره اغیزمن ګامونه پورته کړي. امان الله خان د مطبوعاتو د لوړتیا لپاره د مطبعو او چاپځایونو زیاتېدو ته ډېر ارزښت ورکاوه. هماغه شان چې مخکې مو یادونه وکړه، د هغه وخت مطبوعاتو د خلکو د اذهانو په روښانولو کې پراخه ونډه ترسره کړه. د حبیب الله رفیع په وینا د افغانستان د خپلواکۍ ترلاسه کېدلو وروسته د هېواد پر مرکز کابل سربېره په ګڼو ولایاتو کې هم مطبعې جوړې شوې وې.

او دا ټول روښانوي، چې امان الله خان او د هغه ملګرو په ټینګه په هېواد کې د بیان د آزادۍ اصل ته عقیده درلوده. ددغه بحث د پای لپاره ښه به وي، چې په دې باب پخپله د امان الله خان هغه په ټینګار وینا واورو، چې د جلال آباد په لویه جرګه کې یې د ملت استازو ته وکړه. هغه په یوه برخه کې وایي:"د خدای ج لپاره هڅه وکړئ، ویښ اوسئ او یوه دقیقه هم د ملت، مملکت د حکومت د خیر او د نیکۍ له فکر څخه غافل مه اوسئ، چې د دنیا او آخرت بدنامي به مو په برخه وي. تاسې باید بلې! بلې! ویونکي ونه اوسئ او نه هرڅه د نې په ویلو رد کړئ، بلکې هرڅه مو چې د ملت او مملکت د ترقۍ په برخې کې په فکر کې ګرځي، په آزاده او حقاني توګه په لوړ او صاف آواز بیان کړئ... زه! هر کار چې کوم غواړم چې د ملت په مشوره وي..."(۱۷)

امان الله خان د موسیقۍ د پراختیا، علمي کېدو او لوړتیا په برخه کې:

لومړی خو دا خبره باید څرګنده کړم، چې امان الله خان په اصل کې په یوې موسیقۍ پرورې کورنۍ کې زېږېدلی. د هغه نیکه (امیر عبدالرحمن خان) پخپله له موسیقۍ سره ډېره مینه درلوده او پخپله امیر عبدالرحمن خان د موسیقۍ ځینې آلات ډېر ښه غږول. هغه له نورستان نه دوه ښځې، چې د هغې سیمې ښکلي او د ښه غږ هنرمندانې وې خپل دربار ته راوستلې (کلشاه سول او دیتو). دغه راز امیر له هندوستان څخه هم دوه ښکلي هنرمندانې خپل دربار ته دعوت کړې (کاکل او ګورا) چې تل به یې دربار کې د موسیقۍ له ببلابېلو سازونو سره سندرې ویلې. د هغه په دربار کې په دغو هنرمندانو سربېره د موسیقۍ او په ځانګړې توګه د افغاني موسیقۍ ډېر غوره استادان له یو لوړ مقام او ښه نوم څخه برخمن وو. هغو ته معاش ورکول کېده او څه ناڅه هره ورځ او شپه به د دربار ه یو اړخ نه د موسیقۍ انګازې خپرې وې. د "ګلو ځولۍ" لیکوال اروابنباد مصطفی جهاد په دې باب یوځای داسې لیکي:

"... آن تر دې چې ویل کېږي امیر عبدالرحمن په خپله هم ډېر ښه رباب وهلای شو او د موسیقۍ پر ځینو اسرارو یې هم لرې او ډېره پوهه درلودله."([18])

دغه راز د هغه زوی او د افغانستان پاچا امیر حبیب الله خان هم د خپل پلار په شان له موسیقۍ سره خورا ډېره مینه درلوده. هم امیر عبدالرحمن خان او هم امیر حبیب الله خان د افغاني موسیقۍ او کلاسیکي موسیقۍ د پراختیا او ودې لپاره د یادونې وړ خدمتونه کړي. هغوی له هندوستان څخه د کلاسیکي موسیقۍ یو شمېر پوهان، استادان او هنرمندان افغانستان ته راوغوښتل او هغوی ته یې په افغانستان کې د موسیقۍ د سمون او پیاوړتیا دندې ورکړې. امیر حبیب الله خان د خپل پلار په هڅونه او د دربار د موسیقي پوهانو په مرسته د پیانو غږول زده کړل. هغه ډېره ښه پیانو غږوله.

د افغانستان د رادیو تلویزیون پخوانی او تکړه هنرمند او مشهور طبله غږونکی استاد محمد آصف وایي:" امیر حبیب الله خان په خپل وخت کې خانقاګاني هم جوړي کړې. زما پلار محمود خان هم ددې ترڅنګ، چې د دربار یو ښه او مقرب هنرمند و، د خانقا ډېر مینه وال و. هغه نه یوازې طبله وهله، بلکې د موسیقۍ نور آلات لکه سارنګ هم ډېره ښه غږوله او هم د هارمونیې ښه استاد و او پخپله امیر حبیب الله خان د هغه او د نورو هنرمندانو ډېر ښه مشوق و. په همدې ډول باید ووایم، چې په هغه وخت کې ښځو او نارینه هنرمندانو یوځای او په ګډه سندرې ویلې..."([19]) امیر حبیب الله خان د "خرابات" د سیمې د ودې او په خلکو کې د

موسیقۍ د پراختیا په ستر امر کې خورا اغیزمنه برخه واخیسته. د هغه په وخت کې موسیقي د خلکو کورونو، ودونو او د خوښیو نورو غونډو ته هم لاره وکړه او امان الله خان دغه ځوان او تنکی شاهزاده په دغه شان یو هنر پروره دربار او کورنۍ کې رالوی شو.

"د امان الله خان په دوره کې د لومړي ځل لپاره موسیقي د مرکز د دریو سترو ښوونځیو یعنې اماني (چې بیا د نادر خان له خوا یې نوم په نجات بدل شو)، حبیبیې او دارالمعلمین په درسي پروګرام کې د یوه مضمون په توګه داخله شوه. استاد قربان علي د استاد نتو پلار د اماني په ښوونځي، استاد پیر بخش په دارالمعلمین او په خپله استاد نتو د حبیبیې په ښوونځي کې د موسیقۍ د مضمون د ښوونکو په توګه مقرر شول. دغو استادانو په یادو شویو ښوونځیو کې په هره اوونۍ کې دوه ورځې شاګردانو ته د موسیقۍ تدریس کاوه."(۲۰)

د امان الله خان د دربار یوه پیاوړې برخه د افغاني موسیقۍ برخه وه. دا لکه یوه ټولنه او یا لکه یو هنري مرکز له ځانګړي اعتبار او ټاکلو مقرراتو څخه برخمنه وه. ددغه هنري مرکز حارنه او پالنه پخپله امان الله خان کوله. د افغاني او کلاسیکي موسیقۍ استادانو، پوهانو او هنرمندانو ته ځانګړی درناوی او ځانګړي امتیازات موجود وو. استاد قاسم افغان یو له دغو نامتو هنرمندانو څخه و،

چې د امان الله خان تر لارښوونې او څارنې لاندې يې د افغاني موسيقۍ او کلاسيکي موسيقۍ د ودې او سمون لپاره نه هيرېدونکې خدمتونه کړي. په ځينو اسنادو او مدارکو کې راغلي، چې امان الله خان به کله کله شوقي سندرې هم ويلې او پيانو يې ډېره ښه غږوله " لکه څنګه چې څرګنده شوې ده غازي امان الله خان په خپله هم له افغاني موسيقۍ سره خورا زياته مينه درلودله او آن تر دې حده يې دا ظريف صنعت خوښ و، چې د خپلې شهزادګۍ په زمانې کې يې له خپل پلاره پټ د استاد قاسم تر نظر لاندې او د هغه په لارښوونې يې پيانو زده کړه، چې په زيات مهارت سره يې غږولی شوه، ځکه نو کله چې واکمنۍ ته ورسېد، نو خپل پوه استاد او د اوسنۍ افغاني موسيقۍ بنسټ اينبودونکي ته يې د افغاني موسيقۍ د اصولي احيا کولو لپاره پوره صلاحيت ورکړ...([21])

امان الله خان د ځان او د خپلو انقلابي ملګرو هغه کرکه چې د ښکېلاليزمو انګرېزانو په وړاندې يې لرله، کله کله د موسيقۍ له لارې څرګندوله او په دې برخه کې د هغه هنرمند ملګري همدا استاد قاسم افغان او استاد فرخ افندي و.

که په ژورنالېزم او مطبوعاتو کې ددغه سنګر ملګری محمود طرزي، مولوی صالح محمد خان کندهاري او نور وو او که د ادبياتو له سنګر نه د عبدالهاي داوي، غلام

محی الدین افغان او یو شمپر نور لیکوال او شاعران د هغه ملګري وو، نو د موسیقۍ له دغه هپواد پالونکي سنګر څخه امان الله خان د استاد قاسم افغان، استاد فرخ افندي او یو شمپر نورو هنرمندانو ملګرتیا له ځان سره درلوده.

" د خپلواکۍ په جګړو کې تر بري وروسته چې لا د خپلواکۍ معاهده نه وه لاسلیك شوې، نو د انګریز یو عالیرتبه شخصیت د خبرواترو لپاره کابل ته راغی دغه سړي ته چې (مستر داپس) نومیده، رسمي مېلمستیا وشوه او استاد په دې مېلمستیا کې د سندرو بللو لپاره راوغوښتل شو، خو کله چې استاد په دې پوه شو چې دا سړی د انګلیس نماینده دی، نو څنګه چې د هغه سترګې شنې وې، استاد حسب الحال په سندره کې داسې یو بیت ووایه:

مـیزند چشم کـبود تـوبه مژګان ناخن
ترسم ای شوخ میان من و تو جنګ نشود.

(داپس) چې په دري ژبه هم پوهیده، نو ویې ویل چې ماته دې وویل؟ استاد وویل، چې هو! او بیا یې دا بیت هم ووایه:

همینجا صلح کن با ما چه لازم
که در محشر زما شرمنده باشی.

که څه هم چې (داپس) د استاد پر دې وینا خواشینی شو، مګر غازي امان الله خان ته یې خورا خوند ورکړ، نو (داپس) د مجلس د نزاکت لپاره څه ونه ویل او خبره یې بله خوا

بوتلـه او اسـتاد تـه يـې وويـل: د موسـيقۍ کـومې آلـې پـه مهـارت سـره غږولی شئ؟ استـاد ځـواب ورکړ، چـې ټولې يـې. (داپـس) وويـل: آيـا پيـانو هـم؟ اسـتاد وويـل: هـو! نـو بيـا (داپـس) داسـې وويـل: آيـا د افغـاني خاصـې موسـيقۍ هغـه طـرز چـې تاسـو پـه خپلـه ترتيـب کړی ماتـه هـم رازده کـوې؟ اسـتاد وويـل: هـو! خـو پـه دي شـرط چـې کومـه نغمـه مـا د پيـانو لـه يـوه سـره راشـروع کـړه، نـو تـه بـه بـې هـم لـه بلـه سـره لکـه زمـا پـه شـان غـږوې. (داپـس) ومنلـه او اسـتاد د پيـانو سـره يوځـای پخپـل خوږه غږ دا ترانه شروع کړه:

مـکتب ماست جای استقلال

درس ما نکته های استقلال[۲۲]

او پـه دې توګـه زمـوږ د خلکـو د خپلواکـۍ غـوښتنې ترانـه • اسـتاد قاسـم پخپلـه پـه انګريـز داپـس وويلـه. "وروسـته اسـتاد د ملـي غـرور يـو شـعر، چـې شـاعر يـې مرحـوم مسـتغني دی هـم پـه دې مېلمسـتيا کـې وښولـه، چـې پـه هـر بيـت سـره يـې خلکـو لاسـونه پرکـول او د اسـتاد پـه موقـع پېژنـدنې يـې شاباسـونه ويلې، چې دلې به يې د سر څو بيتونه وکاږو:

کیسـت افغـان؟ در زمـان گیـر و
دار
مـی نترسـد از نهیـب کـار زار
اشـك رسـتم غیـرت اسـفندیار
کـی بـود از خصـم رو گـردانیم

ګـــر نـــدانی غیـــرت افغـــانیم
چـــون بـــه میـــدان آمـــدی
میـــــــــــــدانیم"(۲۳)

غـازي او فرهنګـي امـان الله خـان خپـل اسـتاد او د افغـاني موسـیقۍ دغـه خـدمتګار هنرمنـد تـه د (اسـتقلال) مـډال پـه خپلـو لاسـونو ورکړ. دغـه راز هغـه اسـتاد قاسـم افغـان تـه د سـرو زرو یـو بـل نښـان د (مسـرت) پـه نامـه هـم ډالـۍ کـړ او د (موسـیقۍ د لمـر) سـتر لقـب یـې هغـه تـه وروبانبـه. امـان الله خـان یـو شـمېر هنرمنـدان پـه ځینـو بهرنیـو هېـوادو کـې د موسـیقۍ پـه برخـه کـې د مسـلکي زده کـړو د ترلاسـه کولـو لپـاره واسـتول، چـې پـه دې لـړ کـې یـو زیـات شـمېر زلمیـان د هندوسـتان، تـرکیې، شـوروي اتحـاد او یـو شـمېر نـورو هېـوادو هنري مرکزونو ته واستول.

دغـه راز امـان الله خـان پـه بهـر کـې ټولـو افغـاني سـفارتخانو تـه هـدایت ورکـړی و، چـې د موسـیقۍ او ښکلـي هنرونـو پـه برخـه کـې د یـو شـمېر پوهانو پـه لټـه کـې شـي، چـې وروسـته بیـا افغانسـتان تـه راوبلـل شـي او دلتـه زده کوونکـو تـه بـه درسـونه ورکـوي. پـه دې لـړ کـې پـه پـاریس کـې افغـاني سـفیر او د هېـواد د ژورنـالېزم پـلار محمـود طـرزي لـه یـو تـن خـورا غـوره او تکـړه هنرمنـد اروابنـاد محمـود فـرخ افنـدي سـره آشـنا شـو. اسـتاد فـرخ یـو بـې جـوړې انځـورګر او موسـیقي پـوه و. د دوی پېژندنـه

هم د افندي د يو انځور د پيرېدلو په وخت کې وشوه او محمود طرزي د افندي په لاس دغه رسم په ۱۰۰ فرانکو واخيست. څه موده وروسته يې افغانستان ته رادعوت کړ، چې په دربار کې او د هېواد په ښوونځيو کې د موسيقۍ او انځورګرۍ درسونه ورکړي. استاد فرخ چې کله افغانستان ته راغی، نو تر هرڅه دمخه د امان الله خان له تودهرکلي سره مخامخ شو. د امان الله خان په هڅونه استاد فرخ هم په دربار او هم د هېواد په بېلابېلو روزنيزو مرکزونو کې د موسيقۍ او انځورګرۍ د اصولو په زده کړې اخته شو. يو ليکوال د هغه په باب داسې ليکي:

"محمود فرخ افندي د پغمان له سيما_تياتر څخه بيا د کابل تر سينما پورې کله چې ساکت يا بې آوازه فلمونه ښودل کېدل، نو د پيانو او ويلون په غږولو سره به يې د مرحوم استاد قاسم او مرحوم استاد غلام حسين سره يوځای د سينما متحرکو اشباحو ته ژوند بانبه..."(۲۴)

استاد فرخ افندي د لومړي ځل لپاره د غربي موسيقۍ په اصولو سره زمونږ د هېواد د موسيقۍ د تنظيم او ودې ورکولو لپاره د ويار وړ خدمتونه ترسره کړل. استاد فرخ د امان الله خان په مستقيمه هڅونه او تشويق دري زره ملي او فکلوري سندري چې زمونږ په ولس پورې اړه لري، راټولې او د نوټېشن په وسيله يې ثبتې کړې. نومورې چې يو ښه رسام او انځورګر هم و او کله چې د امان الله خان د کورنۍ يو تن

ورځخه د یو رسم غوښتنه وکړه، نو هغه انځور یې وکښښ او په یوه لویه کورنۍ غونډه کې یې په داسې حال کې، چې امان الله خان هم ولاړ و، وروسپاره. دی پخپله وایي:

"...ما څو ورځې پر رسم کار وکړ، کله چې تکمیل شو اعلیحضرت په داسې حال کې چې طرزي صاحب، ملکه ثریا او د اعلیحضرت مور حاضر وو د طرزي صاحب مېرمن، څهره وغوښته. په دغه وخت کې اعلیحضرت ماته وویل:"اوس ته زما ورور یې.... په دغه وخت کې اعلیحضرت د خپلې خور په لاس یوه خوانچه پتنوس چې اصل وریښمین دسمال پر اوارو و، ماته په دواړو لاسو تقدیم کړ او زه یې په دغې خوانچې وویاړلم. کله چې ما د شاپسته پتنوس څخه دسمال پورته کړ، چې دوه سوه امانې طلاوې پکې پرتې وې..."[۲۵]

امان الله خان په پټه او ښکاره د هنرمندانو پالنه، تشویق او له دوی سره هر راز مرسته خپله دنده ټاکلې وه. د ډنمارک د Fjord تلویزیون سره په مرکه کې تکړه هنرمند او مشهور طبله غږونکي استاد محمد آصف محمود یوځای داسې وایي:

"امان الله خان او د هغه کورنۍ هنرمندانو ته ځانګړې پاملرنه درلوده. زما پلار اروابناد محمود مورډ ته دا کیسه کړې وه، چې زما (د استاد آصف پلار) واده و، کورنۍ د واده په سمبالښت لګیا وو، ځکه سبا ته واده و. مابنام

ناوخته زمور د کور دروازه وټکول شوه، هغه وخت خو په کوڅه کې څراغ نه و، نو څوك دروازې ته ورغلل او مېلمنو وویل: دا د محمود خان کور دی؟ هغه وویل: هو! بیا یې هیله وکړه، چې محمود خان دروازې ته راشي. مېلمانه دوه کسه وو، چې په سپینو کالیو کې یې ځان پټ کړی و، زه چې دروازې ته ورغلم نو یو تن مېلمه چې مخ یې پټ کړی و، راته وویل، چې زه هماغه څوك یم، چې ستا څخه څو روپۍ قرضداره وم، نو واخله دا پیسې. ما چې پیسې اخیستې، نو د دغه مېلمه له غږ نه وپوهېدم، چې دا اعلیحضرت غازي امان الله خان دی، چې مهرباني یې کړې او په دغه شان یو وخت کې یې پر مور شفقت کړی."(۲۶)

ادب پروره او فرهنګي پاچا امیر امان الله خان ډېره مینه درلوده، چې د موسیقۍ ترڅنګ افغاني ادب، هنر او په ځانګړې توګه ډرام په افغانستان کې لاپسې وده وکړي. ددې کار لپاره امان الله خان هم د دربار په فرهنګي برخه کې او هم د کلتوري چارو په مرکزونو کې دغه اصل ته ډېره پاملرنه درلوده. آن تر دې چې له دغې مهمې لارې یې د انګرېز پر ضد مبارزه خپله کړې وه. په یو سند کې راغلي، چې "قاضي رحیم الله خان په کال ۱۹۲۸ کې "نوې روښنې" په نوم ډرامه (چې بیا امان الله خان د افغانستان پاچا هم دا ډرامه کابل ته وغوښته)..."(۲۷)

په همدغه اثر کې یو ځای لولو:"په افغانستان کې په

۱۲۹۹ هـ ش کال د اعلیحضرت امان الله خان په سلطنت کې ځینې ورې ورې تمثیلي ټوتې (پارچې) د ښوونې او روزنې په چوکاټ کې د پوهنې شاګردانو له خوا نندارې ته وړاندې شوې."([۲۸])

او په دې توګه ګورو، چې امان الله خان د یوې ملي او فرهنګي څېرې په توګه هم د هېواد د فرهنګ په ویاړلي تاریخ کې ځان راثرګند کړی او د افغان کلتور او هنر په وده کې یې په هغو حساسو، اورنیو او کړکېچنو شېبو کې هم خپله وندې اخیستې ده.

اخځونه:

۱ـ وګورئ: ر، ای. اولیانوفسکي، د ملي آزادۍ بخښوونکو مبارزو په هکله مقالې. پروګرس، مسکو ۱۹۸۳، ۳۲ مخ نه وروسته.

۲ـنفتو لاخالفین د انګلستان د افغانستان پر ضد، ۱۷۹ـ ۱۸۰ مخونه.

۳ـ // // // //

۴ـ وګورئ: بررسی اوضاع اقتصادی، اجتماعی وسیاسی افغانستان طی سال های ۱۹۰۱ـ۱۹۱۹ میلادی و شرایط بین المللی استرداد و استقلال. مولفان کاندید اکادمیسین محمد اعظم سیستانی، و محقق عبدالله مهریان. چاپ مطبعه دولتی، ۱۳۶۸، ۳۹ مخ.

۵ـ د اساسي نظامنامې اتمه ماده.

۶ـ ورځ مجله، لومړی کال، شپږمه ګڼه، ۱۹۷۹، (لویه جرګه) د پوهاند قانونپوه ډاکټر محمد طاهر بورګي.

۷ـ وګورئ: افغانستان په شلمه پېړۍ کې، د پوهنیز سیمینار د لیکنو ټولګه، جرمني کولن ښار، د صالحه خالقي د مقالې ۱۳۶ مخ.

۸ـوګورئ: په افغانستان کې د ښځینه زده کړو تاریخي سیر ۳۲ مخ، ۱۳۷۵ کال، پېښور، د حبیب الله رفیع لیکنه.

۹_ورځ مجله، لومړی کال ۶مه ګڼه، د (لویه جرګه) په نوم د قانونپوه ډاکټر محمد طاهر بورګي لیکنه، ۱۶مخ.
۱۰_ هماغه مجله، ۱۶ مخ.
۱۱_ اوضاع اقتصادی، اجتماعی و سیاسی افغانستان طی سال های ۱۹۰۱_۱۹۱۹م و شرایط بین المللی استرداد استقلال، چاپ مطبعه دولتی، ۱۳۶۸، ۴۳ مخ.
۱۲_ د افغانستان لنډ تاریخ، لیکوال علامه عبدالحی حبیبي، ۳۴۰ مخ.
۱۳_ پښتانه د تاریخ په رڼا کې، لیکوال ظفر کاکاخېل، ۸۴۱ مخ.
۱۴_ د راډیویي ستېشنونو په باب د اطلاعاتو او کلتور وزارت رساله.
۱۵_وګورئ پښتانه د تاریخ په رڼا کې، د ظفرکاکاخېل لیکنه، ۸۴۵مخ.
۱۶_ د تمدن سوغاتونه، لیکوال، حبیب الله رفیع، ۳۰مخ.
۱۷_وګورئ: ورځ مجله،" لویه جرګه" د پوهاند بورګي لیکنه، ۷ مخ.
۱۸_ د ګلو ځولۍ، لیکوال مصطفی جهاد، ۴۱ مخ
۱۹_ د ډنمارک له Fjord تلویزیون سره د استاد محمد آصف تلویزیوني مرکه، مرکه کوونکی یوسف هېواد دوست. د ۲۰۰۴ کال د جولایي ۲۰مه.
۲۰_د ګلول ځولۍ، لیکوال، مصطفی جهاد ۴۱ مخ.
۲۱_ همدغه اثر // // ۴۲ مخ
// // // ۸۸ مخ
۲۲_ // // // ۸۸ مخ
۲۳_ // // // ۸۸ مخ
۲۴_ ژوندون مجله، ۲۱ ګڼه، ۱۳۳۷ کا د اسد ګڼه.
۲۵_ افغاني موسیقي، مولف: څېړنمل محمد دین ژواک.
۲۶_ د ډنمارک له Fjord تلویزیون سره د استاد آصف مرکه، مرکه کوونکی: یوسف هېواد دوست، ۲۰۰۴ کال د جولایي ۲۰.
۲۷_ وګورئ: د ډرامې تاریخ او فن، مولف شهسوار سنګروال، ۶۶ مخ.
۲۸_ هماغه اثر، ۶۸ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Prof. Dr. Aslam Syed

The Man who Liberated Afghanistan

Ghazi Amanullah Khan

There is hardly any other country in Asia except Afghanistan which has played a very significant role in shaping the events in world history despite its meager resources, landlocked location and constant threat to its unity as a nation. The Mughals rode on its shoulders to their glorious rule in India. The mighty British power had to resort to all sorts of conspiracies, aggressions, and sanctions to ensure that the Afghans stand between the Russian Empire and their possessions in India. The Afghans lives and territory have been used to win the last battle of the Cold War. Now, the Americans are using it as a launching pad not only to ensure it loyalty in their global agenda but also to have

access to the enormous gas and oil resources of Central Asia. When we reflect on the importance of Afghanistan in world affairs, we are created the world and blessed different areas with reiv4rs, mountains, green and fertile valleys, mineral and other resources, those elements of nature that were left were thrown in Afghanistan!

In order to appreciate this pearl of wisdom, we have to understand that despite the apparent poverty and lack of resources in Afghanistan, it has the middle of the confluence of the four great civilizations of the world: the Indian, the Chinese, the Iranian, and the central Asian. Any visitor to Afghanistan. If these features of the Afghan existence show its strength, unfortunately, they are also the cause of its prolonged misery. But has there been any moment in its history when it proved to the world that if left alone it has the potential of being in the world not as a page of medieval history but Muslim nation? At present, we are concerned with that moment when Afghanistan, under the most difficult circumstances emerged as the master of its own fate. This happened only in one decade under the rule of Ghazi Amanullah Khan, the 17th Amir and the first kind of Afghanistan.

Amanullah was born on June 1, 1892 at Paghman. He was the third son of Amir

Habibullah and Sarwar Sultanah, the Ulya Hazrat (queen). At the time of his birth, Amir Abdul Rahman, his grand-father, was the ruler of Afghanistan. As stated earlier, the British were apprehensive of the Russian advances towards Central Asia and thought that Afghanistan would be their next target; and if they were successful in their plan, they could very well threaten the British Empire in India. Therefore, after the second Afghan War, the British had placed Abdul Rahman on the throne of Kabul with the clear instructions that the Amir was not free in his foreign contacts. In other words, the foreign policy of Afghanistan was in the control of the British. Afghanistan was not independent in establishing diplomatic relations with the rest of the world without the prior permission of British. This was the political reality when this infant grew. He must have realized the state of affairs in a different way than his grand-father or his father. To be born in a society that values freedom more than anything else but is shackled is an enigma in itself. The young Amanullah must have pondered over this situation and must have thought of different ways as to how to rehabilitate the honor of the Afghans that had been compromised by the earlier rulers.

Amanullah came to power in February, 1919, when his father was assassinated during a hunting trip. At that time, he was governor of Kabul and in charge of the military arsenal and

the treasury. He became the new Amir despite the claim of his uncle to throne whom he accused of the complicity in his father's murder. We will not go into the detail of this episode as to who killed his father and why but will concentrate on what followed after he came to power. It was easy to have the military on his side because of his position. After that he convened the Loyal Jirga. He put before this grand assembly of the Afghan elders the prevalent situation in which he found his country particularly the British influence and how it had compromised the freedom of Afghanistan. The Loya Jirga approved his call for Jihad against the British. Before we discuss what happened as the result of this call, it would be relevant to quote a few passages from his address to this assembly. After showing the Jirga that his brothers, Inayatullah Khan and Hidayatullah Khan had sworn allegiance ant that even his uncle had accepted him as the Amir, he said:

"O my Nation with a glorious sense of honor,
O brave Army.

When my great nation was putting the Crown of the Kingdom on my head, I had said with a loud voice that I would accept the Crown and the throne only on the condition that all of you should co-operate with me in my thoughts and idea. These I have explained to you earlier and I repeat here a summary thereof:

Firstly, that the government of Afghanistan should be internally and externally independent and free, that is to say, that all right s of Government that are possessed in their entirety by our nation.

Secondly, you should unite with me with all your forces in avenging the assassination of my late father.

Thirdly, our nation should be free, that is to say, that no individual should be subjected to any high-handedness of tyranny by any other individual. Of course, we are proud of the prophet Muhammad (PBUH) along with our civil and military laws." After this, he abolished the forced labor system (begaar) and vowed that he would place Afghanistan amongst the civilized countries of the world.

With these ideas and vision for the future of Afghanistan, Amanullah began his tenure. He had to face two problems: the external pressure of the British power and internal conditions of the economy, social reforms and educational program. Let us see how he overcame the British problems. As stated earlier, Afghanistan was literary capitulated by the British. They allowed some freedom to the Afghan rulers in their internal affairs but in foreign policy matters they dictated the terms. Afghanistan was not

allowed to establish diplomatic relations, trade agreements, or any other economic or cultural activities with the other nations of the world. Therefore, the most important task before Amanullah was to change this status and seek full freedom for his country.

The British were exhausted because of their heavy involvement in the First World War. Moreover, a new force had emerged in Moscow. Two years before his coming to power the Bolsheviks had replaced the royal family of Russia. Lenin, disappointed at the reaction of the European powers towards the revolution, was looking forward to seeking friendly relations with the Asian countries particularly those which had been the victims of imperialism and colonialism.

Amanullah made a judicious use of this situation. He wrote a letter to the British Viceroy expressing his intention of rejection the British interference in the foreign affairs and declaring Afghanistan fully independent. Almost simultaneously, he sent his emissary top Moscow who was warmly received by Lenin. The Soviet Union responded by sending a representative to Kabul and offering aid to Afghanistan. This was partly to embarrass the British and partly (perhaps, more importantly) to secure the friendship of a Muslim country which could be used by the Muslims of Central Asia in order to counter the Soviet advances in their

(c) ketabton.com: The Digital Library

area. Amanullah knew it and skillfully exploited the situation by allowing the Indian Muslims to cross into the Central Asia and help the freedom fighters. Nonetheless, the Soviet thought that Afghnanistan's friendship would make some difference. Thus securing his position in the north, Amanullah was now ready to face the British.

After their victory against the Axis powers, the British had initiated a series of repressive measures in the territories of present Pakistan. Rowlett Act was one such measure which was to curtail whatever liberty the British had extended to this part of India. There was unrest in the border areas of Afghanistan. The Muslims of India had declared the British territory as the land of war (dar-al-harb) and a movement known as the Hijrat had been launched. This brought many disgruntled people into Afghanistan. The British Viceroy did not even care to look into the Afghan grievances. Amanullah suddenly attacked the British positions across the border in May 1919. He was helped by the Pashtun tribes form both sides of the border. The British had to face some initial humiliations in this war which history remembers as the third Afghan War. But soon they were able to recover when they started air attacks on Kabul and Jalalabad. The Afghans could not face this new menace as they did not have a single combat plane. At the same time,

the British were unwilling to wage a war in the tribal areas. Both sides agreed to sit around the negotiation table. The result was the 1919 Rawalpindi Agreement which did not grant what Amanullah had asked for but some leverage was granted by the British. The Negotiations continued and finally a treaty was concluded in 1921. Even the final treaty was inconclusive on the border issues but in foreign affairs, Afghanistan did emerge as an independent country. The two years of negotiations witnessed Afghanistan signing treaties of friendship with the Soviet and Iran. There is hardly any diplomatic triumph.

After securing the independence of his country Amanullah embarked upon established diplomatic relations with other countries. Relations with the Soviet were more complicated than with any other country. Amanullah never trusted the Soviet for the simple reason that they were cruelly suppressing the Muslim states of Central Asia and wanted Afghanistan's regain the oases of Merv and Panjdeh, the Soviets repulsed these attempts. Relation between the tow countries, however, improved in this twilight of expediency a suspicion. After the initial gestures of 1919, the Soviet gave money, planes, pilots, and experts to develop Afghanistan's communication and transport system.

The British had no choice but to keep on appeasing the Afghan ruler in the wake of the Soviet presence on the other side. Though sometimes, they would resort to such cheap tactics as not addressing the ruler as 'your majesty' or refusing the transit goads to Afghanistan through their territory. Amanullah also responded in his own way how to keep the British engaged. He allowed many Indian nationalists like Subhash Chander Bose easy transit to contact the other revolutionaries in the world who wanted an end of the British Imperialism in India. In addition, he established diplomatic relations with the major European powers and the neighboring Iran. In 1927, he toured the capitals of Europe including Britain and established relation s with Turkey, France, Germany, and Italy. For the first time in history, Afghanistan had reached out to the world for its recognition as an independent state.

Amanullah had emerged as a national hero. The Afghans loved him as he had won for them the most cherished honor the freedom. In 1926, he assumed the title of kind, thus burying the old legacy of being an Amir. Now, he wanted to transform Afghanistan and initiated as series of reforms. As stated earlier, he abolished the system of forced labor.

Very soon, like Raza Khan of Iran, he came under the spell of Mustafa Kamal Ataturk. He invited advisors from Turkey and started a series

of reforms that he believed would transform Afghanistan. His father-in-law, Mahmood Beg Tarzi, a pro intent intellectual of Afghanistan understood the Kind's zeal for undertaking radical measures in the social, economic, political, and educational fields. He adopted the solar calendar, discouraged the veiling and seclusion of women, introduced the Western dress in Kabul and a few other areas, opened schools for secular education, encouraged the girls' education, and started a program for adult and nomad's education. His political and judicial reforms included the first constitution for Afghanistan universal franchise, and creation of a court system with secular penal, civil, and privileges for tribal chiefs and the royal family. In the economic field, he corruption. Eager to put Afghanistan on its feet, he wanted to introduce and effective system of taxation and ordered the budget (1922), introduced the metric system which didn't take roots, gave his people a new currency, the afghani (1923), and established the Bank-i-Milli in 1928.

This was a revolutionary agenda for any country in Asia. In order to bring his ideas into practice, he sent his officers in the military and civil administration to Turkey, Italy, and France for training, opened English, German, and French schools and sought assistance from different countries to help transform the Afghan society. We can imagine where Afghan society.

We can imagine where Afghanistan would be today if all this that he dreamed for his country would have been materialized. In order to implement such an agenda, he needed a centralized government and a loyal army. Mahmood Tarzi warned him and asked him to go slow an understand the dynamics of the Afghans society. He insisted that unless he has an infrastructure to support his policies, these measures would not succeed. But Amanullah was more of an enthusiast than a realist. He listened to the advice of his Turkish advisors and undertook such measures that were going to fire back.

The foreign advisors work on the agenda that is given to them and this has been, and still is the problem of the third world leaders that they listen more to their foreign advisors that to their own people who understand their society. Anamullah also listened to his foreign advisors than to the people like Tarzi who knew his people. The King had come to power because of the support of the army, but under the influence of these advisors, he tried to change the structures of his army by reducing the salaries and minimizing the influence of the tribal chiefs. He promised benefits to the soldiers but these benefits were never realized. He changed the recruitment methods to prevent the tribal leaders form exerting their influence and increased the period of conscription form two to three years.

He also retired the old officers who had supported him. He quest for a professional army in Afghanistan alienated even the solders who could have provided him the help that he needed desperately. He didn't listen to even his war minister, General Nadir Khan asked him to keep in view the sensitivities of the tribal structure of Afghanistan and no to alienate the tribal chiefs. But Amanullah was under the influence of his foreign advisors and ignored these advices. General Nadir Khan left his position in the army and opted for the ambassadorship of France.

Amanullah did not anticipate what could happen in the wake of his reforms. He had dealt with the British and the Soviets effectively and achieved what he could under the circumstances. But he ignored the dynamics of his people. Like many third world leaders, he was happy that his country was on the road to Westernization and was happy to see his daughters and wives and many of the prominent citizens of Kabul dressed like Europeans but did not realize that Afghanistan was not Kabul. Huddleston's remarks must have sounded like music to him who wrote in 1928 the following remarks about Afghanistan.

"It is becoming a modern state. Its road communication has been transformed. There is a well-trained army. There are excellent schools

....in the center of Asia what is almost a new country is in the process of birth or at least, the old country is being metamorphose."

Roads and school are indeed important and we have to give Amanullah credit for bringing about these important changes in his society. But what he missed was the sensitivities of his tribal society. The changes that he brought in the army were too radical to be sustained. He should have gone slowly in understanding that he was transforming a society which was proud of its culture and the sense of honor. Moreover, he thought that the British had adjusted to the new developments in Afghanistan and had accepted him as the kin of his country. It is usually believed that his program of Westernization alienated the clerics and his reforms in the army turned the tribal chiefs against him. But if we see the people who were really affected by his reforms were the urban dwellers mostly. Those who lived in the areas awry from the cities had neither benefited nor were wronged by him except the chiefs who were not happy at seeing their influence being eroded. The British encouraged the religious leaders against him and the result was that in the winters of 1928, the Shinwari Pashtuns revolted in Jalalabad. When they advanced towards Kabul, many of the king's troops deserted and joined the rebels. Then another menace appeared and that was in the form of a

Tajik, who called himself Habibullah but is remembered in history as Bacha-i-Saqqao (the son of a water carrier). He moved his tribesmen form the north and attacked Kabul. Amanullah had no option but to abdicate the throne in the favor of his brother, Inayatullah and leave the country. He went into exile in Italy and died in 1960 in Zurich.

This was the fate of one of the most enlightened ruler of Afghanistan. He had the right vision for Afghanistan and loved his county. He wanted to make it a modern and progressive nation in the word. But his enthusiasm lacked that realism which is the most important element for any ruler to be successful. Afghanistan faces the same situation today. The man who is running the show is a former employee of an American oil company and is he is also under the influence and to some extant dictation of his advisors and former bosses. Will he be able to keep in view the social dynamics of his society in carrying out his agenda or will he face the same problem like many of his predecessors, is something that future will unfold.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انځورونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهزاده امان الله خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر امان اللہ خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

L'ILLUSTRATION

SAMEDI 21 JANVIER 1928

امیر امان الله خان په ترکستانی جامه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر امان الله خان په فرانسه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچان امان الله خان په روم (ایتالیا) کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکه ثریا په روم (ایټالیا) کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر امان اله خان او ملکه ثریا عکسونه د هغې د زوی د مېز پر سر

(c) ketabton.com: The Digital Library

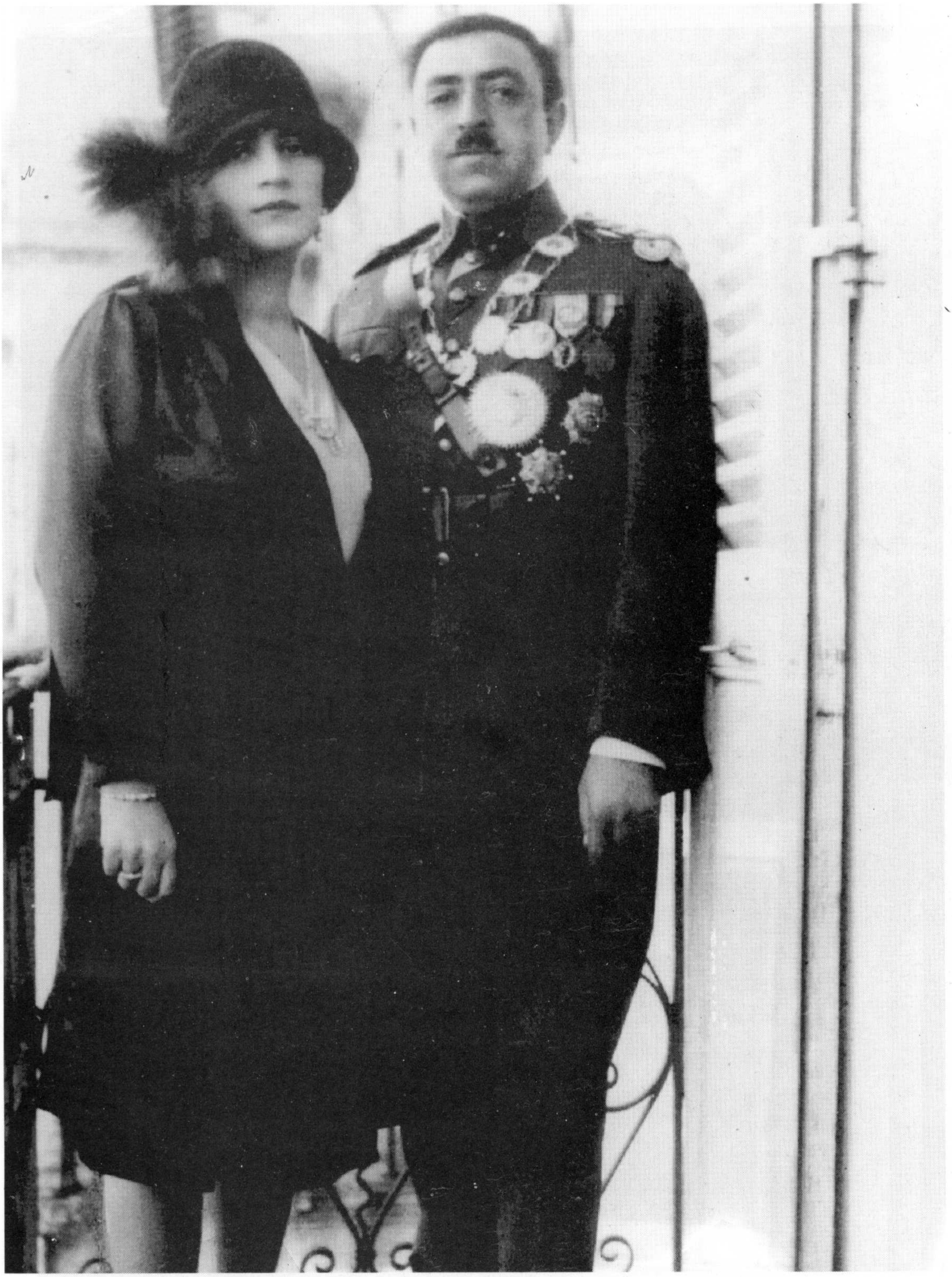

امان الله خان او ملکه ثریا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکه ثریا

(c) ketabton.com: The Digital Library

Samstag/Sonntag, 13./14. Dezember 2003 NACHRICHTEN Süddeutsche Zeitung Nr. 2

Schwören auf die „arische Bruderschaft“

Nicht erst seit dem Einsatz der Bundeswehr am Hindukusch fühlen sich die Afghanen den Deutschen besonders verbunden

Glanzvoller Staatsbesuch: König Amanullah (links) 1928 in Berlin bei Reichspräsident Hindenburg. Foto: Scherl

امیر امان الله خان په برلین کې (۱۹۲۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ghazi Amanullah Khan
Star of Independence of Afghanistan.

Collection of Articles

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني
VEREIN ZUR FORDERUNG DER
AFGHANISCHEN KULTUR E.V
د خپرونو لړ (۷۲)

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library